

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΤΕΙΟΝ UNIVERSITY OF SOCIAL AND
POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Τίτλος Διπλωματικής: «Το δικαίωμα στη βιώσιμη ανάπτυξη και η προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις»

ΑΣΗΜΙΝΑ ΜΑΝΟΥΚΙΑΝ
(Α.Μ.0317Μ023)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2019

**Αγαπητές μελλοντικές γενιές: Δεχτείτε, παρακαλώ, τη συγγνώμη μας. Είχαμε
γίνει τύφλα από το πετρέλαιο.**

Κουρτ Βονεγκατ 1922-2007

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τσίρης Παναγιώτης, Καθηγητής (επιβλέπων), τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Λύτρας Ν. Ανδρέας, Καθηγητής, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Καραμπελιάς Γεράσιμος, Καθηγητής, τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Copyright © Ασημίνα Μανουκιάν, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περίληψη

Αντικείμενο της διπλωματικής αυτής εργασίας αποτελεί η εκτενής μελέτη του δικαιώματος στο περιβάλλον και της προστασίας του στο πλαίσιο της εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης. Επίσης αναλύονται οι κοινωνικές και οι πολιτικές προεκτάσεις που λαμβάνει το δικαίωμα αυτό στην σημερινή εποχή. Αφού γίνει αρχικά μια ιστορική προσέγγιση του δικαιώματος και πώς αυτό εξελίσσεται στο χρόνο, η διπλωματική αυτή εργασία θα εστιάσει την προσοχή της στην νομική κατοχύρωσή του, τόσο στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα όσο και στα συντάγματα των άλλων κρατών - μελών της Ένωσης. Θα αναφερθούν οι βασικές περιβαλλοντικές αρχές καθώς και ο ρόλος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έμφαση θα δοθεί στην Συνθήκη της Λισαβόνας και πώς αυτή θεμελιώνει το δικαίωμα στην βιώσιμη - αειφόρο ανάπτυξη. Ακόμη θα αναφερθεί η κατοχύρωση του δικαιώματος στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος θα αναλυθούν οι κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις το δικαιώματος, με ιδιαίτερη αναφορά στο οικολογικό κίνημα και στην περιβαλλοντική κοινωνιολογία. Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να αναδείξει την τεράστια σημασία του δικαιώματος και πώς αυτό επηρεάζει ή θα επηρεάσει το μέλλον των κοινωνιών, εάν δεν εφαρμοστεί η ήδη θεσπισμένη ή αυστηρότερη νομοθεσία και δεν ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα ενάντια στην κλιματική αλλαγή, την ρύπανση και την εν γένει καταστροφή του περιβάλλοντος. Βασικός στόχος αποτελεί η κινητοποίηση και η ευαισθητοποίηση των ανθρώπων, οι οποίοι έχοντας επίγνωση των δυσμενών καταστάσεων που καταστρέφουν το περιβάλλον, θα είναι σε θέση να παλέψουν και να αγωνιστούν για αυτό, με βάση πάντοτε, τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα και βοηθήματα. Η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί στην διπλωματική αυτή εργασία, θα βασίζεται κυρίως σε βιβλιογραφικές πηγές (ελληνικές και ξενόγλωσσες) και άρθρα.

Λέξεις κλειδιά: δικαίωμα, περιβάλλον, βιώσιμη ανάπτυξη, οικολογικό κίνημα, περιβαλλοντική κοινωνιολογία, περιβαλλοντικές αρχές, δίκαιο περιβάλλοντος, άρθρο 24 Συντάγματος, Συνθήκη Λισαβόνας, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Σύμβαση Άαρχους, ΕΣΔΑ

ABSTRACT

The subject of this thesis is the extensive study of the right to the environment and its protection within the national and EU legal order. It also analyzes the social and political implications of this right nowadays. Having first made a historical approximation of the law and how it evolves over time, this diplomatic work will focus on its legal validation, both in the current Greek Constitution and in the constitutions of the other member states of the Union. The main environmental principles and the role of the European Court of Justice will be mentioned. Emphasis will be placed on the Treaty of Lisbon and how it establishes the right to sustainable development. The right to be guaranteed in the Charter of Fundamental Rights of the European Union will also be mentioned. Finally, social and political implications of the right will be analyzed, with particular reference to the ecological movement and environmental sociology. The purpose of this study is to highlight the enormous importance of the right and how it affects or will affect the future of societies if the already enacted or stricter legislation is not implemented and the necessary measures are taken against climate change, pollution and in general destruction of the environment. The main objective is to mobilize and sensitize people, who, aware of the adverse environmental conditions, will be able to fight and fight for it, always on the basis of the remedies provided. The methodology to be followed in this thesis will be mainly based on bibliographic sources (Greek and foreign languages) and articles.

Keywords: right, environment, sustainable development, ecological movement, environmental sociology, environmental principles, environmental law, Article 24 of the Constitution, Lisbon Treaty, European Court of Justice, Charter of Fundamental Rights, Aarhus Convention, ECHR

Περιεχόμενα

Μέρος Α΄ (Ιστορικό Πλαίσιο)

Εισαγωγικά

- Α. «Ορισμοί και έννοιες της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος».....σελ. 14
Β. «Ο οικολογικός πλούτος της πατρίδας μας».....σελ.15-16

Κεφάλαιο 1^ο : «Η Διεθνής πολιτική για αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της δράσης των Ηνωμένων Εθνών»σελ.17

- 1.1.1 «Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)».....σελ.17
1.1.2 «Το Συμβούλιο της Ευρώπης»σελ.18
1.1.3 «Διακήρυξη της Στοκχόλμης».....σελ.18-20
1.1.4 «Διακήρυξη του Σάλτσμπουργκ».....σελ.20
1.1.5 «Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο 1992».....σελ.20-22
1.1.6 «Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας του ΟΗΕ 2000».....σελ.22-23
1.1.7 «Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ 2002».....σελ.23
1.1.8 «Συνδιάσκεψη Ρίο ντε Τζανέιρο 2012».....σελ.23-24
1.1.9 «Συνθήκη των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή (2015)».....σελ.24-25
1.2 «Η κατοχύρωση της αειφόρου ανάπτυξης και την προστασίας του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».....σελ.25-27
1.3 «Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη».....σελ.27-30

Μέρος Β΄ (Θεσμικό Πλαίσιο)

Κεφάλαιο 2^ο : «Η κατοχύρωση της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης».....σελ.30

- 2.1 «Η κατοχύρωση της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες».....σελ.30
2.1.1 «Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας - Συνθήκη της Ρώμης».....σελ.30
2.1.2 «Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη».....σελ.31
2.1.3 «Συνθήκη του Μάαστριχτ 1992».....σελ. 31-32
2.1.4 «Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997 και η Συνθήκη της Νίκαιας 2003».....σελ.32-33
2.1.5 «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης».....σελ.33-34
2.1.6 «Το Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος».....σελ.34-35
2.2 «Συνθήκη της Λισαβόνας».....σελ.35
2.2.1 «Τα γενικά χαρακτηριστικά της Συνθήκης».....σελ.35-36
2.2.2 ««Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε.».....σελ. 36-37
2.2.3 «Η θεσμοθέτηση νέων αρχών ενσωμάτωσης».....σελ.37-38
2.2.4 «Το περιβάλλον και λοιπές αρχές ενσωμάτωσης».....σελ.38-39

2.2.5 «Η αναβάθμιση του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων».....σελ.39	σελ.39
2.2.6 «Η νομική αναγνώριση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»...σελ.39-40	σελ.39-40
2.2.7 «Η προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ και η επιρροή της στο ζήτημα του περιβάλλοντος».....σελ.40-41	σελ.40-41
2.2.8 «Η ενδυνάμωση του ρόλου των πολιτών ως καινοτομία της νέας Συνθήκης».....σελ.41-42	σελ.41-42
2.3 «Η Σύμβαση Άρχους και το δικαίωμα στο περιβάλλον».....σελ.42-44	σελ.42-44
2.4 «Η έκταση αναγνώρισης του δικαιώματος στο περιβάλλον από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης».....σελ.44-45	σελ.44-45
2.4.1 «Η έλλειψη ενός ουσιαστικού δικαιώματος για το περιβάλλον».....σελ.45	σελ.45
2.4.2 «Η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος οδηγιών».....σελ.45-46	σελ.45-46
2.4.3 «Η αναγνώριση εμμέσου αποτελέσματος οδηγιών».....σελ.46	σελ.46
2.4.4 «Η αναγνώριση της υγείας ως ιεραρχική προτεραιότητα».....σελ.46-48	σελ.46-48
2.4.5 «Το δικαίωμα στο περιβάλλον και η σύγκρουση έννομων αγαθών»...σελ.48-49	σελ.48-49
2.4.6 «Η αναγνώριση διαδικαστικών πτυχών του δικαιώματος στο περιβάλλον».....σελ. 49-50	σελ. 49-50
2.5 «Οι κατευθυντήριες αρχές του δικαίου της Ε.Ε. για την κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος»...σελ.50	σελ.50
2.5.1 «Η αρχή της επικουρικότητας - Συγκέντρωση αρμοδιοτήτων».....σελ.51-52	σελ.51-52
2.5.2 «Η αρχή της ενσωμάτωσης - Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε άλλους τομείς πολιτικής».....σελ.52	σελ.52
2.5.3 «Η απαίτηση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος - Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων».....σελ.52-53	σελ.52-53
2.5.4 «Η αρχή της προφύλαξης και της πρόληψης - Περιβαλλοντική διαχείριση, Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων».....σελ.53-54	σελ.53-54
2.5.5 «Η αρχή της αειφορίας - Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων».....σελ.54-56	σελ.54-56
2.5.6 «Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή - Περιβαλλοντική διαχείριση».....σελ.56	σελ.56
2.5.7 «Η αρχή «Ο ρυπαίνων πληρώνει» - Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε άλλους τομείς της πολιτικής».....σελ.56-58	σελ.56-58
2.5.8 «Η αρχή της συμμετοχής των πολιτών - το δικαίωμα της ελεύθερης πληροφόρησης σε θέματα περιβάλλοντος».....σελ.58-59	σελ.58-59

Κεφάλαιο 3ο : «Η Συνταγματική προστασία της προστασίας του περιβάλλοντος και της αρχής της αειφορίας (άρθ. 24 Συντ.)».....σελ.60

3.1 «Το άρθρο 24 του Συντάγματος».....σελ.60	σελ.60
3.1.1 Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη».....σελ.60-64	σελ.60-64
3.1.2 «Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος στο περιβάλλον».....σελ.64-65	σελ.64-65
3.1.3 «Η τριτενέργεια του δικαιώματος στο περιβάλλον».....σελ.65	σελ.65
3.1.4 «Η έκταση της έννομης προστασίας».....σελ.66	σελ.66
3.1.5 «Περιορισμοί του δικαιώματος στο περιβάλλον - Σύγκρουση με άλλα δικαιώματα».....σελ.66-69	σελ.66-69
3.1.6 «Η παραπληρωματική λειτουργία των συνταγματικών αρχών στην προστασία του περιβάλλοντος».....σελ.69-70	σελ.69-70
3.1.7 «Ειδικές μορφές προστασίας».....σελ.70	σελ.70
3.1.7.1 «Φυσικό περιβάλλον».....σελ.70-71	σελ.70-71

3.1.7.2 «Πολυεδαμικό και οικιστικό περιβάλλον».....σελ.71	σελ.71
3.1.7.3 «Πολιτιστικό περιβάλλον».....σελ.72	σελ.72
3.2 «Η αρχή της αειφορίας».....σελ.72-74	σελ.72-74
3.2.1 «Η συνταγματική και νομοθετική προστασία της αρχής της αειφορίας (βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης) στην ελληνική έννομη τάξη».....σελ. 72-74	σελ. 72-74
3.2.2 «Νομολογιακή επεξεργασία της αρχής της αειφορίας από το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ)».....σελ. 74-76	σελ. 74-76
3.2.3 «Βασικό νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος και της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης στην ελληνική έννομη τάξη - Ενδεικτική Αναφορά».....σελ.76-78	σελ.76-78
3.3 «Η συγκριτική επισκόπηση Συνταγμάτων των λοιπών κρατών μελών της Ε.Ε.».....σελ.78	σελ.78
3.3.1 «Κράτη μέλη της Ε.Ε. που αναγνωρίζουν ρητά το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος και την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης».....σελ.78-80	σελ.78-80
3.3.2 «Κράτη μέλη που δεν κατοχυρώνουν με σαφήνεια ένα δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη».....σελ.80-82	σελ.80-82
3.3.3 «Κράτη μέλη που δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός συνταγματικού δικαιώματος για την προστασία του περιβάλλοντος και την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης».....σελ. 82-83	σελ. 82-83

Μέρος Γ' (Θεωρητικό Πλαίσιο)

Κεφάλαιο 4ο : «Η κοινωνιολογική προσέγγιση του περιβάλλοντος»σελ. 84	σελ. 84
4.1 «Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία».....σελ. 84	σελ. 84
4.1.1 «Ιστορικά στοιχεία».....σελ. 84-85	σελ. 84-85
4.1.2 «Η υπαρξιακή δυαδικότητα».....σελ.85	σελ.85
4.1.3 «Μαλθουσιανισμός- Βιώσιμη ανάπτυξη- Περιβάλλον».....σελ. 85-87	σελ. 85-87
4.1.4 «Ο Νεομαλθουσιανισμός».....σελ.87-88	σελ.87-88
4.1.5 «Το Νέο οικολογικό παράδειγμα».....σελ.88-90	σελ.88-90
4.1.6 «Ο Οικο-Μαρξισμός».....σελ. 90-92	σελ. 90-92
4.1.7 «Η Κοινωνική - περιβαλλοντική διαλεκτική».....σελ.92-93	σελ.92-93
4.1.8 «Ο Διάδρομος παραγωγής».....σελ.93-94	σελ.93-94
4.1.9 «Ο οικολογικός εκσυγχρονισμός και ο αντανάκλαστικός εκσυγχρονισμός».....σελ. 94	σελ. 94
4.1.10 «Ο Αναπτυξιακός εκσυγχρονισμός».....σελ. 95	σελ. 95
4.1.11 «Η Κοινωνική κατασκευή του περιβάλλοντος».....σελ. 95-96	σελ. 95-96
4.1.12 «Ιστορικές μελέτες».....σελ. 96-98	σελ. 96-98
4.2 «Περιβαλλοντικά οικολογικά κινήματα - Διαχρονική εξέλιξη».....σελ. 98	σελ. 98
4.2.1 «Η περίοδος από την αρχαιότητα μέχρι τον 18 ^ο αιώνα».....σελ.98-99	σελ.98-99
4.2.2 «Η περίοδος από τον 18 ^ο αιώνα μέχρι τη δεκαετία 1950-1960».....σελ.99-100	σελ.99-100
4.2.3 «Το σύγχρονο περιβαλλοντικό - οικολογικό κίνημα».....σελ.100-104	σελ.100-104
4.2.4 «Σημαντικές Διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις».....σελ.104-106	σελ.104-106
4.2.5 «Το Ελληνικό Οικολογικό Κίνημα».....σελ.106-109	σελ.106-109
4.2.6 «Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων».....σελ.109-110	σελ.109-110
4.2.6.1 «Οι Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις στην Ελλάδα».....σελ. 110-112	σελ. 110-112
Συμπεράσματασελ.113-114	σελ.113-114
Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία-Διαδικτυακές πηγέςσελ.115-128	σελ.115-128
Παράρτημα Νομοθεσίαςσελ.129	σελ.129

Συντομογραφίες

EJIL : European Journal of International Law

ELJ : European Law Journal

European HRLR : European Human rights Law Reports

F.A.O. : Food and Agriculture Organization

GEMS : Government Employees Medical Scheme

Georgia JICL: Georgia Journal of International and Comparative Law

IUCN : International Union for Conservation of Nature

HEP : human exemptionalism paradigm

IEEP : Institute of European Environmental Policy

JEL : Journal of Environmental Law

NATO : North Atlantic Treaty Organization

NEP : New Environmental Paradigm

OECD : Organization of Economic Co-operation and Development

OHCHR : The Office of the High Commissioner of Human Rights

RCADI : Recueil des Cours de l'Academie de Droit International

RECIEL: Review of European Community and International Environmental Law

REDE : Revue Europeenne de Droit de l'Environnement

Rutgers L. Rev. : Rutgers Law Review

SDGs : Sustainable Development Goals

UNFCCC : UN Framework Convention on Climate Change

UNECE : United Nations Economic Commission of Europe

U.N.E.P. : United Nations Environment Programme

UNESCO : United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

WHO : World Health Organization

WMO : World Meteorological Organization

WWF : World Wildlife Fund

άρθ. : άρθρο

ΑρχΝ : Αρχείο Νομολογίας

Βλ. : Βλέπε

ΓΣ : Γενική Συνέλευση

ΔΕΕ : Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΔΕΗ : Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού

ΔτΑ : Δικαιώματα του Ανθρώπου

εδαφ. : εδάφιο

ΕΔΔΑ : Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕΔΑ : Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

ΕΕΚΔ : Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων

ΕΕΕυρΔ : Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (περιοδικό)

Εκδ. : Εκδόσεις

Ε.Κ.Α.Ε : Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας

Ε.Κ.Χ. : Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης

Ε.Κ.Α.Χ : Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα

ΕΚΠΑ : Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ε.Ο.Κ : Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

Επιμ : Επιμέλεια

ΕΣΔΑ : Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΖΟΕ : Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου

ΘΠΔΔ : Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου

ΙΜΔΑ : Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

ΜΚΟ : Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

ΝοΒ : Νομικό Βήμα

Νπδδ : Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου

Ο.Δ. : Ομοσπονδιακή Δημοκρατία

ΟΗΕ : Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Ολ. : Ολομέλεια

ΟΟΣΑ : Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Ό. π. : όπως παραπάνω

Παρ. : παράγραφος

ΠερΔικ : Περιβάλλον και Δίκαιο (Περιοδικό)

ΠοινΔικ : Ποινική Δικαιοσύνη

ΠοινΧρον : Ποινικά Χρονικά

ΣΕΚ : Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας

ΣΛΕΕ : Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣτΕ : Συμβούλιο Επικρατείας

Συλλ. : Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Συντ. : Σύνταγμα

ΤοΣ : Το Σύνταγμα

υπ. : υποσημείωση

ΥΠΕΧΩΔΕ : Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

ΥΠΠΕΘ : Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων

ΦΕΚ : Φύλλο «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας»

ΧΘΔ : Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

ΜΕΡΟΣ Α΄ : ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Εισαγωγικά

Α. «Ορισμοί και έννοιες της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος»

Η διαμόρφωση των εννοιών που αναφέρονται στο περιβάλλον και στην περιβαλλοντική προστασία ανάγεται από την αρχαιότητα, όπου μια μεγάλη σειρά φιλοσόφων ασχολήθηκαν με ιδιαίτερη επιμονή με το ζήτημα αυτό. Πρωτοπόρος υπήρξε ο Αριστοτέλης (Στάγειρα 384 π.Χ.- Χαλκίδα 322 π.Χ.) ο οποίος, μέσα από τα «Πολιτικά» του, έκανε λόγο για πρώτη φορά για το τρίπτυχο : άνθρωπος - περιβάλλον - ανάπτυξη, στηρίζοντας κυρίως την ανθρωποκεντρική προσέγγιση του περιβάλλοντος.¹ Ακολουθεί ο μαθητής του ο Θεόφραστος (373 π.Χ. - 288 π.Χ.) που ως πατέρας της οικολογίας,² διαφοροποιήθηκε από τον δάσκαλό του υποστηρίζοντας πως ο άνθρωπος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της φύσης, δίνοντας έμφαση σε μια πιο οικολογική θεώρηση για το περιβάλλον, το οποίο προϋποθέτει την συνύπαρξη όλων των έμβιων όντων στο πλαίσιο μιας ισορροπημένης φυσικής συνεργασίας. Αξίζει να αναφερθεί και ο Ιππόδαμος ο Μιλήσιος (498 π.Χ. - 408 π.Χ.) που επηρεασμένος από την αριστοτελική προσέγγιση, υποστήριξε εξίσου τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του περιβάλλοντος, με αφορμή τον σχεδιασμό των πόλεων και των οικισμών με τα οποία και ασχολήθηκε.³

Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας αυξήθηκε και η τάση των ανθρώπων για υπερκατανάλωση και υπερεκμετάλλευση των αγαθών εντός του πλαισίου της μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αλλοίωση και την ρύπανση του περιβάλλοντος, με δυσμενείς επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία του ανθρώπου. Ως «περιβάλλον» σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζεται «το σύνολο των στοιχείων που συγκροτούν με την διαπλοκή των σχέσεων τους, το πλαίσιο, τα μέσα και τις συνθήκες ζωής του ανθρώπου και της κοινωνίας».⁴ Με το πέρασμα των χρόνων, η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος, πέρα από την φύλαξη της υγείας και της ανθρώπινης ζωής, έγινε αυτοσκοπός,⁵ αποκτώντας μία ενιαία ουσία. Παραθέτονται παρακάτω οι δύο βασικές θεωρίες που αφορούν την επίσημη νομική έννοια του περιβάλλοντος καθώς και οι όροι διαφύλαξής του, που όπως διαπιστώνεται δεν διαφέρουν κατά πολύ από τις δύο φιλοσοφικές απόψεις που επικρατούσαν και στην αρχαιότητα.⁶

Η πρώτη θεωρία πλαισιώνεται γύρω από μια οικοκεντρική θεωρητική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία πρέπει να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στη διαφύλαξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων καθώς και όλων εκείνων των στοιχείων του περιβάλλοντος που είναι απαραίτητα για την επιβίωση των τωρινών και μελλοντικών γενεών. Αντίθετα, η δεύτερη υπογραμμίζει τον ανθρώπινο παράγοντα, ο οποίος αποτελεί σημαντικό κέντρο βάρους καθώς δίνεται προβάδισμα στην περιφρούρηση

¹ Βλ. Τσάλλας Γρ. Ι., «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 46

² Βλ. Παναγόπουλος Θ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», 3^η έκδ. Σταμούλης, Αθήνα, 2004, σ. 23

³ Βλ. Τσάλλας Γρ. Ι., «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί» ό. π., σ. 47

⁴ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 1

⁵ Βλ. Κουτούπα - Ρεγκάκου Ε., «Δίκαιο του Περιβάλλοντος», 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 3

⁶ Βλ. παρ. 1 της ίδιας εργασίας, σ. 8

της δικής του ποιότητας ζωής και των δικών του συμφερόντων.⁷ Επικρατούσα θεωρία μεταξύ των δύο είναι η δεύτερη, με την οποία τονίζεται ότι η αξία της ανθρώπινης ζωής έχει αξιολογική προτεραιότητα, καθώς οι έννομες σχέσεις διαδραματίζονται μόνο μεταξύ των ανθρώπινων όντων.⁸

Παρά τις διαφορές που προκύπτουν από τις παραπάνω θεωρίες, υποστηρίζεται ωστόσο πως και οι δύο αναγνωρίζουν την ιδιαιτερότητα και την αυτονομία του περιβάλλοντος ως στοιχείου της έννομης τάξης και θεωρούν απαραίτητη την ιδιαίτερη μεταχείριση του σε κανονιστικό επίπεδο δικαίου.⁹ Η κοινοτική έννομη τάξη ενστερνίζεται και τις δύο θεωρίες καθώς θεωρεί ότι το περιβάλλον είναι ένα αγαθό ιδιαίτερης σημασίας¹⁰ κι έτσι επιχειρεί να συμβιβάσει την προστασία του με την επίτευξη παράλληλα και οικονομικών στόχων. Ανεξαρτήτως πάντως από τις δύο παραπάνω θεωρίες προέχον ζήτημα αποτελεί η διασφάλιση αυτού του αγαθού μέσω της κατοχύρωσης ενός νομικά δεσμευτικού ανθρώπινου δικαιώματος.¹¹

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ως περιβάλλον ορίζεται¹² το σύνολο των βιοτικών και αβιοτικών παραγόντων που αλληλοεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν δημιουργώντας βιοκοινότητες και οικοσυστήματα. Η έννοια του περιβάλλοντος περικλείει το σύνολο των συνθηκών, στις οποίες ζει και αναπτύσσεται ένας οργανισμός, το σύνολο των όντων της δημιουργίας, όπως και τους κανόνες και τους νόμους που διέπουν την ίδια τη ζωή.

Σύμφωνα με το νομοθετικό ορισμό, περιβάλλον είναι το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων, που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες.¹³

Ο όρος «περιβάλλον» με την ευρύτερη έννοια περιλαμβάνει, όχι μόνο το φυσικό περιβάλλον, αλλά και το πολιτιστικό περιβάλλον, το οποίο δημιουργεί ο ίδιος ο άνθρωπος. Επίσης το περιβάλλον διακρίνεται σε πραγματικό και ανθρώπινο. Ο άνθρωπος περιβάλλεται από «πράγματα» και από άλλους ανθρώπους, στο ανθρώπινο περιβάλλον ανήκουν οι άνθρωποι, τα υποκείμενα δικαίου. Ως Αντικείμενο δικαίου είναι το πραγματικό περιβάλλον, στο οποίο συγκαταλέγονται τα πράγματα, τα αγαθά. Το πραγματικό περιβάλλον με την σειρά του διακρίνεται σε φυσικό και τεχνητό. Το φυσικό περιβάλλον είναι ο χερσαίος, ο θαλάσσιος και ο εναέριος χώρος, «μετά των εν αυτό χλωρίδος, πανίδος και φυσικών πόρων.»¹⁴

Το φυσικό περιβάλλον, αντίστοιχα αποτελείται από τη φύση (οργανικός και ανόργανος κόσμος), τον αέρα, το νερό και το έδαφος. Φυσικό είναι το περιβάλλον

⁷ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 9

⁸ Βλ. Κουτούπα - Ρεγκάκου Ε., «Δίκαιο του Περιβάλλοντος», 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 4-5

⁹ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 35

¹⁰ Σε ορισμένα κράτη μέλη, όπως στη Δανία και το Λουξεμβούργο, η έννοια «περιβάλλον» χρησιμοποιείται υπό την στενή ερμηνευτική εκδοχή, καθώς δεν περιλαμβάνει το πολιτιστικό περιβάλλον. Βλ. Παναγόπουλος Θ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», 3^η έκδ. Σταμούλης, Αθήνα, 2004, σ. 331 και 343

¹¹ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 3

¹² Βλ. Τσαμπούκου - Σκαναβή Κωνστ., «Περιβάλλον και Κοινωνία, Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη», εκδ. Καλειδοσκόπιο, 2004, σ. 20.

¹³ Βλ. Δημητρόπουλος Α. Γ., «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», τόμος ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ι' έκδ., Αθήνα, 2004, σ. 152, (άρθ. 2 παρ.1 ν.1650 / 1986)

¹⁴ Βλ. Δημητρόπουλος Α. Γ., «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», ό. π., σ. 152, (άρθ. 1 παρ.5 ν.360 / 1976)

που διαμορφώνεται από τη φύση, χωρίς την ανθρώπινη παρέμβαση. Το τεχνητό περιβάλλον απαρτίζεται από τα ανθρώπινα δημιουργήματα και διαχωρίζεται περαιτέρω σε οικιστικό και πολιτιστικό. Το πολιτιστικό περιβάλλον περιλαμβάνει τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και τα χαρακτηριστικά, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από την παρέμβαση και τις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων, ως και της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής εν γένει κληρονομιάς της χώρας.¹⁵

Το περιβάλλον θα μπορούσε επίσης να ορισθεί ως ένα δυναμικό σύστημα το οποίο εξελίσσεται και προσαρμόζεται συνεχώς στις μεταβαλλόμενες αντιδράσεις και επιδράσεις των στοιχείων και παραγόντων που το συναποτελούν, ως ένα σύστημα αποτελούμενο από οικοσυστήματα και ανθρωπογενή συστήματα τελούντα σε πολύπλοκες σχέσεις δυναμικής αλληλεπίδρασης.¹⁶ Επομένως, ο συστημικός ορισμός του περιβάλλοντος επισύρει ορθώς την προσοχή στην αλληλεπίδραση των στοιχείων του που υφίσταται σε όλα τα ιεραρχικά επίπεδα.¹⁷

Το περιβάλλον και η φύση είναι δύο έννοιες οι οποίες δεν ταυτίζονται διότι το περιβάλλον περιλαμβάνει στοιχεία, τα οποία ενδεχομένως δεν αφορούν τη φύση, όπως είναι για παράδειγμα ο αστικός χώρος. Ο ορισμός της φύσης προσδιορίζεται ως το σύνολο των στοιχείων που βρίσκονται έξω από την ορθολογική και τεχνική δραστηριότητα του ανθρώπου.¹⁸ Η ανάγκης νομικής κάλυψης της προστασίας του περιβάλλοντος, υπό την έννοια της ένταξης της προστασίας του στο χώρο του δικαίου, οδήγησε στη σύσταση ενός αυτόνομου κλάδου δικαίου, που ορίζεται ως δίκαιο για την προστασία και την αντιμετώπιση της οικολογικής βλάβης του περιβάλλοντος ή αλλιώς δίκαιο περιβάλλοντος.¹⁹

Το δίκαιο του περιβάλλοντος ορίζεται ως το σύνολο των κανόνων δικαίου, οι οποίοι, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων και προστατευτικών μηχανισμών, οριοθετούν την ανθρώπινη δράση, είτε είναι ατομική, είτε συλλογική, που στόχο έχουν να επιτύχουν την ισορροπία μεταξύ του φυσικού, πολιτιστικού και οικιστικού περιβάλλοντος.²⁰ Το δίκαιο του περιβάλλοντος παρουσιάζει έντονο πραγματολογικό και εμπειρικό χαρακτήρα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη νομολογία και συνδέεται στενά με την οικονομική ανάπτυξη και την τεχνολογία, αποτελώντας πρόσφορο χώρο για την εκδήλωση συμμετοχικών διαδικασιών εκ μέρους των πολιτών κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Για να γίνει πλήρη κατανόηση του προβλήματος της προστασίας του περιβάλλοντος απαιτείται η προσέγγιση της οικολογικής βλάβης από την οπτική πολλαπλών κλάδων του δικαίου.²¹

Η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος²² προϋποθέτει την έννοια της περιβαλλοντικής ανάγκης, δηλαδή της ανάγκης για ένα περιβάλλον υγιεινό και

¹⁵ Βλ. Κάρμου Βασιλική, «Τα Κοινωνικά Δικαιώματα», ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2005, σ. 155, (άρθ.1 παρ.6 ν.360 / 1976)

¹⁶ Βλ. Δεκλερής Μιχ., «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος - Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1996, σ. 39

¹⁷ Βλ. ό. π., σ. 39

¹⁸ Βλ. Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 17

¹⁹ Βλ. ό. π., σ. 13

²⁰ Βλ. Βασιλειάδης Δημ., Διβάνη Χρ., Κουσκούνα Μ., Παπαπετρόπουλος Ανδρ., «Περιβάλλον - Διαγράμματα - Σχόλια - Νομολογία - Υποδείγματα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ. 1

²¹ Βλ. Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», ό. π., σ. 15 - 22

²² Τα τελευταία χρόνια η έννοια της περιβαλλοντικής προστασίας αντιμετωπίζει μια διπλή προσέγγιση, την οικολογική και την πολιτική. Η πρώτη αφορά στην προστασία του ανθρώπου παρά στην εκμετάλλευση της φύσης, ενώ η δεύτερη αναφέρεται πρωτίστως στην ίδια της εξέλιξη του ανθρώπου μέσω της φύσης και της ορθολογικής εκμετάλλευσης των αγαθών που προσφέρει και τα οποία χρήζουν την απαιτούμενη διατήρηση και προστασία τους, εμπλέκοντας σε απόλυτα ισότιμη θέση την

οικολογικά ισόρροπο, το οποίο δεν θέτει σε κίνδυνο την υγεία και τη ζωή του ανθρώπου και των ειδών, αλλά τους επιτρέπει να διατηρήσουν την ισορροπία τους, τη θέση τους και τη βιώσιμη ανάπτυξή τους στο σύνολο των φυσικών συστημάτων. Η προστασία του περιβάλλοντος,²³ όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 24 του Συντάγματος,²⁴ στοιχειοθετεί υποχρέωση του Κράτους και αντίστοιχο δικαίωμα του ατόμου. Το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι ένα συνταγματικό, θεμελιώδες δικαίωμα, εφόσον την ύπαρξη και άσκησή του εγγυάται μια συνταγματική διάταξη αυξημένης τυπικής ισχύος, η οποία δεσμεύει και τις τρεις συντεταγμένες εξουσίες²⁵ και δεν δύναται να καταργηθεί με τυπικό νόμο ή με διοικητική πράξη.²⁶

Τέλος, όσον αφορά το περιεχόμενο της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης συναρτάται εν πρώτοις με το ειδικότερο νόημα που αποδίδεται στην εν λόγω έννοια. Στη θεωρία υιοθετείται συνήθως ο ορισμός που περιλαμβάνεται στην έκθεση Brundtland, σύμφωνα με τον οποίο βιώσιμη ή αιεφόρος ανάπτυξη «είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες». Τον ανωτέρω ορισμό υιοθετεί κατά βάση το Σ.τ.Ε., σύμφωνα με τη νομολογία του οποίου βιώσιμη είναι «η ανάπτυξη εκείνη η οποία ικανοποιεί τας ευλόγους ανάγκας της παρούσης γενεάς χωρίς να θέτει εις κίνδυνον την ικανοποίησιν των αναγκών των μελλουσών γενεών».²⁷ Ο παραπάνω ορισμός, αν και περιλαμβάνει τα βασικά εννοιολογικά στοιχεία της βιώσιμης ανάπτυξης, δεν αποδίδει εντούτοις πλήρως το νοηματικό της περιεχόμενο, ενώ παράλληλα δίνει αποκλειστική ουσιαστικά βαρύτητα στην ικανοποίηση των αναγκών των μελλουσών γενεών, την οποία ανάγει σε βασική της ratio. Φαίνεται να παραγνωρίζει, ωστόσο, το γεγονός ότι πρόκειται για μια έννοια που θεμελιώνεται σε ευρύτερες αρχές, όπως είναι ιδίως η αξία του ανθρώπου. Δεν πρέπει άλλωστε, να παραβλέπεται ότι η προστασία του περιβάλλοντος, παρά τον σχετικά αυτόνομο χαρακτήρα της, έχει πρωτίστως ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και αποβλέπει στη διασφάλιση υγιεινών και ποιοτικών όρων διαβίωσης για τον άνθρωπο.²⁸

περιβαλλοντική προστασία με την ανάπτυξη. Η διευρυμένη πολιτική έννοια φαίνεται αφορά στην μελέτη όλων των φυσικών στοιχείων, τις δράσεις του ανθρώπου πάνω σε αυτά και στην ανάληψη της ευθύνης για τον έλεγχό τους. Βλ. Πλατιάς Χαρ., «Ο Συνδυασμός Περιβαλλοντικών και Αναπτυξιακών Στόχων. Προς μια Νέα Αρχιτεκτονική στη Διεθνή Οργάνωση για την Αντιμετώπιση της Πείνας στον Κόσμο», στο Τσάλτας Γρ. Ι. (επιμ.), «Το Δικαίωμα στην Τροφή, Παγκόσμια Επισιτιστική Κρίση και Περιβάλλον», εκδ. Καλοκάθη, Αθήνα, 2009, σ. 69 - 80

²³ Το φυσικό περιβάλλον είναι δεδομένο από την φύση και τον προσδιοριζόμενο από αυτήν γενικότερο χώρο, ενώ το ανθρωπογενές αφορά στο πολιτιστικό με την ευρεία έννοια περιβάλλον, τα αγαθά του οποίου, καθώς και οι πολιτιστικές αξίες προκύπτουν κυρίως από την ανθρώπινη συμμετοχή. Βλ. Παπαγρηγορίου Β. Ι., «Πολεοδομία, Εισαγωγή, θεσμοί, πολιτική», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2011, σ. 76

²⁴ Στο εξής «άρθ. 24 Συντ.»

²⁵ Εννοούνται η εκτελεστική, νομοθετική και η δικαστική εξουσία.

²⁶ Βλ. αναλυτικά το Κεφάλαιο 3^ο της παρούσας εργασίας.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά Σ.τ.Ε. 161/2000. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης αυτής, από τον κανόνα της βιώσιμης ανάπτυξης «επιβάλλεται πρωτίστως η διατήρησις του φυσικού κεφαλαίου της χώρας δια την μεταβίβασιν του ακεραίου εις τας επομένας γενεάς, ώστε να υπάρχει η επιβαλλομένη ισότης ικανοποιήσεως των αναγκών μεταξύ των γενεών». Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://nomosphysis.org.gr/8307/i-suntagmatiki-arxi-tis-biosimis-anaptuksis-ton-nisiotikon-perioxon-oktobrios-2004/>

²⁸ Τη στενή σύνδεση υγείας και περιβάλλοντος αναγνωρίζει και η νομολογία του Σ.τ.Ε. Όπως έχει έτσι κριθεί, «το άρθρο 24 του Συντάγματος επιβάλλει εις την Πολιτείαν την υποχρέωσιν προστασίας του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, προέχουσα δε θέση εις την προστασίαν ταύτην κατέχει αφενός μεν η μέριμνα δια την ανθρωπίνην υγείαν, η οποία αποτελεί, άλλωστε, το αντικείμενον και ετέρας συνταγματικής διατάξεως, του άρθρου 21 του Συντάγματος, αφετέρου δε η μέριμνα για την προστασία της βιοποικιλότητας ως ουσιώδους ουσιαστικής ιδιότητος των οικοσυστημάτων του

Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης κατοχυρώνεται στην ελληνική έννομη τάξη συνταγματικά στα άρθρα 24 παρ 1 β' και 117 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος, νομοθετικά από τον Ν.1650/86 και νομολογιακά από μια σειρά αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας.²⁹

Β. «Ο οικολογικός πλούτος της πατρίδας μας»

Το ελληνικό περιβάλλον διαθέτει το μεγαλύτερο οικολογικό πλούτο μεταξύ των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Η χλωρίδα, η πανίδα, οι βιότοποι και τα δάση, τα οποία το συγκροτούν, εμφανίζουν μεγάλη ποικιλομορφία. Ο οικολογικός πλούτος της χώρας οφείλεται κυρίως σε τέσσερις παράγοντες.³⁰ Πρώτον, η χώρα βρίσκεται σε ειδική γεωγραφική θέση, αποτελώντας σταυροδρόμι για την διέλευση διαφόρων αποδημητικών ειδών. Δεύτερον, έχοντας πολύπλοκη γεωλογική ιστορία σχηματίζει εδάφη από πολλά γεωγραφικά πετρώματα. Ο γεωμορφολογικός κατακερματισμός της οδηγεί στο σχηματισμό βουνών, κοιλάδων, νησιών και υγροτόπων. Ένας τρίτος παράγοντας είναι η εμφάνιση ευρέως φάσματος κλιματικών τύπων, που έχουν συμβάλλει στη δημιουργία μιας πρόσθετης βιολογικής ποικιλότητας. Ο τέταρτος και τελευταίος παράγοντας που συμβάλλει στην περιβαλλοντική ποικιλία της Ελλάδας είναι η εγκατάλειψη περιοχών και οι εκτεταμένες καταστροφές από πολέμους, καθώς με την έλλειψη της ανθρώπινης παρουσίας δόθηκε στο περιβάλλον η δυνατότητα να αναπτυχθεί.³¹

Τα οικοσυστήματα ωστόσο που δημιουργούνται χαρακτηρίζονται κυρίως από μικρή κλίμακα, πράγμα που τα καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτα σε ανθρώπινες πιέσεις.³² Οι πολυάριθμες μικρές και μεγάλες επεμβάσεις που υφίστανται, οι άφθονες χρηματοδοτήσεις που χρησιμοποιούνται όχι για την προστασία, αλλά για την ισοπέδωση του φυσικού περιβάλλοντος, δίνουν μια περαιτέρω ώθηση στο έργο υποβάθμισής του. Δραστηριότητες, όπως οι αποξηράνσεις υγροτόπων, οι καταπατήσεις και οι εμπρησμοί των δασών, η ελεύθερη βοσκή, το ανεξέλεγκτο κυνήγι, η διάνοιξη νέων δρόμων και η χρήση επικίνδυνων φυτοφαρμάκων καταστρέφουν την ελληνική φύση.³³ Συγκεκριμένα, από τα 5500 είδη φυτών μόνο τα μισά θεωρούνται ασφαλή, ενώ περισσότερα από 300 έχουν ανάγκη προστασίας. Όσον αφορά την πανίδα, μόλις το 1/3 των ζώων θεωρείται ασφαλές, ενώ το ποσοστό που χρειάζεται προστασία ξεπερνά το 40%. Σχετικά με τους βιότοπους, ενώ αριθμούνται 400 στο σύνολό τους, κανένας από αυτούς δεν προστατεύεται. Αν δεν αλλάξει άμεσα ο τρόπος που συντελείται η ανάπτυξη, πολλοί από τους σημαντικότερους φυσικούς πόρους της χώρας μας θα χάσουν τα βασικά τους χαρακτηριστικά.³⁴

Επιπλέον, η άρρηκτη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον έχει διαταραχθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης, της οικονομικής εκμετάλλευσης

φυσικού περιβάλλοντος» (Σ.τ.Ε. 1874/1994). Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση: <https://nomosphysis.org.gr/8307/i-suntagmatiki-arxi-tis-biosimis-anaptuksis-ton-nisiotikon-perioxon-oktobrios-2004/>

²⁹ Βλ. Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημακές Παραδόσεις, σ. 1-2

³⁰ Βλ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1997, σ. 166

³¹ Βλ. ό. π., σ. 166

³² Βλ. Χατζημπίρου Κ. - Αραβαντινού Μ., «Η Ελληνική Φύση με αριθμούς», Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Επιστήμης και Τεχνολογίας, τόμος Α', Μυτιλήνη, 1993, σ. 584-592

³³ Βλ. Χατζημπίρου Κ., «Φάκελος «Ελληνική Φύση», (εισαγωγή), Οικολογία και Περιβάλλον, τομ. 4, σ. 53-55

³⁴ Βλ. σχετικά Τράπεζα Στοιχείων για την Ελληνική Φύση, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1994

του περιβάλλοντος, καθώς και του ολοένα αυξημένου καταναλωτισμού. Για την αποφυγή των παραπάνω προβλημάτων απαιτείται μεγαλύτερος έλεγχος των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων, όσων αφορούν την προστασία, την ελλιπή εφαρμογή της νομοθεσίας και την ελλιπή τεκμηρίωση οργανωμένων πληροφοριών.³⁵

Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι έχουν συντελεστεί αξιόλογες προσπάθειες σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο για την οργάνωση και τη διαχείριση των οικολογικών πληροφοριών τα τελευταία χρόνια, με αποτέλεσμα να συνδράμουν και αυτά στην περιβαλλοντική προστασία. Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα δημιουργίας «Τράπεζα στοιχείων για την ελληνική φύση» που εκπονήθηκε στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο το 1990 περιλαμβάνει τη συγκέντρωση, την αξιολόγηση και την οργάνωση των τρεχουσών πληροφοριών που αφορούν το φυσικό περιβάλλον, με στόχο την ευθύτερη προώθηση διαδικασιών προστασίας της και την ορθότερη σχεδίαση των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων. Αναφέρονται συνοπτικά 5515 είδη ελληνικής χλωρίδας, 1335 είδη και υποείδη ελληνικής πανίδας και 430 βιότοποι.³⁶

³⁵ Βλ. Χατζημπίρου Κ., «Φάκελος «Ελληνική Φύση», (εισαγωγή), Οικολογία και Περιβάλλον, τομ. 4, σ. 53-55

³⁶ Βλ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1997, ό. π., σ. 167 και Τράπεζα Στοιχείων για την Ελληνική Φύση, Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1994

Κεφάλαιο 1^ο: «Η Διεθνής πολιτική για αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της δράσης των Ηνωμένων Εθνών»

Η ουσιαστική ενασχόληση των Ηνωμένων Εθνών με την διεθνή προστασία του περιβάλλοντος, για την υιοθέτηση των κατάλληλων αρχικά πολιτικών, διεθνούς αντιμετώπισης των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων και στην συνέχεια λήψης συγκεκριμένων μέτρων, ξεκινάει ουσιαστικά κατά την δεκαετία του '60.³⁷ Πρόδρομος αποτελεί η γνωστή δήλωση του Μαλτέζου πρέσβη Arvid Pardo την 1^η Νοεμβρίου του 1967 σχετικά με την πρόταση για ανακήρυξη³⁸ σε «Κοινή Κληρονομιά της Ανθρωπότητας των φυσικών πόρων του βυθού των θαλασσών και των ωκεανών έξω από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας των κρατών».³⁹

1.1.1 «Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)»

Πολύ πριν από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και στο πλαίσιο αποτυχίας του ΟΗΕ να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά, σε θεσμικό επίπεδο, τα περιβαλλοντικά προβλήματα, ο ΟΟΣΑ φάνηκε να δραστηριοποιείται προς την κατεύθυνση της σύστασης και της ενεργοποίησης μηχανισμών μελέτης των περιβαλλοντικών ζητημάτων.⁴⁰ Ήδη από το 1960 και στο πλαίσιο της Επιτροπής Συνεργασίας για την Έρευνα, προώθησε και ολοκλήρωσε ειδική μελέτη σχετικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Δέκα χρόνια αργότερα, μετέτρεψε την εν λόγω Επιτροπή σε Επιτροπή Περιβαλλοντικής Πολιτικής,⁴¹ με στόχο να προσεγγίσει τεχνικά τα περιβαλλοντικά θέματα συνδυάζοντας τα πάντα με την ανάπτυξη συγκεκριμένων οικονομικών πολιτικών, με αποτέλεσμα την παράλληλη ανάδειξη της αλληλεπίδρασης των περιβαλλοντικών προβλημάτων με τις οικονομικές δράσεις.⁴²

Η Επιτροπή της Περιβαλλοντικής Πολιτικής, αποτέλεσε ένα ενδιαφέρον φόρουμ για τα κράτη μέλη,⁴³ στο πλαίσιο του οποίου επιχειρείται η διάδοση της περιβαλλοντικής επιστημονικής πληροφόρησης, μέσω ανταλλαγής εμπειριών και της προώθησης ολοκληρωμένων ερευνητικών περιβαλλοντικών πολιτικών, ως συνισταμένη εξειδικευμένων οδηγιών και συστάσεων προς τα κράτη, οι οποίες ως πρωταρχικό σκοπό έχουν να αντιμετωπίσουν περιβαλλοντικά προβλήματα ανά τομέα σε συνδυασμό πάντοτε με τους οικονομικούς πόρους.⁴⁴

³⁷ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ., Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 63

³⁸ Βλ. αποφάσεις της ΓΣ 2749 (1970) και ΓΣ 2398 (1968)

³⁹ Πρόκειται για τον υποθαλάσσιο χώρο που αφορά ουσιαστικά στην «παγκόσμια υφαλοκρηπίδα», αφαιρουμένων δηλαδή των εθνικών υφαλοκρηπίδων των παράκτιων κρατών, ηπειρωτικών και νησιωτικών. Βλ. Διακήρυξη των αρχών που διέπουν το Βυθό των Θαλασσών και των Ωκεανών, καθώς και το υπέδαφός τους πέρα από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας, Απόφαση ΓΣ2749 XXV 17/12/1970

⁴⁰ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ. 33

⁴¹ Βλ. ό. π., σ. 33 (Environment Policy Committee, EPOC)

⁴² Βλ. αναλυτικά στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.oecd.org/dac/environment>.

⁴³ Τον Μάιο του 2001, οι Υπουργοί Περιβάλλοντος των κρατών μελών του ΟΟΣΑ υιοθέτησαν την Περιβαλλοντική Στρατηγική του Οργανισμού για τον 21^ο αιώνα (Environmental Strategy of the 21st Century), στην προοπτική ανάπτυξης και στήριξης της βιώσιμης περιβαλλοντικής συνεργασίας σε όλους τους επιμέρους τομείς. Η συνεργασία αυτή αναπτύσσεται και σε κράτη μη μέλη του ΟΟΣΑ, με έμφαση σε εκείνα που προέρχονται από την περιοχή της πρώην ανατολικής Ευρώπης, τον Καύκασο και την Ασία, (Non Members Countries Division of OECD's Environment Directorate). Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής» ό. π., σ. 34

⁴⁴ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση :

http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37465_1_1_1_1_37465,00.html

1.1.2 «Το Συμβούλιο της Ευρώπης»

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ένας πρωτοπόρος οργανισμός στην ευρωπαϊκή κοινότητα και ίσως ο οργανισμός με τη μεγαλύτερη περιβαλλοντική ευαισθησία, που πριν την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατάφερε να προσελκύσει το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης στα περιβαλλοντικά ζητήματα.⁴⁵ Η εμπειρία την οποία απέκτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης μέσα από αλληπάλληλες συζητήσεις επί προτάσεων που κατατέθηκαν από παλιά, αλλά και ειδικών εισηγήσεων, ερευνών και ειδικών περιβαλλοντικών μελετών και συστάσεων που κατέθεσε, κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, η Συνέλευση καθώς και οι ειδικές προς αυτό Επιτροπές,⁴⁶ αποτέλεσαν ένα αρχικό κεφάλαιο στην διεπιστημονική ανάπτυξη και διάδοση της περιβαλλοντικής επιστήμης, μέσα από προτάσεις περιβαλλοντικής πολιτικής, οι οποίες αποτέλεσαν τον προπομπό της συνεχής εξελισσόμενης δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έτσι το 1970, προώθησε το «Ευρωπαϊκό Έτος Διατήρησης της Φύσης» ενώ το Μάρτιο του 1973, οργάνωσε στην Βιέννη Διωπουργική Διάσκεψη για «τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος, την πληροφορία και την εκπαίδευση».⁴⁷ Τέλος έθεσε το 1979, υπό την αιγίδα του τη «Σύμβαση την Προστασία της Άγριας Ζωής και των Φυσικών Οικότοπων της Ευρώπης» γνωστή ως «Σύμβαση της Βέρνης».⁴⁸

1.1.3 «Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης»

Βάση όμως για την συσχέτιση του περιβάλλοντος με τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτέλεσε η Αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης⁴⁹ στις 16 Ιουνίου του 1972 στη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, που υποστήριζε ότι «ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα στην ελευθερία, την ισότητα και σε επαρκείς συνθήκες ζωής, σε ένα περιβάλλον τέτοιας ποιότητας που να επιτρέπει την αξιοπρεπή και ευημερή διαβίωση» και «φέρει ευθύνη να προστατεύει και να προάγει το περιβάλλον για τις παρούσες και μελλοντικές γενιές».⁵⁰ Η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών⁵¹ για τον

⁴⁵ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ. 34

⁴⁶ Βλ. ειδικότερα τις σχετικές προτάσεις, εισηγήσεις, μελέτες και συστάσεις, όπως η απαγόρευση απόρριψης πετρελαϊκών καταλοίπων στην θάλασσα (1954), η προστασία των πληθυσμών σε περιοχές που έχουν δεχτεί φυσικές καταστροφές (1958), η εγκαθίδρυση ενός διαρκούς συστήματος συνεργασίας επί θεμάτων προστασίας της φύσης στην Ευρώπη (1961).

⁴⁷ Σημαντική ήταν η κίνηση σύστασης δυο αξιόλογων σε επίπεδο έργου ειδικών Επιτροπών: α) Επιτροπή Ειδικών για την Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πηγών (1961) και β) Επιτροπή για την Μόλυνση του Νερού (1964). Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», ό. π., σ. 35

⁴⁸ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση :

http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingThesaurus_E.asp?DescID=2825&Scope=DOC&offset=210.

⁴⁹ Βλ. σχετικά Sohn L., «The Stockholm Declaration on the Human Environment», Harvard ILJ, 1973, σ. 423

⁵⁰ Βλ. Shelton D., «Human Rights and Environment in Multilateral Treaties Adopted between 1991 and 2001», Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment, Background Paper No. 1, στην διαδικτυακή διεύθυνση: www.ohchr.org/English/issues/environment/envIRON/bp1.htm.

⁵¹ Η Διακήρυξη αυτή καθώς και οι Αρχές της, δεν δημιουργήσαν ωστόσο δεσμευτικές υποχρεώσεις για τα κράτη της παγκόσμιας κοινότητας, ούτε αγωγή δικαιώματα για τους πολίτες της υφηλίου, αλλά αποτελούν μια δέσμη στόχων, τους οποίους οι φορείς της κρατικής εξουσίας θα ήταν ορθό να επιδιώκουν. Βλ. Σαμιώτης Γ. Δ., Τσάλτας Γρ. Ι., «Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος, διεθνείς πολιτικές και δίκαιο του περιβάλλοντος», τομ. 2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1990, σ. 124

Ανθρωπο και το Περιβάλλον αποτελεί το πρώτο δυναμικό διεθνές κείμενο που επιχειρεί να προσεγγίσει την κατάσταση του γήινου περιβάλλοντος μέσα από την ανθρωποκεντρική του διάσταση και τις προτεινόμενες όσο και ενδεικνύμενες πολιτικές που θα πρέπει η διεθνής κοινότητα να ακολουθήσει με στόχο την προστασία, την ανάδειξη και την ορθολογική του διαχείριση.⁵² Ακολουθεί το Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον⁵³ στην ίδια Συνδιάσκεψη, όπου πρόκειται για μια πρακτική με στόχο την θεσμική αναβάθμιση του εν λόγω διακηρυκτικού περιεχομένου κειμένων, με την κατηγοριοποίηση μιας σειράς 109⁵⁴ συστάσεων που κατατέθηκαν και συζητήθηκαν κατά της διάρκειά της. Από την κατηγοριοποίηση αυτή αξίζει να σημειωθεί ότι προέκυψε το τρίπτυχο, «παρακολούθηση, διαχείριση, στήριξη». Ωστόσο, η παραπάνω αρχή αποτέλεσε μία δέσμη στόχων των κρατικών εξουσιών μη έχοντας κάποια ουσιαστικά δεσμευτική υποχρέωση για να προστατέψει το περιβάλλον.⁵⁵

Το 1975 πραγματοποιείται η Τελική Πράξη του Ελσίνκι,⁵⁶ σαν απόηχος της Συνδιάσκεψης της Στοκχόλμης το 1972. Στο πλαίσιο αυτό αποφασίστηκε για πρώτη φορά ότι η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί πολύ σημαντικό μέσο για την ανάπτυξη κοινών δεσμών συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη με γνώμονα πάντα την ρύπανση, η οποία δεν γνωρίζει σύνορα και το ισχύον για την εποχή του διεθνές δίκαιο, που δεν ήταν δυνατόν πλέον να προστατέψει τα κυρίαρχα κράτη, μέσω των στενών ορίων που απόπνεε ο σεβασμός της εδαφικής κυριαρχίας. Το Κεφάλαιο του Κειμένου αυτού επιγράφεται ως «Συνεργασία στους τομείς της Οικονομίας, της Επιστήμης, των Τεχνικών και του Περιβάλλοντος».⁵⁷

Σημαντικός σταθμός για το δικαίωμα στο περιβάλλον, αποτέλεσε και ο Παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση, το 1982. Ο παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση,⁵⁸ μέσα από το Προοίμιο, τα τρία Μέρη και τα 24 άρθρα του, αναδεικνύει τη σημασία που αποδίδει η οργανωμένη διεθνής κοινότητα στην υιοθέτηση για πρώτη ουσιαστική φορά μιας παγκόσμιας στρατηγικής για την προστασία της φύσης και όλων των οικοσυστημάτων. Στόχος του Χάρτη⁵⁹ αποτελούσε η διατήρηση και η διαφύλαξη του ανθρώπινου περιβάλλοντος μέσα από τη σημερινή φυσική κατάσταση και με τη διαρκή προοπτική λήψης κατάλληλων μέτρων με σκοπό την αποφυγή περαιτέρω επιδείνωσης των κρίσιμων παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων.⁶⁰

⁵² Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ., Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 69

⁵³ Το αποκορύφωμα της πρακτικής αυτής, είναι το εξαιρετικό κείμενο «Οδηγός», που υιοθέτησε η Συνδιάσκεψη στο Ρίο το 1992 και αφορά στη γνωστή Agenda 21.

⁵⁴ Στη βάση της σειράς των συστάσεων αυτών θα δημιουργηθεί στην συνέχεια και το Global Environment Monitoring System (GEMS) που συστάθηκε το 1978 και αφορά κυρίως στη συλλογή πληροφοριών για την ποιότητα των νερών στο πλαίσιο ενός δικτύου βάσης δεδομένων (GEMStat) μέσω του οποίου ενθαρρύνεται, αλλά και στηρίζεται επίσης η εγκαθίδρυση αντίστοιχων προγραμμάτων στις χώρες του αναπτυσσόμενου Νότου. Βλ. αναλυτικότερα επίσης στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://web.unep.org/gemswater/who-we-are/history-and-mandate>

⁵⁵ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», ό. π., σ. 71

⁵⁶ Συμμετείχαν στην Διάσκεψη 33 ευρωπαϊκά κράτη, τις ΗΠΑ και του Καναδά. Οι εργασίες της Διάσκεψης ξεκίνησαν στις 3 Ιουλίου 1973 στο Ελσίνκι και συνεχίστηκαν από τις 18 Σεπτεμβρίου 1973 μέχρι την 21^η Ιουλίου 1975 στην Γενεύη. Ως μοναδική απουσία από την Διάσκεψη χαρακτηρίστηκε εκείνη της Αλβανίας. Βλ. ό. π., σ. 72

⁵⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 72

⁵⁸ Βλ. απόφαση Γ. Σ., A/RES/37/7, 48^η συνεδρίαση της Ολομέλειας, 28/10/1982

⁵⁹ Αναλυτικά για τον Χάρτη βλ. Wood Harold, «The United Nations World Charter for Nature: The developing nations initiative to establish protections for the environment», in E.L.Q., αριθ. 12, 1985, σ. 978

⁶⁰ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», ό. π., σ. 73-75

Το περιβάλλον παρά τη θεμελιώδη σημασία που έχει για την ανθρώπινη ζωή, καθώς χρήζει ενός δικαιώματος για διαβίωση σε ένα καθαρό και βιώσιμο χώρο, δεν έχει αναγνωριστεί διεθνώς από το σύνολο της ευρωπαϊκής κοινότητας,⁶¹ έτσι τα νομικά εργαλεία που αποτυπώνουν το δικαίωμα αυτό χαρακτηρίζονται από περιορισμένη εμβέλεια και έλλειψη καθολικής δεσμευτικότητας.⁶²

1.1.4 «Η Διακήρυξη του Σάλτσμπουργκ»

Τη δεκαετία του '80 κρίθηκε απαραίτητη η θεσμική κατοχύρωση διαδικαστικών κανόνων που θα στόχευαν στην αποτελεσματική εφαρμογή ενός ουσιαστικού δικαιώματος για το περιβάλλον.⁶³ Η πρώτη προσπάθεια συγκεκριμενοποίησης των διαδικαστικών δικαιωμάτων που αφορούσαν το περιβάλλον διεξήχθη μετά τη Δεύτερη Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη για το Περιβάλλον και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο Σάλτσμπουργκ, υπό την επίβλεψη του «Ινστιτούτου για μια Ευρωπαϊκή Πολιτική».⁶⁴ Στο πλαίσιο αυτό υιοθετήθηκε στις 3.12.1980 και η Διακήρυξη του Σάλτσμπουργκ σχετικά με την Προστασία του Δικαιώματος στην Πληροφόρηση και τους Δικαιώματος της Συμμετοχής. Το κείμενο αυτό προέβλεπε τρία διαδικαστικά δικαιώματα που αφορούσαν την ενημέρωση των πολιτών, τη συμμετοχή τους, καθώς και την προσφυγή τους στο δικαστήριο σε περίπτωση τυχόν παραβίασης.⁶⁵

1.1.5 «Η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο 1992»

Άλλη προσπάθεια αναγνώρισης διαδικαστικών πτυχών που αφορούσαν το δικαίωμα στο περιβάλλον, πραγματοποιήθηκε στις 3 - 14 Ιουνίου το 1992 στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών με την υιοθέτηση της Διακήρυξης του Ρίο ντε Τζανέιρο⁶⁶ για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» που αποτελούνταν από 24 Αρχές.⁶⁷ Στη Διεθνή Συνδιάσκεψη του Ρίο, το 1992, διατυπώθηκαν για πρώτη φορά και επίσημα οι αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης.⁶⁸ Εκεί η Βιώσιμη Ανάπτυξη ορίζεται ως: η ανάπτυξη που παρέχει μακροπρόθεσμα οικονομικά, κοινωνικά και

⁶¹ Ο όρος «Ευρωπαϊκή Κοινότητα» αναφέρεται συνήθως κατά συνεκδοχή στις τρεις ευρωπαϊκές κοινότητες που ιδρύθηκαν με τις αντίστοιχες Συνθήκες Ε.Κ.Α.Χ (1952), Ε.Ο.Κ (1957), Ε.Κ.Α.Ε (1957). Δεδομένου όμως του ότι η Συνθήκη Ε.Κ.Α.Χ δεν ισχύει πλέον από τις 23.7.2002, οι δε δύο λοιπές Συνθήκες είχαν ήδη προ πολλού ενιαίο θεσμικό πλαίσιο, επιλέχθηκε παλαιότερα, στις περισσότερες περιπτώσεις, η χρήση του όρου «Κοινότητα» αντί «Κοινοτήτες», όπως αυτό ήδη καθιερώθηκε πολύ νωρίς με σχετικό ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (13.3.1978). Στο παρελθόν αλλά και σήμερα, πολλές αναφορές γίνονται στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπως ίσχυε μετά από αλληπάλληλες τροποποιήσεις μέχρι την τροποποίησή τους από τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Βλ. Χριστιανός Α. Βασιλείος, «Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 3-4

⁶² Βλ. Nickel J.W.L., «Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification», Yale J. Int'l L., 1993, σ. 281

⁶³ Βλ. Getliffe K., «Proceduralisation and the Aarhus Convention –Does Increased Participation in the Decision-Making Process Lead to More Effective EU Environmental Law?», Environmental Law Review, 2002, σ. 101-102

⁶⁴ Institute for a European Environment Policy (IEEP) στην διαδικτυακή διεύθυνση: <https://ieep.eu/>

⁶⁵ Βλ. Αντωνοπούλου Α., Βελετσάνου Ε., Γεωργιάδη Α., Κεργά Ε., Τσούρδη Ε., «Το δικαίωμα στο περιβάλλον», Greeklaws Law Journal, 2008, σ. 83 (107-113)

⁶⁶ Βλ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1997, σ. 22

⁶⁷ Βλ. Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, «Η Εφαρμογή του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα 1981-2006», (επιμ.) Γιαννακούρου Γ., Κρεμλής Γ., Σιούτη Γλ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2007, σ. 59-60

⁶⁸ Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σ. 5

περιβαλλοντικά οφέλη φροντίζοντας τις ανάγκες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών. Η παρούσα Διακήρυξη⁶⁹ υποστήριζε μία πιο χαλαρή σύνδεση περιβαλλοντικής προστασίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁷⁰ Με βάση την Αρχή 1 όριζε ότι «τα ανθρώπινα όντα βρίσκονται στο κέντρο των ανησυχιών για την αειφόρο ανάπτυξη και έχουν το δικαίωμα σε μία υγιή και παραγωγική ζωή σε αρμονία με την φύση». Ο επιφυλακτικός χαρακτήρας της Αρχής αντανάκλα τη στροφή της διεθνούς κοινότητας προς μια συντηρητική προσέγγιση σε περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά ζητήματα,⁷¹ αποτελώντας απόρροια της αέναης και σφαιρικής σύγκρουσης μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών.⁷² Έτσι, παρόλο που κατοχυρώθηκε μετέπειτα παρουσιάζεται ως οπισθοδρομική αφού καθιερώνει ένα ελάχιστο αποδεκτό επίπεδο προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος⁷³ και συνδέει αναποτελεσματικά το διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος με τα ανθρώπινα δικαιώματα⁷⁴ και τη νομική κατοχύρωσή του αντίστοιχα. Σε αυτό οφείλεται επίσης και η ανυπαρξία μιας εθιμικής ισχύος⁷⁵ όσο αφορά το δικαίωμα στο περιβάλλον καθώς δεν εφαρμόζεται κάποια πάγια και ομοιόμορφη πρακτική στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.⁷⁶

Αξίζει να αναφερθεί και η Αρχή 10 της ίδιας Διακήρυξης η οποία προέβλεπε την συμμετοχή του κοινού και το δικαίωμα της πρόσβασης σε περιβαλλοντικές πληροφορίες, παρά το μη δεσμευτικό της χαρακτήρα, έβαλε τα θεμέλια για τη θεσμική κατοχύρωση του δικαιώματος.⁷⁷ Χρησιμοποιώντας ως πηγή έμπνευσης την ανωτέρω διακηρυκτική πράξη, το Συνέδριο των Υπουργών του Περιβάλλοντος που συνήλθε στη Σόφια, το 1995, στο πλαίσιο της κίνησης «Περιβάλλον για την Ευρώπη», της Οικονομικής Επιτροπής του ΟΗΕ, υιοθέτησε τρεις βασικές περιβαλλοντικές αρχές.⁷⁸ Η Οικονομική Επιτροπή είχε ως απώτερο στόχο την υιοθέτηση ενός διεθνούς συμβατικού κειμένου, γεγονός που υλοποιήθηκε στις 25.6.1998 στην πόλη Άαρχους της Δανίας, όπου υπογράφηκε ομώνυμη Σύμβαση για την πρόσβαση στην πληροφορία, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη των αποφάσεων και την πρόσβαση στην δικαιοσύνη σε σχέση με περιβαλλοντικά θέματα.⁷⁹

⁶⁹ Η Έκθεση «το Κοινό μας Μέλλον» ή αλλιώς «Έκθεση Brundtland», της Προέδρου της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και Ανάπτυξη, σηματοδοτούσε στις 20 Μαρτίου μια σημαντική στροφή στην περιβαλλοντική προστασία. Βλ. Τσάλτας Γρ.Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική-Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 77

⁷⁰ Για μια πλήρη ανάλυση των αποτελεσμάτων της Συνδιάσκεψης στο Ρίο και ειδικότερα του παραγόμενου δικαίου. Βλ. Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ. Ι., «Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το Περιβάλλον και Ανάπτυξη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993

⁷¹ Βλ. Sands P., «Principles of International Environmental Law», 2^η έκδ., Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σ. 54

⁷² Βλ. Fitzmaurice M., «International Protection of the Environment», RCADI, 2001, σ. 13 (309)

⁷³ Βλ. Wirth D., «The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and one back, or Vice Versa?», Georgia LR 1994, σ. 559 (614)

⁷⁴ Βλ. Birnie P., Boyle A., «International Law and Environment», 2^η έκδ., Oxford University Press, Oxford, 2003, σ. 252

⁷⁵ Διεθνές εθιμικό δίκαιο: είναι μια γενική και ομοιόμορφη πρακτική, πεποίθηση δικαίου, αποτελεί δηλαδή απόδειξη γενικής πρακτικής που γίνεται δεκτή ως κανόνας δικαίου. Βλ. Αντωνόπουλος Κ., Μαγκλιβέρας Κ., «Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας», 2^η έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 62

⁷⁶ Βλ. Γκιζάρη - Ξανθοπούλου Α., «Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 54

⁷⁷ Βλ. Αντωνοπούλου Α., Βελετσάνου Ε., Γεωργιάδη Α., Κευγά Ε., Τσούρδη Ε., «Το δικαίωμα στο περιβάλλον», Greeklaw Journal 2008, σ. 83 (107-113)

⁷⁸ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 38

⁷⁹ Βλ. αναλυτικά σχετικά με την Σύμβαση Άαρχους στη σ. 42-44 της παρούσας εργασία και στη διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.unece.org/env/efe/historyofefe/history.en1998_04.html#/

Το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι δύσκολο να προσδιοριστεί διότι συνδέεται με ηθικές, αισθητικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές θεωρήσεις παράλληλα. Έτσι η ποικιλομορφία που παρουσιάζει δυσχεραίνει τον σαφή προσδιορισμό της ως όρο κι επίσης οδηγεί το κάθε κράτος να αντιλαμβάνεται τις δικές του περιβαλλοντικές προτεραιότητες με διαφορετικές προσεγγίσεις, χωρίς να προβεί σε μία ταυτόσημη υιοθέτηση ως προς την αναγκαιότητα της περιβαλλοντικής προστασίας διεθνώς.⁸⁰

Δεύτερο κατά σειρά κείμενο που υιοθετήθηκε στην Συνδιάσκεψη στο Ρίο είναι το «Πρόγραμμα Δράσης για τον 21^ο αιώνα», η γνωστή έκτοτε και ως «Agenda».⁸¹ Πρόκειται για ένα κείμενο δίχως προηγούμενο σε επίπεδο soft law κειμένου, αποτελώντας έτσι την πληρέστερη ανάλυση καθαρώς προγραμματικού χαρακτήρα που υιοθετήθηκε ποτέ. Ένα άλλο κείμενο ωστόσο μη δεσμευτικού επίσης χαρακτήρα που υιοθετήθηκε επίσης από την Συνδιάσκεψη στο Ρίο είναι η Διακήρυξη αρχών για την «Προστασία και Ανάπτυξη των δασών».⁸² Το κείμενο αυτό αποτελείται από ένα προοίμιο και 15 συγκεκριμένες Αρχές που παραπέμπουν στην διάθεση της διεθνούς κοινότητας να αποφασίσει προγραμματικά για την ενδεχόμενη μελλοντική τους μετάλλαξη σε διατάξεις κειμένου καθαρώς υποχρεωτικού χαρακτήρα με τη μορφή της σύμβασης.⁸³ Τέλος η Συνδιάσκεψη στο Ρίο σφραγίστηκε με την υιοθέτηση ενός πολιτικού κειμένου με τίτλο «η Χάρτα της Γης»,⁸⁴ το οποίο ανέλαβαν να εκπονήσουν διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις.

1.1.6 «Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας του ΟΗΕ 2000»

Το 2000, υπογράφηκαν οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας του ΟΗΕ (UN Millennium Development Goals), με προθεσμία επίτευξης το 2015, οι οποίοι συνοδεύτηκαν από τη δέσμευση των κρατών για λήψη συγκεκριμένων μέτρων για την μείωση της ακραίας φτώχειας, της πείνας και ανισότητας, για την εξάλειψη ασθενειών και τη μείωση της θνησιμότητας κυρίως σε παιδιά και γυναίκες, για τη διασφάλιση πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για όλους και την επίτευξη ομοιογένειας των δύο φύλων στην εκπαίδευση, για την ένταξη των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης στα προγράμματα όλων των κρατών, την προστασία των φυσικών πηγών και την πρόσβαση όλων σε πόσιμο νερό, καθώς και για την επίτευξη παγκόσμιας συνεργασίας για την ανάπτυξη.⁸⁵

1.1.7 «Η Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ 2002»

⁸⁰ Βλ. Γκιζάρη - Ξανθοπούλου Α., «Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ.Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 54

⁸¹ Βλ. Γρηγορίου Π. Η., Σαμιώτης Γ. Δ. και Τσάλτας Γ., «Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, Νομική και θεσμική διάσταση», Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1993, σ. 99-121

⁸² Ο πλήρης τίτλος της εν λόγω Δήλωσης/Διακήρυξης είναι : Διακήρυξη Αρχών μη δεσμευτικού χαρακτήρα για μια Παγκόσμια Συμφωνία για τη Διαχείριση, την Προστασία και την Διαρκή Ανάπτυξη των Δασών και των τύπων. Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 90 υπ. 169

⁸³ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», ό. π., σ. 90

⁸⁴ Η Χάρτα της Γης, αποτυγχάνει και δεν υιοθετείται επίσημα στην Συνδιάσκεψη του Ρίο, ωστόσο ακολουθούν ενέργειες οι οποίες θα την προβάλλουν και θα την στηρίξουν έντονα στην Συνδιάσκεψη για την Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 (Ρίο+10). Βλ. ό. π., σ. 93

⁸⁵ Βλ. Λαμπρίδη Μ., Μέλλιο Χ., «Η γέννηση και η εξέλιξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης», στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.ihu.edu.gr/icds/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>

Στις 26 Αυγούστου του 2002, υπό την αιγίδα των ΟΗΕ ξεκίνησαν οι εργασίες της Συνδιάσκεψης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ, η οποία έμεινε γνωστή και ως «Ρίο+10».⁸⁶ Το αποτέλεσμα της όλης διαπραγμάτευσης, παρά την δυσκολία της διεθνούς κοινότητας να ενισχύσει το θεσμικό οπλοστάσιό του σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, οδήγησε στην αποδοχή δύο κειμένων μη υποχρεωτικού επίσης χαρακτήρα.⁸⁷ Το πρώτο ονομάστηκε «πολιτική Διακήρυξη για την αειφόρο ανάπτυξη»⁸⁸ και το δεύτερο «Σχέδιο Εφαρμογής».⁸⁹ Λίγα χρόνια αργότερα, το 2005, η Παγκόσμια Σύνοδος Κορυφής του ΟΗΕ αναγνώρισε τρεις πυλώνες, στην αρμονική συνύπαρξη των οποίων στηρίζεται η βιωσιμότητα: τον οικονομικό, τον περιβαλλοντικό και τον κοινωνικό.⁹⁰

1.1.8 «Η Συνδιάσκεψη Ρίο ντε Τζανέιρο 2012»

Είκοσι χρόνια μετά την ιστορική στιγμή⁹¹ όπου η ανθρωπότητα κάτω από την οργανωμένη θεσμικά υπόστασή της σε επίπεδο ΟΗΕ κλήθηκε να αντιδράσει αποφασιστικά στην υποβάθμιση του παγκόσμιου περιβάλλοντος, υιοθέτησε σειρά μέτρων διάσωσής του και προώθησε την βιώσιμη ανάπτυξη, επανήλθε στην ίδια πόλη το 2012, η Συνδιάσκεψη το Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, συμβολίζοντας την ανανέωση της προσπάθειας της για σχετικές αποφάσεις μέσα από την αποτίμηση των μέχρι τότε ενεργειών της.⁹²

Δυστυχώς οι προσπάθειες αυτές ωστόσο δεν κατάφεραν να ικανοποιήσουν όσους ανέμεναν ένα ισχυρότερο θεσμικά αποτέλεσμα για το περιβάλλον. Το μόνο που υιοθετήθηκε στην συνάντηση αυτή είναι ένα κείμενο μη υποχρεωτικού και πάλι χαρακτήρα, το οποίο αυτή τη φορά θα συμπεριλάβει ταυτόχρονα θεωρητικές επιβεβαιωμένες ήδη από το παρελθόν εκφράσεις σε συνδυασμό με προγραμματικού χαρακτήρα προτάσεις για τη λήψη μελλοντικών μέτρων.⁹³ Το Καταληκτικό Κείμενο (Outcome Document),⁹⁴ ονομάστηκε το «Το Μέλλον που Θέλουμε» και περιλαμβάνει έξι ενότητες. Έτσι ο γνωστότερος ορισμός για την βιώσιμη ανάπτυξη ανήκει στην πρώτη πρωθυπουργό της Νορβηγίας Gro Harlem Brundtland. Ως πρόεδρος της

⁸⁶ Για μια πλήρη ανάλυση και κριτική, βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. (επιμ.), «Γιοχάνεσμπουργκ, Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη», εκ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ. 75-79

⁸⁷ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι. (επιμ.), «Γιοχάνεσμπουργκ, Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη», ό. π., σ. 75-79

⁸⁸ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι., «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 97

⁸⁹ Βλ. Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.johannesburgsummit.org/>

⁹⁰ Βλ. Λαμπρίδη Μ., Μέλλιο Χ., «Η γέννηση και η εξέλιξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης», στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf>

⁹¹ Αξιοσημείωτο είναι ότι το 2011 ο παγκόσμιος πληθυσμός έφτασε τα 7 δισεκατομμύρια, σημειώνοντας μια αύξηση του ενός δισεκατομμυρίου σε μόλις 12 χρόνια. Παράλληλα, την ίδια χρονιά, η Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Κλίμα έλαβε χώρα στο Ντερμπάν της Νότιας Αφρικής, καταλήγοντας σε συμφωνία την τελευταία στιγμή για να υπάρξει δέσμευση για μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε ορισμένες ανεπτυγμένες χώρες. Ο στόχος ήταν να υπάρξει συνολική συμφωνία το 2015, η οποία να τεθεί σε ισχύ το 2020, ενώ στο μεταξύ πρέπει να έχει καθοριστεί και η ακριβής νομική φύση της συμφωνίας. Βλ. ό. π., στην ίδια διαδικτυακή διεύθυνση.

⁹² Βλ. αναλυτικά για την Συνδιάσκεψη στο Ρίο, 2012 στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>.

⁹³ Βλ. Δούση Εμ., «Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση σε κρίση, Ρίο+20: Υποσχέσεις με Αβέβαιη Εφαρμογή», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2014, σ. 239

⁹⁴ Βλ. αναλυτικά στην διαδικτυακή διεύθυνση : www.un.org/fr/sustainablefuture/about.shtml.

Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, η κ. Brundtland παρέδωσε στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1987, την αναφορά της, με τίτλο «Το Κοινό μας Μέλλον», γνωστή ως «Brundtland report», στην οποία η βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται ως: η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες.⁹⁵

1.1.9 «Συνθήκη των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή (2015)»

Στις 12 Δεκεμβρίου 2015, κατά τη διάρκεια της 21ης Συνάντησης των Μερών στη Σύμβαση - Πλαίσιο του ΟΗΕ για τη Κλιματική Αλλαγή υιοθετήθηκε η «Συμφωνία των Παρισίων». Με την υιοθέτηση της Συμφωνίας των Παρισίων καλείται η διεθνής κοινότητα να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις από τη κλιματική αλλαγή που αποτελούν παγκοσμίως τη μεγαλύτερη πρόκληση των καιρών μας, λόγω αφ' ενός της περιβαλλοντικής βαρύτητας, αφ' ετέρου της οικονομικής τους διάστασης. Η Συμφωνία αποτελεί την πρώτη παγκόσμια νομικώς δεσμευτική συμφωνία για το κλίμα που καλεί τα κράτη να καταβάλουν «φιλόδοξες» προσπάθειες για τον μετριασμό και τη προσαρμογή στη κλιματική αλλαγή με κεντρική στόχευση το περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη μέσω της αποφυγής της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας άνω των 2°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα, αλλά και της συνέχισης των προσπαθειών για τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας το πολύ έως τον 1,5°C.⁹⁶

Η Συμφωνία συνεπώς των Παρισίων ακόμα και στην κεντρική της στόχευση κρίνεται ως συμφωνία άκρως συμβιβαστική, η οποία δεν μπορεί, χωρίς αυστηροποίηση του περιεχομένου της να πετύχει τον στόχο της. Πρόκειται για μια Συμφωνία, η οποία είχε ως στόχο, να εμπλέξει τουλάχιστον όλα τα κράτη στον αγώνα κατά της κλιματικής αλλαγής, και να εισάγει κάποιους αναγκαίους, νέους μηχανισμούς, οι οποίοι θα διαδέχονταν το προηγούμενο νομικό καθεστώς, όπως αυτό ίσχυε από το Πρωτόκολλο του Κιότο, το οποίο οδεύει προς τη δύση του και εξ αυτού έπρεπε αναγκαία να αντικατασταθεί. Συνεπώς, στο Παρίσι, αναδυόταν πλέον ως επιτακτική η ανάγκη τα Συμβαλλόμενα Μέρη να επιτύχουν μια συμφωνία, ώστε να υιοθετηθεί ένα νέο παγκόσμιο πρωτόκολλο για το κλίμα το οποίο θα ετίθετο σε ισχύ μετά το 2020.⁹⁷

Το κείμενο της Συμφωνίας καλύπτει όλα τα βασικά στοιχεία του νομικού καθεστώτος που θα ισχύει με το πέρας της ολοκλήρωσης του Πρωτοκόλλου του Κιότο, δηλαδή μετά το 2020, συμπεριλαμβανομένων των κεφαλαίων που αφορούν στον μετριασμό τη κλιματικής αλλαγής, της προσαρμογής σε αυτή, των απωλειών και των ζημιών, της χρηματοδότησης, της τεχνολογίας και καινοτομίας, της ανάπτυξης ικανοτήτων, της εκπαίδευσης, αλλά και της διαφάνειας, της απογραφής, της συμμόρφωσης προς την Συμφωνία, καθώς και άλλων λιγότερο σημαντικών διαδικαστικών ζητημάτων και των θεσμικών ρυθμίσεων.⁹⁸

Στο Προοίμιο της η ίδια η Απόφαση για την Υιοθέτηση της Συμφωνίας των Παρισίων αναφέρει ότι το διεθνές πλαίσιο εντός του οποίου υπογράφηκε η Συμφωνία των Παρισίων καθορίζεται, μεταξύ άλλων, από την Ατζέντα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2030

⁹⁵ Βλ. Τσίρης Π. «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παρδόσεις, σ. 5

⁹⁶ Βλ. στη διαδικτυακή διεύθυνση: <https://nomosphysis.org.gr/17392/i-metriopaths-symfonia-ton-parision-gia-tin-klimatiki-allagi/>

⁹⁷ Βλ. ό. π. στην ίδια διαδικτυακή διεύθυνση

⁹⁸ Βλ. ό. π. στην ίδια διαδικτυακή διεύθυνση

(2030 Agenda for Sustainable Development), η οποία περιλαμβάνει 17 Παγκόσμιους Στόχους για τη Βιωσιμότητα (Sustainable Development Goals – «SDGs»).

Η Συμφωνία του Παρισιού υπογράφηκε από 197 κράτη ήδη στις 22 Απριλίου 2016 και συμπλήρωσε αυθημερόν επαρκή αριθμό υπογραφών, ώστε να τεθεί σε εφαρμογή, καθώς απαιτούσε μόνο 55 Συμβαλλόμενα Κράτη στη Σύμβαση - Πλαίσιο του ΟΗΕ για τη κλιματική αλλαγή τα οποία να εκπέμπουν τουλάχιστον το 55% των αερίων του θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο να υπογράψουν.⁹⁹ Η Συμφωνία είναι αναπόσπαστο μέρος της Σύμβασης-Πλαίσιο του ΟΗΕ για τη Κλιματική Αλλαγή (UN Framework Convention on Climate Change – «UNFCCC») του 1992 και θα τεθεί σε ισχύ τυπικά, όπως προείπαμε, μετά το 2020, ενώ μέχρι τότε θα είναι σε ισχύ το Πρωτόκολλο του Κιότο.¹⁰⁰

1.2 «Η κατοχύρωση της αιφόρου ανάπτυξης και την προστασίας του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»

Δεν κατοχυρώνεται ρητά από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) είτε από τα Πρωτόκολλά αυτής δικαίωμα στο περιβάλλον ούτε στην βιώσιμη/αιφόρο ανάπτυξη. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις το όργανο που είναι υπεύθυνο για τον δικαιοδοτικό έλεγχο της εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δηλαδή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΕΔΑ), υπογραμμίζουν ότι η μόλυνση του περιβάλλοντος ενδέχεται να επιφέρει ορισμένες διατάξεις παραβιάσεων που αφορούν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που περιέχονται στην ΕΣΔΑ.¹⁰¹

Το ΕΔΔΑ κατά καιρούς καλείται να επιλύσει υποθέσεις που αφορούν την παραβίαση ορισμένων δικαιωμάτων τα οποία σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το περιβάλλον. Μια βασική πτυχή δικαίωματος που συνδέεται με το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή¹⁰². Η σύνδεση αυτή εξετάστηκε αρχικά στην υπόθεση Arrondelle κατά του Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο της οποίας η αιτούσα, η οποία κατοικούσε δίπλα από το αεροδρόμιο του Gatwick, εξέφραζε παράπονα για τα υψηλά επίπεδα θορύβου στην περιοχή.¹⁰³ Η Επιτροπή έκανε δεκτή την αίτηση της προσφυγής, ωστόσο δεν έκρινε τελικά την ουσία της υπόθεσης, καθώς επιτεύχθηκε φιλικός διακανονισμός.

Μια άλλη υπόθεση που μπορεί να συνδεθεί με το δικαίωμα στο περιβάλλον αποτελεί η υπόθεση Lopez Ostra κατά Ισπανίας,¹⁰⁴ στην οποία η αιτούσα λόγω των ανυπόφορων συνθηκών που είχαν προκληθεί από τη λειτουργία ρυπογόνου επιχείρησης αναγκάστηκε να μετακομίσει.. Στην περίπτωση αυτή συγκρούστηκε το ατομικό συμφέρον για την προστασία της ιδιωτικής ζωής με το συμφέρον του συνόλου για την οικονομική ευημερία.

⁹⁹ Η Ελλάδα κύρωσε την Συμφωνία των Παρισίων με τον Ν.4426/2016 (ΦΕΚ 187 Α') όπου ευρίσκεται και η επίσημη μετάφραση της στα ελληνικά. Βλ. σχετικά με αυτό στο : <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=447&language=el-GR>

¹⁰⁰ Βλ. στη διαδικτυακή διεύθυνση : <https://nomosphysis.org.gr/17392/i-metriopathis-symfonia-ton-parision-gia-tin-klimatiki-allagi/>

¹⁰¹ Βλ. Σισλιανός Λ. Α., «Η προστασία του περιβάλλοντος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Νόμος και Φύση, 1996, σ. 33

¹⁰² Άρθρο 8 ΕΣΔΑ (Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2014/06/symbasi_gia_anthrw_pina_dikaiwmata_el.pdf σ. 6)

¹⁰³ Βλ. ΕΕΔΑ, απόφαση της 15.07.1980, Arrondelle κατά Η.Β., No. 889/77

¹⁰⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 9.12.1994, Lopez Ostra κατά Ισπανίας, No.16798/90, παρ. 51-58

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, στις παραπάνω υποθέσεις, όπως φαίνεται αναγνωρίζει τη σύνδεση του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής με το περιβάλλον, ωστόσο στην ουσία δείχνει να προκρίνει τα οικονομικά συμφέροντα του συνόλου έναντι των περιβαλλοντικών αγαθών.¹⁰⁵ Σε μεταγενέστερες αποφάσεις, ωστόσο, πραγματοποιεί νομολογιακή στροφή, δίδοντας σαφές ιεραρχικό προβάδισμα στην προστασία του περιβάλλοντος.

Μια τέτοια υπόθεση είναι, η υπόθεση Guerra και λοιποί κατά Ιταλίας,¹⁰⁶ στην οποία το Δικαστήριο υποστήριξε πως η παράλειψη ενημέρωσης των πολιτών που διέμεναν κοντά σε εργοστάσιο που είχε χαρακτηριστεί ως υψηλού κινδύνου βάσει της Οδηγίας ΕΚ για τους κινδύνους που διέτρεχαν σε περίπτωση ατυχήματος συνεπαγόταν παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

Άλλα δικαιώματα που συνδέονται μέσω διαφόρων υποθέσεων με το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι το δικαίωμα στη ζωή,¹⁰⁷ το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη¹⁰⁸ και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.¹⁰⁹ Σχετικά με το δικαίωμα στη ζωή, χαρακτηριστική είναι η υπόθεση Oneryildiz κατά της Τουρκίας,¹¹⁰ στην οποία οι τουρκικές αρχές παραβίασαν το άρθ. 2 της ΕΣΔΑ,¹¹¹ καθώς είχαν παραλείψει να ενημερώσουν τους κατοίκους μιας συγκεκριμένης περιοχής για εκρήξεις μεθανίου. Στην υπόθεση Zander κατά Σουηδίας¹¹² το ΕΔΔΑ χαρακτήρισε το δικαίωμα απόλαυσης καθαρών και μη μολυσμένων υδάτων ως δικαίωμα αστικής φύσης, κατά την έννοια του άρθ. 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ περί δίκαιης δίκης, καθιερώνοντας την έμμεση ύπαρξη ενός υποκειμενικού δικαίου για καθαρό περιβάλλον. Μια άλλη υπόθεση, σχετική με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και το κατά πόσο η μείωση της οικονομικής αξίας της περιουσίας εξαιτίας της υποβάθμισης της ποιότητας του περιβάλλοντος, αποτελεί παραβίαση δικαιώματος είναι η υπόθεση S.¹¹³ κατά Γαλλίας, όπου η πρόκληση υψηλού επιπέδου θορύβου λόγω της λειτουργίας πυρηνικού εργοστασίου δύναται να οδηγήσει σε πτώση της αντικειμενικής αξίας ορισμένου ακινήτου και στη μερική στέρηση, συνεπώς, της περιουσίας. Στην παρούσα υπόθεση, ο προσφεύγων είχε αποζημιωθεί και διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθρου 1 Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ.

Παρόμοια ήταν η κρίση της Επιτροπής στην υπόθεση G. και E. κατά της Νορβηγίας,¹¹⁴ με την οποία οι προσφεύγοντες ζητούσαν την καταδίκη της χώρας, ισχυριζόμενοι ότι η απόφαση της Κυβέρνησης να κατασκευάσει υδροηλεκτρικό εργοστάσιο θα είχε ως αποτέλεσμα την κάλυψη τμημάτων της κοιλάδας όπου κατοικούσαν με νερό και θα παραβίαζε αναπόφευκτα το δικαίωμα τους στην περιουσία. Η Επιτροπή απέρριψε το αίτημά τους, που ήταν αυτόχθονες Λάπωνες, με την αιτιολογία ότι δεν απέδειξαν ότι είχαν περιουσιακά δικαιώματα υπό την έννοια

¹⁰⁵ Βλ. Sands P., «Principles of International Environmental Law» 2^η έκδ., Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σ. 54, 300-301

¹⁰⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 19.2.1998, Anna Maria Guerra και λοιποί κατά Ιταλίας, No. 14967/1989

¹⁰⁷ Άρθ. 2 ΕΣΔΑ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2014/06/symbasi_gia_anthrw pina_dikaiwmata_el.pdf σ. 4

¹⁰⁸ Άρθ. 6 παρ.1 ΕΣΔΑ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2014/06/symbasi_gia_anthrw pina_dikaiwmata_el.pdf σ. 6

¹⁰⁹ Άρθ. 1 του 1^{ου} Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.nis.gr/npimages/docs/ESDA2.pdf> σ.1

¹¹⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 18.6.2002, Oneryildiz κατά Τουρκία, No.48939/99

¹¹¹ Το άρθ. 2 παρ. 1 ΕΣΔΑ ορίζει ως εξής : Το δικαίωμα έκαστου προσώπου εις την ζωήν προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδέν δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, εμή ει εκτέλεσον θανατικής ποινής εκδιδόμενης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης»

¹¹² Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 25.11.1993, Zander κατά Σουηδίας, No. 14282/88

¹¹³ Βλ. ΕΔΔΑ, απόφαση της 17.5.1990, S κατά Γαλλίας, No.13728/88

¹¹⁴ Βλ. ό. π., στη ίδια απόφαση

του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Απορριπτική απόφαση εξέδωσε επίσης η Επιτροπή σε παρόμοια αίτηση που είχε επιβληθεί από αυτόχθονες της Γαλλικής Πολυνησίας,¹¹⁵ καταδεικνύοντας την περιορισμένη χρησιμότητά της ως άνω διάταξης σε περιπτώσεις προσβολής περιβαλλοντικών δικαιωμάτων.¹¹⁶

Όπως προκύπτει από τις παραπάνω υποθέσεις που σχετίζονται με περιβαλλοντικά ζητήματα, η παρούσα μορφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης δεν παρέχει επαρκές έρεισμα για την αποτελεσματική προστασία ενός δικαιώματος στο περιβάλλον. Είναι βέβαιο, ότι το ευρωπαϊκό δικαιοδοτικό όργανο, αντιμετωπίζει την ΕΣΔΑ ως ένα «ζωντανό» εργαλείο το οποίο θα πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας¹¹⁷ και με γνώμονα τις παρούσες συνθήκες και επιδιώκοντας την εγγύηση όχι θεωρητικών και απατηλών, αλλά πρακτικών και αποτελεσματικών δικαιωμάτων, προβαίνει σε ερμηνευτική θεώρηση της Σύμβασης κατά τρόπο ώστε να καλύψει και τα περιβαλλοντικά δικαιώματα.¹¹⁸ Ωστόσο το εγχείρημα ερμηνευτικής αξιοποίησης των λοιπών διατάξεων της ΕΣΔΑ δεν κρίνεται ως αποτελεσματικό,¹¹⁹ διότι η κατάφαση παραβιάσεων περιορίζεται σε περιπτώσεις κατάφωρης προσβολής του περιβάλλοντος ή οικολογικής βλάβης μεγάλης έκτασης. Συνεπώς, κρίνεται αναγκαία η τροποποίηση του «συνταγματικού αυτού εργαλείου της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης»,¹²⁰ έτσι ώστε να ενταθούν σε αυτή και δικαιώματα τρίτης γενιάς όπως είναι το δικαίωμα στο περιβάλλον. Η ανάγκη αναπροσαρμογής του διεθνούς αυτού νομικού εργαλείου στα δεδομένα της σύγχρονης κοινωνίας καθίσταται περισσότερο αναγκαία, διότι το δικαίωμα στο περιβάλλον απουσιάζει ακόμη και από τα νεότερα νομικά εργαλεία περιφρούρησης ατομικών δικαιωμάτων, όπως είναι ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. που αναλύθηκε παραπάνω.

1.3 «Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη»

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης¹²¹ έχει παραλείψει την κατοχύρωση ενός ρητού δικαιώματος για αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος. Η

¹¹⁵ ΕΕΔΑ, απόφαση της 4.12.1995, Tauira και 18 λοιποί κατά Γαλλίας, No 28204/95, βλ. σχετ. Erkmann S, «Linking Human Rights, Rights of Indigenous and The Environment», Buffalo ELJ, 1999-2000.15 σ. 37-39 και Ammiot J.A., «Environment Equality and Indigenouw Peoples, Land Rights in the Inter-American Human Rights System : Mayagna (Sumo) Community of Awas Tingni v. Nicaragua», Environmental Law, 2002, σ. 873 (875)

¹¹⁶ Βλ. Cook K., «Environmental Rights as Human Rights», European HRLR, 2002, σ. 196 (206)

¹¹⁷ ΕΔΔΑ, απόφαση της 25.4.1978, Tyrer κατά Η.Β., No 5856/72

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, απόφαση της 2.11.2001, Hatton και λοιποί κατά Η.Β. No 3622/97

¹¹⁹ Βλ. σχετ. Kiss A., «Un droit a' l' environnement, un droit fundamental dans l' Union Europeenne», REDE, 2001, σ. 383 (393)

¹²⁰ Ο χαρακτηρισμός αυτός δόθηκε από το ΕΔΔΑ στη απόφαση της 23.3.1995 στην υπόθεση Λοιζίδου κατά Τουρκίας. Βλ. Περράκης Σ., «Δικαιώματα του Ανθρώπου και Ευρωπαϊκή Δημόσια Τάξη, Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία;», ΕΕΕυρΔ, Ειδικό Τεύχος, 2001, σ. 383

¹²¹ Σε αντιστοιχία με την ΕΣΔΑ, η οποία κατοχυρώνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης κατοχυρώνει τα κοινωνικά δικαιώματα. Το κείμενο του Χάρτη καταρτίστηκε μετά από πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης (ιδρύθηκε το 1949) με έδρα το Στρασβούργο. Ο Χάρτης υιοθετήθηκε το 1961 και τέθηκε σε ισχύ το 1965. Το αρχικό κείμενο του 1961 συμπληρώθηκε σημαντικά το 1988 και αναθεωρήθηκε σε βάθος το 1996. Αναλυτικότερα: Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης υιοθετήθηκε στις 18 Οκτωβρίου 1961 στο Τορίνο. Τέθηκε σε ισχύ στις 26 Φεβρουαρίου 1965. Τον έχουν επικυρώσει 27 κράτη - μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ενώ τον έχουν υπογράψει άλλα 5. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη υιοθετήθηκε στις 5 Μαΐου 1988 στο Στρασβούργο. Τέθηκε σε ισχύ στις 4 Σεπτεμβρίου 1992. Το έχουν επικυρώσει 13 κράτη - μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ενώ τον έχουν υπογράψει άλλα 10. Ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, ο οποίος υιοθετήθηκε στις 3 Μαΐου 1996 στο

Επιτροπή Ανεξάρτητων Εμπειρογνώμων ερμηνεύοντας το άρθ. 11 του ΕΚΧ¹²² το 1979 είχε αναφέρει ότι ανάμεσα στις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διατάξεις του άρθρου αυτού, είναι και η πρόληψη της ατμοσφαιρικής ρύπανσης και της μόλυνσης των υδάτων, η καταπολέμηση της ηχορύπανσης και η προστασία από ραδιενεργές ουσίες.

Ωστόσο η απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) στην υπόθεση του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ)¹²³ κατά της Ελλάδας αποτελεί την πρώτη απόφαση διεθνούς οργανισμού που αναλύει κι ασχολείται με το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον, συνδυάζοντας άμεσα το δικαίωμα του περιβάλλοντος με το δικαίωμα στην υγεία.

Το ΙΜΔΑ αποτελεί τη μοναδική ΜΚΟ, η οποία έχει συμπεριληφθεί στον ειδικό κατάλογο οργανώσεων της Κυβερνητικής Επιτροπής, επομένως έχει κάθε δικαίωμα προσφυγής στην ΕΕΚΔ. Το ΙΜΔΑ παρόλο που ο ΕΚΧ δεν κατοχυρώνει ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον, θεμελίωσε την υποχρέωση του κράτους να καταπολεμήσει την ρύπανση από τις λιγνιτικές δραστηριότητες ως μία έμμεση και απαραίτητη πτυχή της υποχρέωσης να προλαμβάνει και να καταπολεμά κινδύνους που προκύπτουν από αυτήν για την υγεία των ανθρώπων. Συγκεκριμένα στις 4 Απριλίου του 2005 το ΙΜΔΑ κατέθεσε προσφυγή κατά της Ελλάδας, υποστηρίζοντας ότι το κράτος παραβίασε το άρθ. 11 του ΕΚΧ (δικαίωμα για την προστασία της υγείας), καθώς δεν προέβλεψε τις βλαβερές συνέπειες στο περιβάλλον από την εκμετάλλευση του λιγνίτη και ούτε πήρε προληπτικά μέτρα καταπολέμησης των κινδύνων, για την υγεία των πληθυσμών που ζουν σε περιοχές εκμετάλλευσής του. Μετέπειτα το ΙΜΔΑ υποστήριξε ότι το Κράτος παραβίασε το άρθ. 37 (παρ. 1 και 2 του ΕΚΧ), το δικαίωμα δηλαδή για ασφαλείς και υγιείς συνθήκες εργασίας, επειδή δεν έχει καθιερώσει επαρκές νομοθετικό πλαίσιο το οποίο εγγυάται την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων στα λιγνιτωρυχεία, ούτε έχει λάβει μέτρα εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας. Επιπλέον, θεώρησε το κράτος ότι παραβίασε και το άρθ. 2 παρ. 4, το δικαίωμα δηλαδή για τις δίκαιες συνθήκες εργασίας, καθώς δεν έχουν προβλεφθεί για τους εργαζομένους μείωση της διάρκειας εργασίας ή συμπληρωματικές άδειες, όπως απαιτεί το άρθρο.¹²⁴

Η Ελλάδα υποστήριξε στην αρχική ένταση της ότι το ΙΜΔΑ δεν διαθέτει ιδιαίτερη αρμοδιότητα στα θέματα που προβάλλει στην προσφυγή της και αμφισβήτησε στην ουσία την εμπειρία του στο συγκεκριμένο θέμα. Ο ισχυρισμός της αυτός ωστόσο γρήγορα απορρίφθηκε από την ΕΕΚΔ, καθώς το ΙΜΔΑ δήλωσε ότι ασχολείται με το θέμα της Πτολεμαΐδας από το 1988. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ισχυρός του ελληνικού κράτους σχετικά με την ΔΕΗ, όπου υποστήριζε ότι δεν ευθύνεται αυτό για τις ενέργειες της ΔΕΗ καθώς αυτή αποτελεί πλέον μία ανώνυμη εταιρεία. Όμως, ως

Στρασβούργο, περιλαμβάνει όλα τα κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνουν τα προηγούμενα κείμενα (ο Χάρτης του 1961 και το Πρωτόκολλο του 1988), προσθέτοντας, όμως, και άλλα οκτώ νέα δικαιώματα. Τέθηκε σε ισχύ την 1 Ιουλίου 1999. Το έχουν επικυρώσει 22 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ενώ τον έχουν υπογράψει άλλα 18. Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM01151/%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%A7%CE%91%CE%A1%CE%A4%CE%97%CE%A3.pdf>

¹²² Βλ. αναλυτικά στην διαδικτυακή διεύθυνση :

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bcc26661-143b-4f2d-8916-0e0e66ba4c50/k-euromap-pap-synolo.pdf>

¹²³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.mfhr.gr/>

¹²⁴ Βλ. Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, «Η προστασία του Περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη», (επιμ.) Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου Α., Μπρεδήμας Α., Σισιλιάνος Λ.- Α., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. 204-221

προς αυτό η ΕΕΚΔ έκρινε ότι το ελληνικό κράτος δεν μπορεί να αποποιηθεί τις ευθύνες του, καθώς μετά την μερική ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ, συνεχίζει να κατέχει τον ουσιαστικότερο ελεγκτή των δραστηριοτήτων της. Τέλος, η Ελλάδα υποστήριξε ότι η ΕΕΚΔ δεν έχει την αρμοδιότητα να κρίνει γεγονότα τα οποία συνέβησαν πριν την υπογραφή του μηχανισμού των συλλογικών προσφύγων από την ίδια. Όμως η ΕΕΚΔ υποστήριξε πως είναι αρμόδια να εξετάσει την καταγγελία καθώς η ρύπανση συνεχίζεται και δεν φαίνεται να λαμβάνονται μέτρα για την αντιμετώπιση του.¹²⁵

Έτσι στις 10 Οκτωβρίου του 2005, η ΕΕΚΔ απέρριψε τις ενστάσεις της Ελλάδας κρίνοντας τη συλλογική προσφυγή παραδεκτή, θέτοντας έτσι την διαδικασία εξέτασής της. Στις 6 Φεβρουαρίου του 2007, η ΕΕΚΔ αποφάσισε πως υπάρχει παραβίαση από το κράτος των άρθρ. 11, 3 παρ. 2 και 4, ενώ δεν δέχτηκε την παράβαση του άρθρ. 3 παρ. 1.

Πιο αναλυτικά, εξετάζοντας το άρθρ. 11, η ΕΕΚΔ έκρινε την παραβίαση διότι το κράτος δεν αποδεικνύει με κανένα τρόπο την πρόθεση του να βελτιώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα την κατάσταση του περιβάλλοντος. Είναι ανύπαρκτος ο έλεγχος εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ενώ το Σώμα των Επιθεωρητών Περιβάλλοντος υπολειπουργεί λόγω των σημαντικών ελλείψεων προσωπικού. Επίσης, οι κυρώσεις που επιβάλλονται στις παραβιάσεις δεν είναι αυστηρές.¹²⁶

Όσο αφορά τις παρ. 2 και 3 του άρθρ. 11, η ΕΕΚΔ υποστήριξε ότι παρόλο που το νομοθετικό πλαίσιο της χώρας μας είναι επαρκές, αυτό ουσιαστικά δεν εφαρμόζεται. Αnéφερε πως οι ελληνικές αρχές δεν παρέχουν δημοσιευμένες πληροφορίες, ούτε ενημερώνουν το κοινό, με αποτέλεσμα να μην καλλιεργείται η περιβαλλοντική συνείδηση των πολιτών. Τέλος, σύμφωνα με αυτό, το κράτος έχει πάρει ελάχιστα μέτρα για την οργάνωση της επιδημιολογικής παρακολούθησης των πληθυσμών.

Η ΕΕΚΔ, όσο αφορά το άρθρ. 3 παρ. 2 του ΕΚΧ ανέφερε ότι υπήρξε παραβίαση, καθώς αναφορικά με το ΙΜΔΑ, ο έλεγχος των ορυχείων και των λατομείων είναι ανεπαρκής λόγω ελλείψεων του προσωπικού. Έτσι το κράτος δεν μπορεί να γνωρίζει για τους κανόνες υγιεινής και ασφάλειας, ούτε για τον αριθμό των εργατικών ατυχημάτων. Όμως η ΕΕΚΔ παρέλειψε την παραβίαση της παρ. 1 του άρθρ. 3 καθώς διαπίστωσε ότι υπάρχουν ειδικές διατάξεις για τη ρύθμιση των επαγγελματικών ασθενειών. Τέλος η ΕΕΚΔ έκρινε ότι το κράτος παρέλειψε να λάβει κάποιο μέτρο για να διασφαλίσει τη μείωση της διάρκειας της εργασίας η των συμπληρωματικών αδειών.¹²⁷

Η προσφυγή της Διεθνούς Ομοσπονδίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ΕΕΚΔ στις 8 Ιουλίου του 2011 κατά της Ελλάδας αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα παραβίασης του ΕΚΧ. Η προσφυγή αφορούσε της επιπτώσεις της μαζικής περιβαλλοντικής ρύπανσης στην υγεία των ανθρώπων που κατοικούν κοντά στον Ασωπό ποταμό και στη βιομηχανική ζώνη των Οиноφύτων (50 χλμ. Βόρεια της Αθήνας). Η παραπάνω οργάνωση ισχυρίστηκε ότι το ελληνικό κράτος δεν έχει λάβει επαρκή μέτρα προκειμένου να μειώσει ή να αποτρέψει τις επικίνδυνες συνέπειες στην υγεία των ανθρώπων με αποτέλεσμα να παραβιάζεται το άρθρ. 11 του ΕΚΧ. Η ΕΕΚΔ έκρινε παραδεκτή την προσφυγή αυτή στις 7 Δεκεμβρίου του 2011.¹²⁸

¹²⁵ Βλ. Ίδρυμα Μααραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, «Η προστασία του Περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη», (επιμ.) Γιωτοπούλου - Μααραγκοπούλου Α., Μπρεδήμας Α., Σισυλιάνος Λ.- Α., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. 204-221

¹²⁶ Βλ. ό. π., σ. 221-237

¹²⁷ Βλ. ό. π., σ. 221-236

¹²⁸ Βλ. ό. π., σ. 237-326

ΜΕΡΟΣ Β΄ : ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 2^ο : «Η κατοχύρωση της αιφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

2.1 «Η κατοχύρωση της αιφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος στις Ευρωπαϊκές Συνθήκες»

2.1.1 «Συνθήκη της Ρώμης»

Η Ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Συνθήκη της Ρώμης, 1957) δεν έθετε ως στόχο την προστασία του περιβάλλοντος.¹²⁹ Περιοριζόταν στη διαμόρφωση ενός πλαισίου οικονομικής συνεργασίας των κρατών μελών, καθώς γινόταν δεκτό ότι η παρέμβασή της σε θέματα με πολιτική ή κοινωνική φόρτιση θα οδηγούσε σε αποτυχία του νέου θεσμού διακρατικής συνεργασίας, προκαλώντας δυσπιστία στα υποψήφια κράτη μέλη.¹³⁰ Με την πάροδο του χρόνου κατέστη σαφές ότι η δημιουργία μίας κοινής αγοράς καθώς η ανάπτυξη της οικονομίας δεν είναι δυνατόν να επιδιωχθούν ερήμην της περιβαλλοντικής πολιτικής και χωρίς σαφή κοινωνικό και οικολογικό προσανατολισμό.¹³¹ Η προστασία του περιβάλλοντος ανάγεται έτσι σε στόχο της Ε.Ε. για πρώτη φορά, στη Σύνοδο Κορυφής στο Παρίσι, τον Οκτώβριο του 1972.¹³² Ο Αλτιέρο Σπινέλλι, ένα από τα διακεκριμένα μέλη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έγραφε, τις παραμονές της ιστορικής απόφασης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για την αναγκαιότητα υιοθέτησης πολιτικής για το περιβάλλον, στο Παρίσι, το 1972.¹³³

Η διακήρυξη των αρχηγών, οδήγησε στην έκδοση πέντε κοινοτικών προγραμμάτων δράσης, τα οποία όμως αποτελούν διακηρύξεις αρχών και στόχων χωρίς νομική δεσμευτικότητα. Το πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον αποφασίστηκε το πρώτο τρίμηνο 19 - 21. Το νομικό έρεισμα για την περιβαλλοντική πολιτική της ΕΟΚ αναζητήθηκε, αρχικά στο άρθ. 100 της Συνθήκης ΕΟΚ που προέβλεπε στην έκδοση Οδηγιών του Συμβουλίου «για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών, οι οποίες έχουν άμεση επίπτωση στην εγκαθίδρυση ή λειτουργία της κοινής αγοράς» και μετά τη Σύνοδο Κορυφής των Παρισίων του 1972, στο άρθ. 235 της Συνθήκης ΕΟΚ.¹³⁴ Σκοπός της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας ήταν να διασφαλίσει την εύρυθμη λειτουργία της Κοινής Αγοράς και την τήρηση των θεμελιωδών αρχών της ελεύθερης κυκλοφορίας και του ελεύθερου ανταγωνισμού λόγω της διαφοροποίησης των εθνικών διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος και των περιορισμών της οικονομικής ελευθερίας σε κάθε κράτος μέλος.¹³⁵

¹²⁹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 9

¹³⁰ Βλ. Δαγτόγλου Π., «Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο», 2^η έκδ., εκ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 33

¹³¹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών» ό. π., σ. 9

¹³² Βλ. Χαροκόπου Α., Μαριά Μ., «Ο τομέας του περιβάλλοντος στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο και στην νομολογία του ΔΕΚ», εκ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1993, σ. 11

¹³³ Βλ. Spinelli, A., «Agenda pour L' Europe», εκδ. Hachette, Paris, 1972, σ. 203

¹³⁴ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 10

¹³⁵ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 46 και 113

2.1.2 «Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη»

Η προστασία του περιβάλλοντος λαμβάνει μορφή αυτοτελούς κοινοτικής δράσεως με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986, οπότε προστέθηκαν στη Συνθήκη ΕΟΚ τα άρθρ. 130Π, 130Ρ και 130Σ,¹³⁶ προσδιορίζοντας τα αντικείμενα, τις γενικές αρχές και τα όρια της κοινοτικής περιβαλλοντικής δράσης.¹³⁷ Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη θα καλύψει το σχετικό νομικό κενό της Συνθήκης της Ρώμης σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου.¹³⁸ Οι αρχές αυτές δεν έχουν απλά κατευθυντήριο χαρακτήρα, αλλά είναι νομικά δεσμευτικές, με την έννοια ότι οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων και των κρατών μελών πρέπει να συνάδουν προς αυτές.¹³⁹ Οι βασικές αρχές¹⁴⁰ που διέπουν την άσκηση της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής ήταν σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές: α) Η αρχή της ενσωμάτωσης,¹⁴¹ σύμφωνα με την οποία η πολιτική της Κοινότητας, σε κάθε τομέα της αρμοδιότητάς της, πρέπει να διαμορφώνεται μετά από συνεκτίμηση των απαιτήσεων της προστασίας του περιβάλλοντος και β) η αρχή της επικουρικότητας,¹⁴² σύμφωνα με την οποία η Κοινότητα δρα στον τομέα του περιβάλλοντος, εφόσον οι σχετικοί στόχοι της μπορούν να πραγματοποιηθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο παρά σε επίπεδο των επιμέρους κρατών μελών.

2.1.3 «Συνθήκη του Μάαστριχτ 1992»

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 (άρθρ. 2 - 3 και 130Ρ επ. Συνθήκης ΕΚ)¹⁴³ ανήγαγε, για πρώτη φορά ρητά, την προστασία του περιβάλλοντος στις βασικές αρχές και τους σκοπούς της Κοινότητας (άρθρ. 2 και 3 Συνθήκης ΕΚ) ορίζοντας ότι η κοινοτική δράση για το περιβάλλον προάγεται σε κοινοτική πολιτική, η οποία μάλιστα έλαβε διεθνείς διαστάσεις, καθώς και στους στόχους αυτής προτάθηκε η «προώθηση σε διεθνές επίπεδο μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων».¹⁴⁴ Η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος δεν αποτελεί απλώς «συνιστώσα» (άρθρ. 130 ΕΠΠ) των λοιπών Κοινοτικών πολιτικών, αλλά θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαμόρφωσή τους, (αρχή ενσωμάτωσης, άρθρ. 130Ρ Συνθήκης ΕΚ).¹⁴⁵ Επίσης ορίστηκε ρητά ότι τα αρμόδια όργανα για την υλοποίηση της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής οφείλουν να αποβλέπουν σε υψηλό επίπεδο προστασίας και ενισχύθηκε ο ρόλος του

¹³⁶ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 46

¹³⁷ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 50

¹³⁸ Βλ. Τσαλτας Γρ. Ι., Γρηγορίου Π., «Κοινοτικές Στρατηγικές για το Περιβάλλον», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σ.17-23

¹³⁹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 10

¹⁴⁰ Βλ. αναλυτικά τις βασικές αρχές του περιβάλλοντος στο Κεφάλαιο 2^ο της παρούσας εργασίας

¹⁴¹ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ό. π., σ. 47

¹⁴² Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 11

¹⁴³ Βλ. Κορκοβέλος Χ., «Η προστασία του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1997, σ. 13

¹⁴⁴ Βλ. Παπαδημητρίου Γ., «Περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία», εκδ. Νόμος και Φύση, 1994, σ. 375

¹⁴⁵ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 12

Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διαμόρφωση των σχετικών μέτρων.¹⁴⁶ Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ η Κοινότητα παύει να έχει μόνον οικονομικό προσανατολισμό και μετασχηματίζεται σε ένα ενωσιακό οικοδόμημα¹⁴⁷ με πολιτικές προεκτάσεις και πολυσχιδείς επιδιώξεις παρέμβασης στις έννομες τάξεις των κρατών μελών, όχι μόνο σε οικονομικό, αλλά και σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Η αυξημένη δυνατότητα παρέμβασης σε περιβαλλοντικά θέματα εντάσσεται στην εξέλιξη αυτή και αποτελεί ένα από τα πιο ουσιαστικά στοιχεία της.¹⁴⁸

2.1.4 «Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) και Συνθήκη της Νίκαιας (2003)»

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997¹⁴⁹ επέφερε αλλαγές, οι οποίες ομοίως κινήθηκαν προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της κοινοτικής δράσης και πολιτικής για το περιβάλλον. Σημαντικότερη καινοτομία ήταν¹⁵⁰ ότι η προστασία του περιβάλλοντος θεωρήθηκε για πρώτη φορά ως στόχος της Κοινότητας, ανεξάρτητος από την οικονομική ανάπτυξη.¹⁵¹ Σύμφωνα με το νέο άρθρ. 2 της Συνθήκης, η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει και μη οικονομικούς στόχους. Η αρχή της ενσωμάτωσης ενισχύεται με την διατύπωση της στο άρθρ. 6 κα εμπλουτίζεται με το νόημα της με αναφορά στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης. Επιπλέον, η απαίτηση για υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας διατυπώθηκε και στο άρθρ. 2 της Συνθήκης ως γενική επιταγή που διέπει όλο το φάσμα του κοινοτικού έργου.¹⁵²

¹⁴⁶ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 12

¹⁴⁷ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 48

¹⁴⁸ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 12

¹⁴⁹ Βλ. Δελλή Γ., «Το Περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ», ΠερΔικ, 1997, σ. 295

¹⁵⁰ Οι συνθήκες του Μάαστριχτ το 1992, του Άμστερνταμ το 1997 και η Διεθνής Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002, δέκα χρόνια μετά το Ρίο, επιβεβαίωσαν την αναγκαιότητα της βιωσιμότητας και την καθιέρωσαν τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και διεθνώς. Σύμφωνα με τη Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως αυτή υιοθετήθηκε για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Goeteborg το 2001 και όπως αναπτύσσεται και σε μεταγενέστερα σχετικά κείμενα: Η Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι μία συνεχής πορεία αλλαγής και προσαρμογής, και όχι μία στατική κατάσταση, με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών του παρόντος, χωρίς όμως να μειώνεται η δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν και τις δικές τους ανάγκες, μέσα από την ισόρροπη και ισότιμη επιδίωξη και των τριών πυλώνων της Βιώσιμης Ανάπτυξης: Οικονομία - Περιβάλλον - Κοινωνία. Μέσα από τη συμπίεση, δηλαδή, της οικονομικής ανάπτυξης, της περιβαλλοντικής προστασίας και της κοινωνικής συνοχής, όπως παραστατικά απεικονίζεται με το γνωστό ισόπλευρο τρίγωνο της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Η συμπίεση όμως αυτή και των τριών πυλώνων της Βιώσιμης Ανάπτυξης δεν είναι ούτε απλό ούτε εύκολο να επιτευχθεί. Απαιτούνται: Συνδυασμένες σταθμίσεις πολλών παραγόντων σε διαφορετικά επίπεδα, συχνά μεταξύ αντιτιθέμενων ενδιαφερόντων και συμφερόντων, σε συνάρτηση και με τον παράγοντα χρόνο, ειλικρινής, τεκμηριωμένος και εποικοδομητικός διάλογος και διαβούλευση μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών, που προϋποθέτει τη δημιουργία πλαισίων και τη θέσπιση κανόνων μέσα στα οποία να μπορούν τα ενδιαφερόμενα μέρη να συνομιλούν και να συνδιαλέγονται, συντονισμένες ενέργειες με τη συμμετοχή και την ενεργοποίηση όλων όσων εμπλέκονται: Πολιτεία, επιχειρήσεις, μη-κυβερνητικές οργανώσεις και φορείς που εκπροσωπούν γενικότερα την κοινωνία των πολιτών. Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.kemel.gr/articles/viosimi-anaptyxi>

¹⁵¹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 13

¹⁵² Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 13

Εν συνεχεία, η Συνθήκη της Νίκαιας,¹⁵³ η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Φεβρουαρίου του 2003, δεν επέφερε ουσιώδεις αλλαγές στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο του περιβάλλοντος, εστιάζοντας κυρίως στα αντικείμενα, για τα οποία απαιτείται ομοφωνία για την εκπόνηση παράγωγου κοινοτικού δικαίου, (άρθ. 175 παρ. 2). Μια άλλη καινοτομία που προβλέφθηκε στη Συνθήκη της Νίκαιας, αφορούσε τη δυνατότητα ανάπτυξης ενισχυμένων συνεργασιών μεταξύ των κρατών μελών σε τομείς που συμπεριλαμβάνουν και το περιβάλλον. Οι σχετικές διατάξεις του άρθ. 11 της Συνθήκης ΕΚ, δεν ενεργοποιήθηκαν ποτέ.¹⁵⁴ Επίσης το περιβάλλον διακρίνεται και στις διατάξεις με τις οποίες κάμφθηκε ο κανόνας της ομοφωνίας σχετικά με την ανάπτυξη ειδικών δράσεων προς τον σκοπό της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής και της «μείωσης της καθυστέρησης των πλέον μειονεκτικών περιοχών ή νήσων».¹⁵⁵

2.1.5 «Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

Η τάση ανάσχεσης της εξέλιξης του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος καθίσταται εμφανής και με το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔ),¹⁵⁶ ο οποίος υπεγράφη στη Νίκαια, τον Δεκέμβριο του 2000. Ο Χάρτης περιλαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων, τα οποία αναγνωρίζει η κοινοτική έννομη τάξη.¹⁵⁷ Το περιβάλλον ως άξιο προστασίας έννομο αγαθό περιλαμβάνεται στο άρθ. 37 του Χάρτη, το οποίο έχει ενταχθεί στο κεφάλαιο με τίτλο «Αλληλεγγύη» ορίζοντας ρητά ότι το «υψηλό επίπεδο προστασίας του και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης».¹⁵⁸ Η διάταξη αυτή ωστόσο βρέθηκε στο στόχαστρο πολλών εκπροσώπων της θεωρίας¹⁵⁹ και πολυάριθμων περιβαλλοντικών οργανώσεων, οι οποίες την κατέκριναν με την αιτιολογία ότι δεν καθιερώνει ένα σαφές και αναντίρρητο δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος, αποτελώντας μόνο «κατευθυντήρια οδηγία πολιτικού χαρακτήρα» με αποδέκτες τα όργανα της Ένωσης.

Η παράλειψη ενσωμάτωσης ενός αυστηρώς νοούμενου δικαιώματος στο περιβάλλον στις διατάξεις του Χάρτη¹⁶⁰ στερεί τους πολίτες της ενωσιακής έννομης τάξης από ένα ευκρινώς διατυπωμένο δικαίωμα τέτοιου είδους.¹⁶¹ Μεγάλο ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος, εμφανίζουν ωστόσο άλλες

¹⁵³ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 13

¹⁵⁴ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 50

¹⁵⁵ Βλ. άρθ. 158 ΣυνθΕΚ και Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 14

¹⁵⁶ Ο Χάρτης καθίσταται δεσμευτικός για τα κράτη μέλη, με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο και την Πολωνία που προσδιόρισαν μέσω Πρόσθετου Πρωτοκόλλου το εύρος εφαρμογής του στις έννομες τάξεις τους. Βλ., Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης» ό. π., σ. 35

¹⁵⁷ Βλ. αναλυτικά στο Κατσούφρος Θ., «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην κοινοτική Δικαιοσύνη, Εφαρμογές της θεωρίας της ενδικασιμότητας», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002

¹⁵⁸ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 14

¹⁵⁹ Βλ. Rainer A., «A Fundamental Human Rights Charter for the European Union», Tulane European and Civil Law Forum, 2000 - 2001, σ. 43, (51)

¹⁶⁰ Βλ. Αντωνόπουλο Α., Βελετσάνου Ε., Γεωργιάδη Α., Ε. Κεργά Ε., Τσούρδη Ε., «Το δικαίωμα στο περιβάλλον», Greeklaw Journal, 2008, σ. 83 (107-113)

¹⁶¹ Βλ. McCrudden Chr., «The Future of the Eu Charter of Fundamental Rights», NYU School of Law, Jean Monnet Centr Paper, στη διαδικτυακή διεύθυνση : <https://jeanmonnetprogram.org/papers/>

διατάξεις του Χάρτη, όπως εκείνες που προβλέπουν ρητά το δικαίωμα στη «χρηστή διοίκηση», το δικαίωμα κάθε δηλαδή προσώπου «στην αμερόληπτη, δίκαιη και εντός ευλόγου προθεσμίας εξετάσεων των υποθέσεών του»,¹⁶² το δικαίωμα «σε προηγούμενη ακρόαση»,¹⁶³ την υποχρέωση αιτιολογίας των δημόσιων οργάνων καθώς και το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα,¹⁶⁴ προσφυγής στο Διαμεσολαβητή κατά συμπεριφοράς που συνιστά κακοδιοίκηση εκ μέρους των κοινοτικών οργάνων¹⁶⁵ και αναφοράς προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.¹⁶⁶

2.1.6 «Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος»

Ένα έτος μετά τη Συνθήκης της Νίκαιας, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, που συνήλθε στο Λάκεν, εξέδωσε τη Δήλωση του Λάκεν για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στη δήλωση αυτή απευθύνεται η έκκληση στην Ένωση να αποκτήσει περισσότερη δημοκρατία, διαφάνεια και αποτελεσματικότητα και να ανοίξει ο δρόμος για την εκπόνηση Συντάγματος, που να ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των Ευρωπαίων πολιτών.¹⁶⁷ Αυτό θα γινόταν με την θέσπιση ενός Συντάγματος για την Ευρώπη.¹⁶⁸ Το «Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος» χωρίζεται σε τέσσερα μέρη.¹⁶⁹ Ως προς την προστασία του περιβάλλοντος ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα τρία πρώτα μέρη του σχεδίου. Το πρώτο μέρος του Συντάγματος, στο άρθ. I-3¹⁷⁰ του Σχεδίου γίνεται αναφορά τόσο στην αρχή της αειφορίας όσο και την προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος.¹⁷¹

Το άρθ. I - 14 αντίστοιχα προβλέπει πως μεταξύ των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της Ένωσης ανήκει ο τομέας του περιβάλλοντος όπως και οι περισσότεροι τομείς που ενδιαφέρουν τη βιώσιμη ανάπτυξη, όπως η γεωργία και η αλιεία, οι μεταφορές, τα διευρωπαϊκά δίκτυα, η ενέργεια καθώς και η οικονομική, κοινωνική και εδαφική ισχύ.¹⁷² Στο δεύτερο μέρος του Σχεδίου Συντάγματος, αναφέρεται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που περιλαμβάνει το σύνολο

¹⁶² Βλ. άρθ. 41 παρ. 2 ΧΘΔ

¹⁶³ Βλ. στο ίδιο άρθ.

¹⁶⁴ Βλ. άρθ. 42 ΧΘΔ

¹⁶⁵ Βλ. άρθ. 43 ΧΘΔ

¹⁶⁶ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 14

¹⁶⁷ Βλ. Παπαστάμκο Γ. Κ., «Το συνταγματικό τέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης», 1^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005, σ. 27

¹⁶⁸ Η Ελλάδα κύρωσε τη Συνθήκη με τον Ν3341 της 18.5.2005 για την Κύρωση της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης (ΦΕΚ Α'115).

¹⁶⁹ Το πρώτο περιλαμβάνει τις γενικές αρχές, στις οποίες αναφέρεται το συνταγματικό οικοδόμημα της Ένωσης. Στο δεύτερο μέρος απαριθμούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα. Το τρίτο μέρος αποτελείται από τις υπόλοιπες διατάξεις του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου που αφορούν τις επιμέρους δράσεις και πολιτικές της Ένωσης και το τέταρτο περιέχει τις τελικές ρήτρες στις οποίες περιλαμβάνονται οι διατάξεις για τις διαδικασίες της έγκρισης της αναθεώρησης του Συντάγματος. Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ.19

¹⁷⁰ Στην παράγραφο 3 ορίζεται ότι : «Η Ένωση εργάζεται για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ευρώπης με γνώμονα την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα των τιμών, την άκρως ανταγωνιστική κοινωνική οικονομία της αγοράς, με στόχο τη πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο και το υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Προάγει την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο».

¹⁷¹ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 111

¹⁷² Βλ. Γκρίζαρη - Ξανθοπούλου Α., «Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 32

των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το άρθ. 37 του Χάρτη μεταφέρεται αυτοτελώς στο άρθ. 97 του Σχεδίου. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι η διατύπωση της διάταξης δεν παραπέμπει στη διαμόρφωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον.¹⁷³ Όπως και στο Χάρτη, έτσι και στο Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος ενδιαφέρον παρουσιάζουν άλλες διατάξεις που εμπεριέχουν το περιβάλλον.¹⁷⁴ Το τρίτο μέρος του Σχεδίου Συντάγματος επαναλαμβάνει τις ρυθμίσεις της Συνθήκης της ΕΕ και ΕΚ και επιβάλλεται η αναδιαμόρφωση των κειμένων των Συνθηκών για να προσαρμοστούν στα δεδομένα και τη λογική της οικολογίας και της βιωσιμότητας.¹⁷⁵

2.2 «Συνθήκη της Λισαβόνας»¹⁷⁶

Το 2009,¹⁷⁷ και συγκεκριμένα στις 1 Δεκεμβρίου, τέθηκε σε ισχύ έπειτα από πολλά χρόνια διαπραγματεύσεων η Συνθήκη της Λισαβόνας (ΣΕΕ και ΣΛΕΕ), με την οποία η πολιτική περιβάλλοντος μετατράπηκε από «κοινοτική» πολιτική σε πολιτική της «Ένωσης». Σε γενικές γραμμές όμως, ουσιαστικές αλλαγές δεν πραγματοποιήθηκαν στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας, αλλά κωδικοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο οι ήδη υπάρχουσες ρυθμίσεις της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.¹⁷⁸ Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν γενικότερες αλλαγές στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της νομοθετικής παραγωγής και στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης, ενώ θεσπίστηκε το άρθρο 191 ΣΛ, το οποίο αποτέλεσε το πιο σημαντικό νομικό θεμέλιο της πολιτικής της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος.

2.2.1 «Τα γενικά χαρακτηριστικά της Συνθήκης»

Γενικότερα η ΣΛ¹⁷⁹ επιφέρει θεσμικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της Ένωσης, όσον αφορά το περιεχόμενο του κοινοτικού δικαίου, τις διάφορες αρχές και τους στόχους της Ένωσης, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αναβάθμιση του συστήματος της δικαιοσύνης και την συμμετοχή των πολιτών. Όσον αφορά τον περιβαλλοντικό τομέα, οι νέες διατάξεις της δεν έχουν επιτύχει να μεταρρυθμίσουν τις υπάρχουσες ρυθμίσεις του δικαιώματός του, απλά τις έχουν οριοθετήσει. Επίσης αξίζει να σημειωθεί πως η ενίσχυση της περιβαλλοντικής

¹⁷³ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 16

¹⁷⁴ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 22

¹⁷⁵ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 23

¹⁷⁶ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 83-154, Τζέμος Β. Γ., «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 436-440

¹⁷⁷ Η Συνθήκη της Λισαβόνας, την οποία υπέγραψαν οι αρχηγοί των κρατών ή κυβερνήσεων των 27 κρατών μελών στις 13 Δεκεμβρίου 2007, διατήρησε όλα τα σημαντικά στοιχεία της αποθανούσης συνταγματικής συνθήκης, ενώ παραμέρισε ορισμένα δευτερεύοντα ή διακοσμητικά στοιχεία τα οποία ενοχλούσαν ιδιαίτερα τους ευρωσκεπτικιστές Βλ. Μούσης Ν., «Ευρωπαϊκή Ένωση», 13^η έκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2011, σ. 24

¹⁷⁸ Βλ. Βηλαράς Μ., «Συνταγματικές πτυχές του ευρωπαϊκού δικαίου προστασίας περιβάλλοντος», Νόμος και Φύση, στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.monosphysis.org.gr/articles.php?artid=67&lang=1&catid=1>

¹⁷⁹ Βλ. Vedder H., «The Treaty of Lisbon and European Environmental Policy», 2.1.2.2008 στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://ssrn.com/abstract=1310190>.

διάστασης καθίσταται κυρίως δυνατή μέσω της αξιοποίησης άλλων νομικών ερεισμάτων.¹⁸⁰

Πιο συγκεκριμένα, η ΣΛ αναφέρεται στο προοίμιό της, στις έννοιες της αειφόρου ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος, χωρίς όμως να τις μνημονεύει αυτοτελώς ωστόσο τις συνδέει με την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των κρατών μελών της Ένωσης.

Όσον αφορά την αειφόρο ανάπτυξη, δίδεται περισσότερη βάση με το άρθρ. 3 της νέας πια Συνθήκης, η οποία διαφοροποιείται από το άρθρ. 2, το οποίο υποστηρίζει ότι «η Ένωση εγκαθιδρύει εσωτερική αγορά, εργάζεται για την αειφόρο ανάπτυξη της Ευρώπης με γνώμονα την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα των τιμών, την άκρως ανταγωνιστική κοινωνική οικονομία της αγοράς, με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο και το υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος, προάγοντας την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο».¹⁸¹ Με τη μεταρρύθμιση αυτή τονίζεται το κύρος της αειφόρου ανάπτυξης καθώς και η σύνδεσή της με το έργο της Ένωσης και την τεχνολογική εξέλιξη.

Η μεταρρύθμιση αυτή καθίσταται σημαντική καθώς κατατάσσει την αειφόρο ανάπτυξη ως συνταγματικό πλέον αντικείμενο των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης (άρθρ. 3 παρ.5): «Η Ένωση στις σχέσεις της με τον υπόλοιπο κόσμο, συμβάλει στην ειρήνη, την ασφάλεια, την αειφόρο ανάπτυξη του πλανήτη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των λαών, το ελεύθερο και δίκαιο εμπόριο, την εξάλειψη της φτώχειας και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως των δικαιωμάτων του παιδιού, καθώς και την αυστηρή τήρηση και ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου και ιδίως, στον σεβασμό των αρχών του καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών».¹⁸²

2.2.2 «Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος στις εξωτερικές σχέσεις της Ε.Ε.»

Μία ακόμη μεταρρύθμιση που αφορά την περιβαλλοντική προστασία είναι η συστηματοποίηση, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, των αξιών της Ένωσης στις διεθνείς συμφωνίες που συνάπτει. Ήδη από το 1990 η Ένωση αναγνώριζε την σύνδεση του περιβάλλοντος με τα δικαιώματα του ανθρώπου,¹⁸³ καθώς και τις εξωτερικές σχέσεις μέσω κυρίως της εμπορικής και αναπτυξιακής πολιτικής.¹⁸⁴ Τα τελευταία χρόνια θεσμοθετήθηκε ένα καθεστώς παροχής κινήτρων για την αειφόρο ανάπτυξη και τη χρήση διακυβέρνησης,¹⁸⁵ το οποίο δύναται να απολαύσουν μόνο οι

¹⁸⁰ Βλ. Lee M., «The Environmental Implications of the Lisbon Treaty», *Environmental Law Review*, 2008, σ. 131

¹⁸¹ Σημειώνεται ότι το άρθρο 2 της παλιάς ΣΕΕ προέβλεπε μεταξύ άλλων ότι η Ένωση θέτει ως στόχο «να προωθήσει την οικονομική και κοινωνική πρόοδο και ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης για να επιτύχει ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη ιδίως με τη δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, με την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και με την ίδρυση μιας οικονομικής και νομισματικής Ένωσης η οποία θα περιλαμβάνει εν καιρώ ένα ενιαίο νόμισμα, σύμφωνα με τις διατάξεις της παρούσας Συνθήκης. Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 130 υπ.4

¹⁸² Βλ. ό. π., σ. 131

¹⁸³ Βλ. Horng Chr., «The Human Rights Clause in the European Union's External Trade and Development Agreements», *ELJ* 2003, σ. 677

¹⁸⁴ Βλ. Petersman E.U., «Human rights and international economic law in the 21st century the need to clarify their interrelationships», *Journal of International Economic Law*, 2001, σ. 3

¹⁸⁵ Βλ. Lamy P. «Stepping Stones or Stumbling Blocks? The EU's Approach Towards the Problem of Multilateralism vs Regionalism in Trade Policy», *The World Economy*, 2002, σ. 1399

αναπτυσσόμενες χώρες που αποδέχονται και επικυρώνουν τις κύριες διεθνείς συμβάσεις σε θέματα κοινωνικών δικαιωμάτων, προστασίας του περιβάλλοντος και διακυβέρνησης.¹⁸⁶

Συγκεκριμένα, με βάση το άρθ. 21 της ΣΛ, συγκαταλέγονται γενικές διατάξεις της Ένωσης σχετικά με την εξωτερική της δράση, «Η Ένωση καθορίζει και εφαρμόζει πολιτικές και δράσεις και εργάζεται για την επίτευξη υψηλού βαθμού συνεργασίας σε όλους τους τομείς των Διεθνών σχέσεων» με στόχο «την προώθηση στις αναπτυσσόμενες χώρες της αειφόρου ανάπτυξης από οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική άποψη, με στόχο την εξάλειψη της φτώχειας και επίσης τη συμβολή στην ανάπτυξη διεθνών μέτρων για την διαφύλαξη και την βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και την αειφόρο διαχείριση των παγκόσμιων φυσικών πόρων, με στόχο τη διασφάλιση της αειφόρου ανάπτυξης».

Η παραπάνω ρύθμιση καθίσταται εξίσου σημαντική ιδίως στις σχέσεις της Ένωσης με τις υπανάπτυκτες χώρες, διότι αυτές λόγω της ασθενούς οικονομίας τους αποτελούν αντικείμενο οικονομικής και περιβαλλοντικής εκμετάλλευσης από τις πιο αναπτυσσόμενες. Άρα με την ρύθμιση αυτή προστατεύεται ο φυσικός πλούτος και των τρίτων χωρών.

Άλλη ενδιαφέρουσα ρύθμιση αποτελεί το άρθ. 8¹⁸⁷ της εν λόγω Συνθήκης η οποία υπογραμμίζει «ότι η Ένωση αναπτύσσει προνομιακές σχέσεις με τις γειτονικές χώρες, με στόχο την εγκαθίδρυση χώρου ευημερίας και καλής γειτονίας, ο οποίος θεμελιώνεται στις αξίες της Ένωσης και χαρακτηρίζεται από στενές και ειρηνικές σχέσεις βασιζόμενος στη συνεργασία».

Η ανωτέρω ρύθμιση επικεντρώνεται στις γειτονικές σχέσεις, καθώς είναι φυσικό να τίθενται ζητήματα περιβαλλοντικής φύσεως λόγω της γεωγραφικής θέσης των κρατών και παρόλο που δεν αναφέρεται ρητά σε περιβαλλοντική προστασία υπογραμμίζει την καλή γειτονία και τη εφαρμογή της στον τομέα γενικά του περιβάλλοντος.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις γενικά δύναται να ενδυναμώσουν τις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης με το περιβαλλοντικό δίκαιο και να ενισχύσουν συνεπώς και το δικαίωμα στο περιβάλλον.

2.2.3 «Η θεσμοθέτηση νέων αρχών ενσωμάτωσης»

Εν αντιθέσει με την υπάρχουσα Συνθήκη, η οποία έκανε μόνο μία αναφορά στην αρχή της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών απαιτήσεων, τώρα με την νέα Μεταρρυθμιστική Συνθήκη προσθέτονται δύο νέες περιβαλλοντικές αρχές που αφορούν την ενσωμάτωση, ενισχύοντας το κύρος και την εφαρμογή τους.

Ειδικότερα η νέα Συνθήκη καθώς αποτυπώνει αυτούσια την περιβαλλοντική αρχή της ενσωμάτωσης, έπειτα προχωρά στην πλαισίωση μία νέας αρχή που αφορά την ενέργεια. Η νέα αυτή διάταξη, αρθ. 11 ΣΛ προβλέπει ότι η πολιτική της Ένωσης στο τομέα της ενέργειας, σε πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών, έχει ως στόχο να διασφαλίσει τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, αντιμετωπίζοντας την ενέργεια ως οικονομικό αγαθό που θα πρέπει να διακινείται ελεύθερα εντός του κοινοτικού χώρου. Η διάταξη ανάγει επίσης φιλικές δραστηριότητες προς το περιβάλλον με προσδιορισμένους στόχους της ενεργειακής πολιτικής. Με λίγα λόγια

¹⁸⁶ Βλ. Harrison J., «Human rights and world trade agreements: using general exception clauses to protect human rights» United Nations, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2005, σ. 21

¹⁸⁷ Βλ. άρθρο 8 ΣΛΕΕ στη διαδικτυακή διεύθυνση : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

προσδίδεται γενικότερα στο θέμα της ενέργειας μία περιβαλλοντική διάσταση υπέρ του δικαιώματος στο περιβάλλον.

Η άλλη διάταξη αφορά την εισαγωγή μιας νέας αρχής περί ενσωμάτωσης των απαιτήσεων καλής διαβίωσης των ζώων στις πολιτικές της Ένωσης. Ειδικότερα σύμφωνα με το άρθρ. 13¹⁸⁸ της Συνθήκης ορίζεται ότι «κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης, σε τομείς όπως η γεωργία, η αλιεία, τα μέσα μεταφοράς, η εσωτερική αγορά, η έρευνα και η τεχνολογική ανάπτυξη και το διάστημα, η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη τους τις απαιτήσεις της καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων, τηρώντας όμως παράλληλα τα έθιμα των κρατών μελών, τις διοικητικές διατάξεις που αφορούν ιδίως θέματα θρησκευτικού περιεχομένου, πολιτιστικών παραδόσεων και πολιτιστικής κληρονομιάς παράλληλα».¹⁸⁹ Η ανωτέρω διάταξη κρίνεται αναγκαία καθώς εξασφαλίζεται και η προστασία του ζωικού βασιλείου που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του περιβάλλοντος. Έτσι θα διευκολυνθεί η εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, η προστασία του δικαιώματος διαβίωσης σε ένα ισορροπημένο φυσικό περιβάλλον.¹⁹⁰ Αξιόλογη κρίνεται η αναφορά στις εθνικές ιδιαιτερότητες, παραδόσεις των κρατών όσο αφορά την μεταχείριση των ζώων καθώς εξασφαλίζεται ο σεβασμός της Ένωσης προς τις διάφορες εθνικές ταυτότητες των κρατών μελών.¹⁹¹

2.2.4 «Το περιβάλλον και λοιπές αρχές ενσωμάτωσης»

Η νέα Συνθήκη πέρα από τις προϋπάρχουσες αρχές της ενσωμάτωσης που έχει σχετικά με τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις προχωρά σε νέες αρχές ενσωμάτωσης¹⁹² που τις εντάσσει στις γενικές διατάξεις εφαρμογής της. Αναφέρονται ονομαστικά η αρχή της ενσωμάτωσης που αφορά την συνοχή των πολιτικών και των δράσεων της Ένωσης, η αρχή της ενσωμάτωσης για την ισότητα των ανδρών και των γυναικών, η αρχή της ενσωμάτωσης για την απασχόληση και την κοινωνική προστασία, η αρχή της ενσωμάτωσης για τη μη διάκριση και τέλος, η αρχή ενσωμάτωσης για την προστασία του καταναλωτή.

Οι παραπάνω αρχές φαίνεται να μειώνουν κατά κάποιο τρόπο την ισχύ της περιβαλλοντικής αρχής ενσωμάτωσης εγείροντας θέματα ιεραρχικής προτεραιότητας.¹⁹³ Ωστόσο, όπως προκύπτει από την διάταξη του άρθρ. 7 της Συνθήκης, «η Ένωση μέριμνα για τη συνοχή μεταξύ των διαφόρων πολιτικών και δράσεων της λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των στόχων». Έτσι προκύπτει ότι δεν υπάρχει καμία ιεραρχική προτεραιότητα και ότι όλες οι αρχές έχουν ίση αξία

¹⁸⁸ Βλ. άρθρο 13 ΣΛΕΕ στη διαδικτυακή διεύθυνση : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

¹⁸⁹ Η Αναφορά στην Ένωση και στα κράτη μέλη ενδέχεται να οφείλεται στο γεγονός ότι με βάση το άρθρ. 4 παρ. 2 ΣΛΕΕ το περιβάλλον, η ενέργεια και η αλιεία υπάγονται πλέον ρητά στις συντρέχουσες αρμοδιότητες της Ένωσης. Εξαιρέση αποτελεί η διατήρηση των βιολογικών πόρων της θάλασσας, η οποία υπάγεται σύμφωνα με το άρθρ. 3 παρ. 1 ΣΛΕΕ στις αποκλειστικές αρμοδιότητες της Ένωσης. Βλ. ΔΕΚ, απόφαση της 14.1.1976, Cornelis Kramer, υποθέσεις 3,4 και 6/76 Συλλ. 1976, σ. 1279

¹⁹⁰ Βλ. Altenstetter C., «European foods safety policies : between a single market and a political crisis», σε M. Steffen, «Health governance in Europe: issues, challenges and theories», Routledge, London, 2005

¹⁹¹ Βλ. Συμεωνίδου - Καστανίδου Ε., «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας»- Βασικά χαρακτηριστικά και πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση, ΠοινΔικ, 2004, σ. 773 (775)

¹⁹² Βλ. άρθρ. 7, 8, 9, 10 και 12 ΣΛΕΕ στη διαδικτυακή διεύθυνση : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

¹⁹³ Βλ. De Vries S. A., «Tensions within the Internal Market», Europa Law Publishing, Groningen, 2006, σ. 18

συμπεριλαμβανομένης και αυτής του περιβάλλοντος. Επομένως όσες αρχές ενσωμάτωσης και να τεθούν δεν κινδυνεύουν να μειώσουν την αξία της περιβαλλοντικής προστασίας.¹⁹⁴

2.2.5 «Η αναβάθμιση του συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»

Γενικά η αναβάθμιση του συστήματος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που επιφέρει η νέα Συνθήκη έχει θετικές επιπτώσεις στο δικαίωμα του περιβάλλοντος καθώς ανάγει περισσότερες ανθρωποκεντρικές διαστάσεις, οι οποίες επηρεάζουν και επιδρούν με την σειρά τους στο δικαίωμα που μελετάται. Όμως τα σημαντικότερα κομμάτια της νέας Συνθήκης που επηρεάζουν άμεσα το περιβάλλον σχετίζονται με την αναγνώριση του δεσμευτικού κύρους του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων καθώς και με την πρόβλεψη της δυνατότητας της Ένωσης να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ.¹⁹⁵

2.2.6 «Η νομική αναγνώριση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων¹⁹⁶ της Ε.Ε. δεν περιλαμβάνει όπως είχε προαναφερθεί κάποιο ρητό ατομικό δικαίωμα για το περιβάλλον. Ωστόσο περιορίζεται σε μία βασική εξαγγελία σύμφωνα με την οποία, «το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητάς του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης».¹⁹⁷ Μπορεί η παραπάνω αρχή να μην παρέχει κάποια συγκεκριμένη εγγυητική λειτουργία που να μπορεί να σφυρηλατεί ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον, ωστόσο η αξιοποίησή του φαίνεται να συμβάλει ενισχυτικά στην προστασία των ουσιαστικών και διαδικαστικών όψεων του. Δηλαδή πως θα επιτευχθεί αυτό, σύμφωνα με τα άρθ. 2 και 7 του Χάρτη που αναφέρονται στο δικαίωμα της ζωής και της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής θα μπορούσε να εφαρμοστεί και να συνδεθεί και με περιβαλλοντικά ζητήματα.¹⁹⁸

Επίσης εξίσου το άρθ. 35 του Χάρτη¹⁹⁹ που αφορά το δικαίωμα στην υγεία θα μπορούσε να αλληλοεπηρεάσει το δικαίωμα στο περιβάλλον καθώς τα δύο αυτά δικαιώματα συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους. Άλλα ερείσματα που θα μπορούσαν να συνδεθούν με το δικαίωμα στο περιβάλλον αποτελούν το άρθ. 11 και το 42 τα οποία αναφέρονται στα δικαιώματα της ελευθερίας της έκφρασης και της πληροφόρησης, καθώς και στο δικαίωμα της πρόσβασης στα έγγραφα των κοινοτικών οργάνων.²⁰⁰ Τα παραπάνω άρθ. μπορούν να συμβάλουν στην εξασφάλιση της συμμετοχής του κοινού

¹⁹⁴ De Vries S. A., «Tensions within the Internal Market», Europa Law Publishing, Groningen, 2006, σ. 18

¹⁹⁵ Η νέα Συνθήκη προβλέπει επίσης σημαντικές ρυθμίσεις για την ενίσχυση της συμμετοχής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διαδικασία επιβολής κυρώσεων για σοβαρές και διαρκείς παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και στη θεσμική ένταξη των ατομικών δικαιωμάτων σε εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης. Βλ. Κυριτσάκη, Ι. Α., «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην ΕΕ και η Συνθήκη της Λισαβόνας», σε Χρυσομάλλη Μ. (επιμ), «Η Συνθήκη της Λισαβόνας-Θεματικές Προσεγγίσεις», εκδ. Κατσαρός, Αθήνα, 2009, σ. 29

¹⁹⁶ Βλ. De Burga G., B. Aschenbrenner J., «The Development of European Constitutionalism and the Role of the EU Charter of Fundamental Rights», Columbia, JEL 2002 - 2003, σ. 355 (380)

¹⁹⁷ Βλ. άρθ. 37 στη διαδικτυακή διεύθυνση : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:12016P/TXT>

¹⁹⁸ Βλ. άρθ. 2 και 8 ΕΣΔΑ

¹⁹⁹ Βλ. επίσης άρθ. 168 ΣΛΕΕ και 11 Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη

²⁰⁰ Βλ. άρθ. 10 ΕΣΔΑ και άρθ. 15 ΣΛΕΕ

στη λήψη των αποφάσεων που αφορούν περιβαλλοντικά θέματα, καθώς και την πρόσβασή τους στις διάφορες περιβαλλοντικές πληροφορίες που προκύπτουν εκ νέου. Άλλα λοιπά δικαιώματα που επιδρούν στην προστασία του περιβάλλοντος θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα άρθ. 43 και 44 του Χάρτη,²⁰¹ τα οποία παρέχουν το δικαίωμα προσφυγής και αναφοράς σε περίπτωση κάποιας κρατικής παραβίασης ή αυθαιρεσίας.

Οι παραπάνω διατάξεις του Χάρτη μπορούν να χρησιμοποιηθούν και να εμπνεύσουν τα εθνικά δικαστήρια, αλλά και τα κοινοτικά όργανα της Ένωσης σε διάφορα ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον, διότι το περιεχόμενο του Χάρτη αποτελεί σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή «πράξη κανονιστικής ισχύος», έχοντας επίσης «συνταγματικό χαρακτήρα» για την Ένωση.²⁰² Επίσης αναγνώριζε το Χάρτη ως το σημαντικότερο συμβατικό παράγοντα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου υπέρ της προστασίας των πολιτών.²⁰³ Ίδια στάση ως προς την ισχύ του Χάρτη αξίζει να σημειωθεί ότι παρατηρείται και από τους Γενικούς Εισαγγελείς του Δικαστηρίου,²⁰⁴ καθώς και από το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρά την αρχική του επιφύλαξη σε σχέση με τα παραπάνω όργανα υπογράμμισε αργότερα τη βαρύνουσα σημασία του Χάρτη καθώς και της αναγνώρισής του. Προσδοκάται να αποκτήσουν ανάλογη στάση και τα άλλα όργανα της Ένωσης.

Η επίκληση του εν λόγω κειμένου από τα όργανα της Ένωσης, δεν δύναται με βάση τα άρθ. 52 και 53 του ΧΘΔ, να επιφέρει συρρίκνωση του επιπέδου προστασίας που παρέχουν οι αντίστοιχες διατάξεις των εθνικών Συνταγμάτων, της ΕΣΔΑ και των άλλων διεθνών συμφωνιών ή που διασφαλίζουν οι γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου. Έτσι καθίσταται δυνατή η συνδυαστική εφαρμογή των εθνικών διατάξεων συνταγματικού κύρους του Χάρτη, αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης.²⁰⁵

2.2.7 «Η προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ και η επιρροή της στο ζήτημα του περιβάλλοντος»

Η επίκληση των διατάξεων της ΕΣΔΑ καθίσταται πιο επιτακτική, καθώς η νέα Συνθήκη δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ. Καθώς όμως η σύμβαση αυτή δεν κατοχυρώνει ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον είναι αναγκαία η αξιοποίηση άλλων διατάξεών της, οι οποίες μπορούν να θεμελιώσουν νομικά την προστασία του περιβάλλοντος. Σε γενικές γραμμές όμως και παρά την ανυπαρξία δικαιώματος για το περιβάλλον, η Σύμβαση αξιοποιείται αποτελεσματικά. Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η προσάρτηση ενός Πρόσθετου

²⁰¹ Βλ. άρθ. 20 και 21 ΣΕΚ και νυν 23 και 24 ΣΛΕΕ

²⁰² Βλ. Στάγκος Π., «Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη - Η σχέση της με την συνταγματική εξέλιξη της ΕΕ», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 536 και Παπαδημητρίου Γ., «Δεσμευτική ισχύς του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων», ΕΕΕυρΔ, 2002, σ. 213

²⁰³ Βλ. Τσάτσος Δ., «Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια ένωση λαών με ευρωπαϊκές πατρίδες», εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 89

²⁰⁴ Βλ. Κυριτσάκη Ι. Α., «Το Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και η αρχή του διττού αξιοποιήνους», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 91-144

²⁰⁵ Για όλα αυτά βλ. αναλυτικά, Ζώρας Κ., «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ - Νίκαια 2000 - Πολιτική και κοινωνική δυναμική», ΔτΑ, 2002, σ. 429, Παπαδοπούλου Ρ. Ε., «Από τις γενικές αρχές του Δικαίου του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ΔτΑ, 2001, σ. 1029 και Liisberg J. B., «Does the EU Charter of Fundamental Rights Threaten the Supremacy of Community Law?», Harvard Law School, Harvard Jean Monnet Working Paper 04/01

Πρωτοκόλλου που θα κατοχυρώνει με ευκρίνεια το δικαίωμα διαβίωσης σε ένα υγιές και βιώσιμο περιβάλλον. Η ύπαρξη μιας τέτοιας ρύθμισης θα παρέχει στα όργανα ελέγχου της ΕΣΔΑ τη δυνατότητα να συμβάλουν περισσότερο και πιο αποφασιστικά στην προστασία του περιβάλλοντος.²⁰⁶

2.2.8 «Η ενδυνάμωση του ρόλου των πολιτών ως καινοτομία της νέας Συνθήκης»

Η νέα Συνθήκη επιδίδεται στην γενικότερη ενδυνάμωση του ρόλου των Ευρωπαίων πολιτών καθώς και των αντιπροσωπευτικών ενώσεων όσο αφορά στη διαμόρφωση πολιτικών και δράσεων της Ένωσης για την περιβαλλοντική προστασία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρ. 11 της ΣΛ «τα θεσμικά όργανα δίδουν, με κατάλληλα μέσα, στους πολίτες και στις αντιπροσωπευτικές ενώσεις τη δυνατότητα να γνωστοποιούνται και να ανταλλάσσουν δημόσια τις γνώμες τους σε όλους τους τομείς δράσης της Ένωσης» και «διατηρούν ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις αντιπροσωπευτικές ενώσεις και την κοινωνία των πολιτών».²⁰⁷

Μπορεί η διάταξη αυτή να έχει γενικότερο χαρακτήρα ωστόσο μπορεί να αξιοποιηθεί και στον τομέα του περιβάλλοντος και να συμβάλει στην αποτελεσματική άσκηση της πολιτικής διάστασης του δικαιώματος στο περιβάλλον, μέσω της ενίσχυσης του δικαιώματος της συμμετοχής των πολιτών σε τέτοιου είδους περιβαλλοντικά θέματα.

Άλλη σημαντική παράμετρος αποτελεί η παράγραφος 4 του ίδιου άρθρ., η οποία ορίζει ότι «οι πολίτες της Ένωσης, εφόσον συγκεντρωθεί αριθμός τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου, υπήκοοι σημαντικού αριθμού κρατών μελών, μπορούν να λαμβάνουν την πρωτοβουλία να καλούν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της, να υποβάλει κατάλληλες προτάσεις επί θεμάτων στα οποία οι εν λόγω πολίτες θεωρούν ότι απαιτείται νομική πράξη της Ένωσης για την εφαρμογή των Συνθηκών».²⁰⁸

Η παραπάνω ρύθμιση δεν είναι δεσμευτική για τα όργανα της Ένωσης κι απαιτείται η συνδρομή του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προκειμένου να παρθεί κάποια απόφαση. Ωστόσο, κρίνεται θετική διότι επιτρέπει την εμπλοκή των πολιτών σε προπαρασκευαστικό στάδιο κοινοτικής νομοθεσίας που μπορεί να αφορά και θέματα περιβαλλοντικής προστασίας.²⁰⁹

Άλλη ρύθμιση αποτελεί η διεύρυνση του δικαιώματος προσφυγής των ιδιωτών ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων.²¹⁰ Το άρθρ. 263 ΣΛ που αντικαθιστά το 230 ΣΛ, διευρύνει τον κύκλο των ατόμων που δικαιούνται να ασκήσουν προσφυγή ακύρωσης. Βάσει το προϊσχύον άρθρ. 230 ΣΕΚ, οι ιδιώτες μπορούσαν να προσβάλλουν παραδεκτά μόνο πράξεις, των οποίων ήταν αποδέκτες, ή πράξεις που αν απευθύνονταν σε άλλο πρόσωπο τους αφορούσαν άμεσα και ατομικά. Αντίθετα με τη ρύθμιση αυτή κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο μπορεί να ασκεί προσφυγή και κατά εκείνων των κανονιστικών πράξεων που δεν περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα και τον

²⁰⁶ Βλ. Σισιλιάνος Λ. Α., «Η προστασία του περιβάλλοντος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Νόμος και Φύση, 1996, σ. 33

²⁰⁷ Βλ. άρθρ. 11 παρ. 1 και 2 ΣΕΕ

²⁰⁸ Βλ. Vedder H., «The Treaty of Lisbon and European Environmental Policy» στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://ssrn.com/abstract=1310190>

²⁰⁹ Βλ. Jans J. H., «The European Convention and the future of European Environmental Law», Europa Law Publishing, Groningen, 2003, σ. 117

²¹⁰ Βλ. Van Ooik R., «Cross-Pillar Litigation Before the ECL Demarcation of Community and Union Competences», European Constitutional Law Review, 2008, σ. 399

αφορούν.²¹¹ Η αλλαγή αυτή είναι σημαντική γιατί διορθώνει εν μέρει το έλλειμμα που προέκυπτε μέχρι τώρα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία των ιδιωτών.²¹²

Αλλά σημαντική παράμετρος της νέας Συνθήκης, σχετική με το περιβάλλον, αποτελεί η διευκόλυνση εφαρμογής του κοινοτικού περιβάλλοντος δικαίου μέσω της απλοποίησης της διαδικασίας επιβολής κυρώσεων. Ειδικότερα με το νέο άρθρ. 260 παρ.3 ΣΛ επιχειρείται η απλοποίηση της διαδικασίας των κυρώσεων. Σύμφωνα με αυτή παρέχεται η δυνατότητα στην Επιτροπή να υποδείξει σε κράτος παραβάτη κάποιο χρηματικό ποσό σε συνεργασία με το Δικαστήριο. Η καταβολή του πόσου τίθεται σε ισχύ την ημερομηνία που προσδιορίζει το Δικαστήριο.²¹³ Η διαδικασία επιβολής κυρώσεων²¹⁴ είναι σημαντική για την περιβαλλοντική προστασία και θα πρέπει να σημειωθεί ότι το άρθρο αυτό ενεργοποιήθηκε για πρώτη φορά κατά της χώρας μας για παραβίαση περιβαλλοντικού δικαίου (άρθρ. 228 ΣΕΚ).²¹⁵

Ο νέος μηχανισμός του άρθρου επρόκειτο να συμμορφώσει τα κράτη μέλη έτσι ώστε να μην παραβιάζουν την κοινοτική νομοθεσία του περιβάλλοντος, αλλά να την εφαρμόζουν ορθά.

Μία άλλη ρύθμιση που αφορά το περιβάλλον σχετικά με την Νέα Συνθήκη είναι η ποινική θωράκιση του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με αυτό η Ένωση θεσπίζει ποινικές κυρώσεις για τυχόν περιβαλλοντικά εγκλήματα.²¹⁶ Η ΣΛ αποδίδει στην Ένωση διευρυμένες ποινικές αρμοδιότητες θέτοντας τέρμα στην αέναη διαμάχη των κοινοτικών οργάνων.²¹⁷ Η θέσπιση ποινών είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς δύναται να συντελέσει στην εξάλειψη των αποκλίσεων στο ποινικό πλαίσιο περιβαλλοντικής προστασίας.²¹⁸ Η νομοθετική δράση στο πεδίο αυτό ενδέχεται να συμβάλει στον περιορισμό της έντονης ανομοιογένειας που επικρατεί στις έννομες τάξεις των κρατών μελών ως προς την ποινική αξιολόγηση των περιβαλλοντικών εγκλημάτων, περιχαράκώνοντας αποτελεσματικότερα το δικαίωμα στο περιβάλλον.²¹⁹

2.3 «Σύμβαση Άαρχους»

Η Σύμβαση Άαρχους υπεγράφη στο πλαίσιο της Οικονομικής Επιτροπής του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και από τριάντα

²¹¹ άρθρ. 263 παρ. 4 ΣΛΕΕ, βλ. Χαρίση Μ., «Το δικαστικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η Συνθήκη της Λισαβόνας» σε Χρυσομάλλη Μ. (επιμ.), «Η Συνθήκη της Λισαβόνας - Θεματικές Προσεγγίσεις», εκδ. Κατσαρός, Αθήνα, 2009, σ. 269

²¹² Βλ. ό. π., σ. 269

²¹³ Βλ. Χαρίση Μ., «Το δικαστικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η Συνθήκη της Λισαβόνας» σε Χρυσομάλλη Μ. (επιμ.), «Η Συνθήκη της Λισαβόνας - Θεματικές Προσεγγίσεις», εκδ. Κατσαρός, Αθήνα, 2009, σ. 269

²¹⁴ Βλ. Πάντζαλη Σ., «Η συμμόρφωση της Ελλάδας, προς το κοινοτικό δίκαιο διαχείρισης των αποβλήτων», ΕΕΕυρΔ, 2001, σ. 325

²¹⁵ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=eu/ecj/2000/61997CJ0387ELNOT.html>

²¹⁶ Βλ. Herlin - Karnell E., «The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice», European Policy Analysis, 2008, σ.1

²¹⁷ Βλ. Φιλιόπουλος Π., «Κοινοτικό δίκαιο και εθνικό ποινικό δίκαιο», ΠοινΧρον, 2003, σ. 289

²¹⁸ Βλ. Καλογερόπουλος Α., «Προστασία του Περιβάλλοντος και ποινικό δίκαιο», σε Μαγγανά Α. (εκδ. επιμ.), «Δικαιώματα Ανθρώπου - Έγκλημα - Αντεγκληματική Πολιτική», Τιμητικός Τόμος για την Α. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, Τόμος Α', εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σ. 479

²¹⁹ Βλ. επίσης, Γκαραβέλας Σ. «Οι οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ποινική προστασίας του περιβάλλοντος και η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική έννομη τάξη», εκδ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα, 2016, σ. 19

πέντε κράτη,²²⁰ μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα,²²¹ δεσμεύοντας τόσο την ίδια την Ένωση και τα όργανά της, όσο και τα κράτη μέλη, αποτελώντας μέρος του κοινοτικού κεκτημένου.²²²

Η σημασία της Σύμβασης είναι τεράστια, καθώς συνδέει ρητά την προστασία του περιβάλλοντος με τα ανθρώπινα δικαιώματα,²²³ θεσπίζοντας σαφείς υποχρεώσεις στα κράτη, απέναντι στα άτομα²²⁴ και συμβάλλοντας στην προώθηση μιας ορθής διακυβέρνησης. Κυρίως όμως βασικό μέλημά του είναι η ενίσχυση της περιβαλλοντικής δημοκρατίας,²²⁵ η οποία έχει ως κεντρικό άξονα τη συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με το περιβάλλον.²²⁶ Η Σύμβαση αποτελείται από τρεις πυλώνες και αξίζει μια μικρή αναφορά σε αυτούς προκειμένου να διαφανεί η σημασία της.

Εν συντομία ο πρώτος πυλώνας της Σύμβασης αναφέρεται στο δικαίωμα της περιβαλλοντικής πληροφόρησης,²²⁷ η οποία διακρίνεται σε ενεργητική και παθητική. Ως ενεργητική πληροφόρηση καλείται εκείνη η οποία γίνεται κατόπιν αιτήσεων από τους πολίτες, ενώ η παθητική πληροφόρηση αναφέρεται στην παροχή πληροφοριών από το κράτος χωρίς οποιαδήποτε ενέργεια των πολιτών.²²⁸ Το συμβατικό κείμενο συνοδεύεται επίσης από μια ορισμένη προθεσμία παροχής των πληροφοριών που έπεται στο χρονικό περιθώριο των δυο μηνών περίπου. Οι φορείς που είναι επιφορτισμένοι με την αρμοδιότητα παροχής σχετικών πληροφοριών δικαιούνται να αρνηθούν μόνο για συγκεκριμένους και περιοριστικά αναφερόμενους λόγους, οι οποίοι θα έπρεπε να κοινοποιούνται στους αιτούντες.²²⁹ Η σημασία της πληροφόρησης είναι σημαντική, καθώς η αναγωγή της ενημέρωσης και πληροφόρησης του κοινού για περιβαλλοντικούς κινδύνους σε δεσμευτική²³⁰ κρατική υποχρέωση ενισχύει τη διαφάνεια και αντικειμενικότητα κατά τη λήψη αποφάσεων στον τομέα αυτό.²³¹

Ο δεύτερος πυλώνας της Σύμβασης αναφέρεται στο δικαίωμα της συμμετοχής του κοινού κατά τη λήψη αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον.²³² Η συμμετοχή του

²²⁰ Αργότερα προσχώρησαν άλλα δέκα κράτη. Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.unece.org/env/pp/aarhus/map.html>

²²¹ Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση το Δεκέμβριο του 2005. Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://nomosphysis.org.gr/11128/i-sumbasi-tou-aarxous-kai-i-nomologia-tou-sumboulou-epikrateias-gia-tin-plirotforisi-kai-summetoxi-ton-politon-noembrios-2007/>

²²² Βλ. Rodenhoff V., «The Aarhus Convention and its implications for the Institutions of the European Community», RECIEL, 2002, σ. 343 και Λιάσκα Α., «Δέκα χρόνια μετά τη Σύμβαση Άαρχους», ΠερΔικ, 2008, σ. 232

²²³ Βλ. Shaw M., «International Law», 5^η έκδ., Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σ. 757-758

²²⁴ Βλ. Noteboom C., «Addressing the External Effects of Internal Environmental Decisions: Public Access to Environmental Information in the International Law Commission's Draft Articles on Prevention of Trans-boundary Harm», New York University ELJ, 2004 - 2005 σ. 260

²²⁵ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : www.unece.org/press/pr2001/01env15e.htm

²²⁶ Βλ. Johnson Chr., «Improved Access Regime for Environmental Information and the Role of the Information Commissioner», Environmental Law Review, 2004, σ. 219

²²⁷ Βλ. άρθ. 4 και 5 της Σύμβασης

²²⁸ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 172

²²⁹ Βλ. Λιάσκα Α., «Δέκα χρόνια μετά τη Σύμβαση του Άαρχους», ΠερΔικ, 2008, σ. 232

²³⁰ Βλ. Belotsky L., «Freedom of Access to Environmental Information, A Survey of Problems and Legislative Development», Tel Aviv University Studies in Law 1998, σ. 287 (287-8)

²³¹ Βλ. Rodenhoff V., «The Aarhus Convention and its Implications for the Institutions of the European Community», RECIEL, 2002, σ. 342 (345)

²³² Βλ. Bonine J. E., «Negotiation for Public Participation, Freedom of Information, and Citizens, Suits in Europe - Aarhus», 1998, Pangea, 1999, σ. 27 (28)

κοινού σύμφωνα με το συμβατικό κείμενο διατελείτε σε τρία στάδια. Βάσει του άρθ. 6²³³ της Σύμβασης το κοινό δικαιούται να συμμετάσχει στη λήψη των αποφάσεων επί συγκεκριμένων δραστηριοτήτων ή έργων.²³⁴ Επίσης, βάσει του άρθ. 7 της Σύμβασης προβλέπεται η συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για Σχέδια, Προγράμματα και Πολιτικές και καθιστά υποχρεωτική την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον με τη συμμετοχή του κοινού, ακόμη και κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο του σχεδιασμού ορισμένου έργου.²³⁵ Και τέλος, βάσει του άρθ. 8 της εν λόγω Σύμβασης,²³⁶ προβλέπεται η συμμετοχή του κοινού κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με γενικά εφαρμοζόμενους και νομικά δεσμευτικούς κανόνες, μέσω μιας διαδικασίας της Δημόσιας Διαβούλευσης. Η σημασία του δεύτερου πυλώνα της Σύμβασης είναι αξιόλογη, καθώς ενισχύει την αρχή της περιβαλλοντικής δημοκρατίας.

Ο τρίτος πυλώνας της Σύμβασης αναφέρεται στο δικαίωμα της προσφυγής των πολιτών στη δικαιοσύνη σε περίπτωση αδυναμίας ικανοποίησης των δικαιωμάτων που προβλέπονται στους υπόλοιπους δύο πυλώνες του συμβατικού αυτού κειμένου.²³⁷ Το συμβατικό αυτό κείμενο, σε αντίθεση με τα παραπάνω, κάνει αναφορά και στις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, καθώς προβλέπει πως έχουν έννομο συμφέρον προσφυγής στη Δικαιοσύνη, εφόσον έχουν συσταθεί νόμιμα και έχουν locus standi βάσει του εσωτερικού δικαίου του εκάστοτε κράτους της Σύμβασης.²³⁸ Η κατοχύρωση της προσφυγής στην δικαιοσύνη εγγυάται την εφαρμογή του ουσιαστικού δικαιώματος στο περιβάλλον, καθώς περιορίζει τις αυθαιρεσίες των κρατικών οργάνων. Η αναγνώριση της δικονομικής πτυχής του δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος αποκτά πλεονάζουσα σημασία στην ενωσιακή έννομη τάξη,²³⁹ διότι τα δικαιοδοτικά όργανα που δραστηριοποιούνται σε αυτή ερμηνεύουν στενά την έννοια του locus standi, σε περιβαλλοντικές υποθέσεις.²⁴⁰

2.4 «Η έκταση αναγνώρισης του δικαιώματος στο περιβάλλον από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

Όσον αφορά την παρεχόμενη δικαστική προστασία στο πλαίσιο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε περίπτωση που το εθνικό δίκαιο δεν έχει εναρμονιστεί με Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο Ευρωπαίος πολίτης έχει δικαίωμα να κάνει καταγγελία στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία είναι το αρμόδιο όργανο για την εποπτεία της συμμόρφωσης των κρατών μελών στις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη Συνθήκη βάσει το άρθ. 226 ΣΛΕΕ, να κάνει αναφορά στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά τα άρθ. 24 και 227 ΣΛΕΕ και στον Διαμεσολαβητή βάσει του άρθ. 228 συνδ. με άρθ. 24 ΣΛΕΕ και να ζητήσει αποζημίωση έναντι του

²³³ Βλ. αναλυτικά άρθρα 6, 7, 8 και 9 στη διαδικτυακή διεύθυνση : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32006R1367>

²³⁴ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 150-151

²³⁵ Βλ. Ζαγοριανάκος Ε., «Παρουσίαση της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ για τις «Στρατηγικές Περιβαλλοντικές Εκτιμήσεις», το παράδειγμα του τομέα των Μεταφορών, ΠερΔικ, 2004, σ. 334 (335)

²³⁶ Βλ. Paddock L., «Environmental Accountability and Public Involvement», Pace Environmental Law Review, 2003 - 2004, σ. 243 (250)

²³⁷ Βλ. Rodenhoff V., «The Aarhus Convention and its Implications for the Institutions of the European Community», RECIEL, 2002, ό. π., σ. 343 (348)

²³⁸ άρθ. 2 παρ. 5 της Σύμβασης

²³⁹ Βλ. American Convention of Human Rights (άρθ. 44) και African Charter on Human and People's Rights (άρθ. 56)

²⁴⁰ Εκτενής αναφορά γίνεται στο κεφάλαιο 2^ο όπου μελετάται η Συνθήκη της Λισαβόνας.

κράτους μέλους για ζημία που του προκάλεσε η παράβαση του δικαίου της Ε.Ε. ή η μη συμμόρφωση με αυτό.²⁴¹

2.4.1 «Η έλλειψη ενός ουσιαστικού δικαιώματος για το περιβάλλον»

Καθώς οι ευρωπαϊκές ιδρυτικές Συνθήκες, δεν περιλάμβαναν ένα σαφές δικαίωμα στο περιβάλλον, το υφιστάμενο αυτό έλλειμμα διασφάλισης των ατομικών εγγυήσεων,²⁴² επιχείρησε να το καλύψει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ). Λαμβάνοντας υπόψη και τις αντιδράσεις των εθνικών δικαστηρίων, επιφορτίστηκε με το καθήκον προάσπισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης μέσω των νομολογιακών του κρίσεων.²⁴³ Παρόλο που χάρη στο δικαιοδοτικό αυτό όργανο τα ανθρώπινα δικαιώματα απέκτησαν αυξημένο κύρος, καθώς ενσωματώθηκαν στις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου, οι ελλείψεις στην περιφρούρηση των δικαιωμάτων της Ε.Ε. δεν εξαλείφθηκαν πλήρως. Η ανεπάρκεια του συστήματος διαφαίνεται και στον τομέα του περιβάλλοντος, ωστόσο παρά την δυσκολία καθορισμού ενός τέτοιου δικαιώματος, το Δικαστήριο της Ε.Ε. εμφάνισε, μια προϊούσα τάση έμμεσης περιφρούρησης του πολύτιμου αυτού έννομου αγαθού.

2.4.2 «Η αναγνώριση άμεσου αποτελέσματος οδηγιών»

Ουσιαστικό βήμα στην έμμεση περιφρούρηση του δικαιώματος στο περιβάλλον συντελέστηκε μέσω της νομολογίας του κοινοτικού Δικαστηρίου περί αναγνώρισης εμμέσου αποτελέσματος των οδηγιών περιβαλλοντικού περιεχομένου. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση C-435/97,²⁴⁴ όπου το ΔΕΕ, αφού έκανε αναφορά στην νομολογία περί άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, αναγνώρισε το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας 83/337 για την εκτίμηση ορισμένων σχεδίων σε δημόσια και ιδιωτικά έργα που αφορούν το περιβάλλον, οριοθετώντας περιθώρια διακριτικής ευχέρειας των εθνικών αρχών κατά την εφαρμογή της κοινοτικής πράξης. Το άρθ. 4. παρ. 2,²⁴⁵ της παραπάνω Οδηγίας, ορίζει πως τα σχέδια που ανήκουν στο παράστημα της, υπόκεινται σε αξιολόγηση όταν τα κράτη μέλη θεωρούν ότι τα χαρακτηριστικά τους το απαιτούν και χρειάζεται να καθοριστούν κριτήρια για να μπορεί να προσδιοριστεί ποιά από τα εν λόγω σχέδια πρέπει να καταστούν αντικείμενο αξιολόγησης. Το περιθώριο εκτίμησης, οριοθετείται από την υποχρέωση που προβλέπεται στο άρθ. 2 παρ. 1 της Οδηγίας²⁴⁶ και η οποία επιβάλλει στα κράτη μέλη να υποβάλουν σε εκτίμηση των επιπτώσεων εκείνα τα σχέδια τα οποία, λόγω της φύσης, του μεγέθους ή της θέσης τους, μπορούν να επιδράσουν αρνητικά στο περιβάλλον. Οι διατάξεις αυτές έχουν την έννοια ότι δεν απονέμουν στο κράτος-μέλος την εξουσία να αποκλείει ορισμένες κατηγορίες σχεδίων και των τροποποιήσεών τους.²⁴⁷ Οι ρυθμίσεις αυτές, δεν απαλλάσσουν από μια τέτοια

²⁴¹Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 51-52

²⁴² Βλ. αναλυτικά, Alston P. (ed.), «The EU and Human Rights», Oxford University Press, Oxford, 1999, σ. 177 και στο Alston P. - Weiler J.H.H., «An Ever Closer Union in Need of a Human Rights Policy», EJIL, 1998, σ. 658

²⁴³Βλ. Φραγκάκη Ν., «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση», ΝοΒ, 2002, σ. 1414

²⁴⁴ Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 16.9.1999, WWF, C-435/97, Συλλ. 1990, σ. 5613

²⁴⁵ Άρθ. 4, παρ. 2 Οδηγία 85/337

²⁴⁶ Άρθ. 2, παρ. 1 Οδηγία 85/337

²⁴⁷ Άλλη σχετική υπόθεση αποτελεί η C-201/02, ΔΕΕ, απόφαση της 7.1.2004. Συλλ. 2004, σ. 723, 42, 53, 57-58 και Harwood R., «Development Consent and Duties on the Member State», Journal Environmental Law, 2004, σ. 269

διαδικασία, ένα ειδικό σχέδιο, είτε εθνικής νομοθετικής πράξης, είτε βάση ατομικής εξέτασης του συγκεκριμένου σχεδίου, εκτός και αν αποδεικνύουν πως δεν βλάπτουν το περιβάλλον.²⁴⁸

2.4.3 «Η αναγνώριση εμμέσου αποτελέσματος οδηγίων»

Αναγνώριση τόσο του άμεσου όσο και του εμμέσου αποτελέσματος κοινοτικής Οδηγίας περιβαλλοντικού περιεχομένου, πραγματοποιήθηκε στην υπόθεση C-237/07,²⁴⁹ όπου το δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι όλες οι περιπτώσεις όπου η μη τήρηση μέτρων που απαιτούνται από την Οδηγία (96/62, άρθ. 7 παρ. 3) σχετικά με την ποιότητα του αέρα και του πόσιμου ύδατος και που αφορούν την προστασία της δημόσιας υγείας δύναται να θέσει σε κίνδυνο την υγεία επί μέρους προσώπων, τα οποία πρέπει να επικαλούνται του επιτακτικούς κανόνες που περιέχουν οι Οδηγίες αυτές. Το Δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη της άμεση επίπτωση των περιβαλλοντικών κινδύνων αναγνωρίζει τόσο το δικαίωμα των ιδιωτών να επικαλούνται τις κοινοτικές ρυθμίσεις που αποβλέπουν στην προστασία του έννομου αυτού αγαθού και την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων υπό το πρίσμα του περιεχομένου και του σκοπού νομικών πράξεων κοινοτικής προέλευσης. Μέσω της νομολογιακής αυτής τοποθέτησης το ΔΕΕ προστατεύει εμμέσως το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον προς όφελος των Ευρωπαίων πολιτών.²⁵⁰

2.4.4 «Η αναγνώριση της υγείας ως ιεραρχική προτεραιότητα»

«Υγεία και προστασία ατμόσφαιρας»

Η ανάγκη περιορισμού των κινδύνων για την ανθρώπινη υγεία που προκαλούνται λόγω της υποβάθμισης του ατμοσφαιρικού αέρα τονίστηκε από το Δικαστήριο σε αρκετές υποθέσεις,²⁵¹ σχετικά με την ατμοσφαιρική ρύπανση που προέρχεται από τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις και τα αιωρούμενα σωματίδια διοξειδίου του θείου βάση της Οδηγίας 80/779ΕΟΚ. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση²⁵² C-364/03²⁵³ κατά της ελληνικής κυβέρνησης, στην περιοχή Λινοπεράματα Κρήτης, λόγω της αυξημένης εκπομπής διοξειδίου του θείου και οξειδίων του αζώτου από τη Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ), το Δικαστήριο επεσήμανε ότι τα κράτη μέλη είναι απαραίτητο να λάβουν μέτρα που είναι χρήσιμα για τη μείωση των εκπομπών των ανωτέρω ουσιών.

«Υγεία και προστασία υδάτινου περιβάλλοντος»

Σε πολλές αποφάσεις του, το Δικαστήριο λειτούργησε προς την κατεύθυνση της προστασίας του δικαιώματος στο περιβάλλον, προβαίνοντας σε καταδικαστικές αποφάσεις εις βάρος κρατών που είχαν παραβιάσει την κοινοτική νομοθεσία που προστατεύει τα ύδατα. Συγκεκριμένα το ΔΕΕ ασχολήθηκε σε πολυάριθμες

²⁴⁸ Το Δικαστήριο ασχολήθηκε με το άμεσο αποτέλεσμα των Οδηγιών περιβαλλοντικού χαρακτήρα στην υπόθεση C-201/02.

²⁴⁹ Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 25.7.2008, Janecsek, Συλλ. 2008, σ. 6221

²⁵⁰ Βλ. για όλα αυτά, Οδηγία 96/62, σχετικά με την εκτίμηση και διαχείριση της ποιότητας του αέρα του περιβάλλοντος.

²⁵¹ Βλ. σχετικά υποθέσεις, C-59/89, ΔΕΕ, απόφαση της 30.5.1991, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλ., 1991, σ. 2607 και C-64/90, ΔΕΕ, απόφαση της 1.10.1991, Επιτροπή κατά Γαλλίας, Συλλ., 1991, σ. 4335

²⁵² Παράβαση άρθ. 13 Οδηγίας 84/360/ΕΟΚ

²⁵³ Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 15.12.2005, Επιτροπή κατά Ελλάδας, Συλλ., 2005, σ. 10979

υποθέσεις²⁵⁴ με το ζήτημα της εφαρμογής του άρθ. 7 της Οδηγίας 76.464/ΕΟΚ περί ρύπανσης που προκαλείται από ορισμένες επικίνδυνες ουσίες που εγχέονται στο υδάτινο περιβάλλον της Ένωσης,²⁵⁵ επιβάλλοντας στα κράτη μέλη να υιοθετήσουν προγράμματα μείωσης της ρύπανσης, περιλαμβάνοντας ποιοτικούς στόχους για ορισμένες ουσίες. Σημαντική αποτελεί και η Οδηγία 91/271/ΕΟΚ²⁵⁶ για την επεξεργασία των αστικών λυμάτων. Άλλη σχετική Οδηγία αποτελεί η 91/676/ΕΟΚ, του Συμβουλίου για την προστασία των υδάτων από τη νιτρορύπανση γεωργικής προέλευσης.²⁵⁷

«Ανθρώπινη υγεία και της προστασία φύσης και της βιοποικιλότητας»

Το Δικαστήριο αποδεικνύεται σε πολλές υποθέσεις,²⁵⁸ αυστηρός κριτής αναφορικά με την εφαρμογή της κοινοτικής νομοθεσίας που κατατείνει στην προστασία των άγριων πτηνών,²⁵⁹ της χλωρίδας²⁶⁰ και της πανίδας,²⁶¹ καθώς και στην διατήρηση των φυσικών οικοτόπων,²⁶² καθώς δεν αποδέχεται εξαιρέσεις από την προστασία των εν λόγω περιοχών για αμιγώς οικονομικές ή κοινωνικές αιτίες, διότι αναγνωρίζει την εξαιρετική σημασία της φύσης και της βιοποικιλότητας για την ανθρώπινη υγεία. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση C-166/04,²⁶³ η οποία είχε ως αντικείμενο την εξέταση προσφυγής της Επιτροπής κατά της Ελλάδας. Συγκεκριμένα το ΔΕΕ έκρινε ότι η Ελληνική Δημοκρατία είχε παραβιάσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθ. 4 παρ. 1 και 2 του 79/409/ΕΟΚ,²⁶⁴ διότι παρέλειψε να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για τη θέσπιση και εφαρμογή ενός συνεκτικού, συγκεκριμένου και ολοκληρωμένου νομικού καθεστώτος ικανού να εξασφαλίσει τη βιώσιμη διαχείριση και την αποτελεσματική προστασία της Ζώνης Ειδικής Προστασίας της λιμνοθάλασσας του Μεσολογίου.

«Υγεία και διαχείριση αποβλήτων»

Αναφορές στην ανθρώπινη υγεία πραγματοποίησε το ΔΕΕ για παραβιάσεις κοινοτικού νομοθετήματος περί στερεών αποβλήτων, σε πολλές υποθέσεις,²⁶⁵ βάσει των Οδηγιών 75/442/ΕΟΚ²⁶⁶ του Συμβουλίου, περί στερεών αποβλήτων όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 91/156/ΕΟΚ (18.3.1991),²⁶⁷ την Οδηγία 259/93/ΕΟΚ σχετικά με την παρακολούθηση και των έλεγχου των μεταφορών απόβλητων στο εσωτερικό της Ένωσης καθώς κατά την είσοδο και την έξοδό τους, όπως τροποποιήθηκε με τις αποφάσεις 98/368/ΕΚ της Επιτροπής και 1999/816/ΕΚ,²⁶⁸ η Οδηγία 2000/532 για την προσωρινή εναποθήκευση των αποβλήτων, πριν από την

²⁵⁴ Βλ. σχετικά υποθέσεις C-130/0 (ΔΕΕ, απόφαση της 12.6.2003, Επιτροπή κατά Γαλλίας, Συλλ., 2003, σ. 5829, 65-68, 71-72) και C-280/02, ΔΕΕ, απόφαση της 23.9.2004, Επιτροπή κατά Γαλλίας, Συλλ., 2004, σ. 8573,

²⁵⁵ ΕΕ L 129, 1976, σ. 23

²⁵⁶ Η οποία τροποποιήθηκε με την Οδηγία 98/15/ΕΚ της Επιτροπής 27.2.1998.

²⁵⁷ Βλ. σχετική υπόθεση C-258/00

²⁵⁸ Βλ. Οδηγίες, 79/409/ΕΟΚ, 79/409ΕΟΚ, 92/43/ΕΟΚ

²⁵⁹ Βλ. σχετικές υποθέσεις C-355/90, C-79/03, C-240/00

²⁶⁰ Βλ. υποθέσεις, C-507/04

²⁶¹ Βλ. C-166/97

²⁶² Βλ. Οδηγία 92/43/ΕΟΚ περί διατήρησης των φυσικών οικοτόπων, της άγριας πανίδας και χλωρίδας.

²⁶³ ΔΕΕ, απόφαση της 27.10.2005, Επιτροπή κατά Ελλάδα

²⁶⁴ Περί διατήρησης των άγριων πτηνών.

²⁶⁵ Βλ. σχετικές υποθέσεις, C-516/03, C-420/02, C-277/02, C-387/07

²⁶⁶ ΕΕ L 194, 1975, σ. 39

²⁶⁷ ΕΕ L 78, 1991, σ. 32

²⁶⁸ ΕΕ L 59, 1996, σ. 64

συλλογή τους στο χώρο όπου αυτά παράγονται. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της υπόθεσης C-420/02²⁶⁹ κατά της Ελλάδας, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν συμμορφώθηκε με τις υποχρεώσεις του κοινοτικού δικαίου, παραλείποντας τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσει ότι η αξιοποίηση των στερεών αποβλήτων στη θέση Πέρα Γαληνοί του Νομού Ηρακλείου θα πραγματοποιηθεί χωρίς να τεθεί σε κίνδυνο η υγεία του ανθρώπου.

2.4.5 «Το δικαίωμα στο περιβάλλον και η σύγκρουση έννομων αγαθών»

Τόσο το κοινοτικό Δικαστήριο, όσο και το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κλήθηκαν σε πολυάριθμες υποθέσεις να σταθμίσουν την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών με κάποιες βασικές αρχές που διέπουν την λειτουργία της ανοιχτής αγοράς, η οποία εντάσσεται στους θεμελιώδεις στόχους της Συνθήκης.²⁷⁰ Ζητήματα συγκρούσεων των έννομων αγαθών ανέκυψαν κυρίως στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων και του ελεύθερου ανταγωνισμού.²⁷¹ Οι αντιπαραθέσεις αυτές οφείλονται στο γεγονός ότι οι απαιτήσεις περιβαλλοντικής προστασίας χρησιμοποιούνταν πολλές φορές από τα κράτη μέλη προσχηματικά και αποτελούσαν συγκαλυμμένα μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος, που είχαν ως πραγματικό στόχο να περιορίσουν την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων και να νοθεύσουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Το ζήτημα της στάθμισης ανάμεσα σε οικονομικές και οικολογικές επιδιώξεις δύσκολα μπορούσε να επιλυθεί, καθώς η ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων και η ελευθερία ανταγωνισμού αποτελούσαν θεμελιώδεις κανόνες της Συνθήκης και η προστασία του περιβάλλοντος συνιστούσε θεμιτή επιδίωξη.²⁷² Η κατάσταση δυσκόλεψε περισσότερο, διότι οι Ιδρυτικές Συνθήκες δεν είχαν ενσωματώσει την προστασία του περιβάλλοντος στις θεμιτές εξαιρέσεις από την θεμελιώδη αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων.

Το πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο καθιστά επιτρεπτούς περιορισμούς στο καθεστώς της ελεύθερης κυκλοφορίας που σχετίζονται με την προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων και των ζώων ή προφυλάξεως των φυτών, αλλά όπως έχει αναφερθεί η έννοια του περιβάλλοντος είναι ευρύτερη, καθώς περιλαμβάνει και τους στόχους που αποτυπώνονται στο άρθρ. 191 ΣΛΕΕ, όπως είναι η συνετή διαχείριση των φυσικών πόρων, η ανάπτυξη σε σχέση με τις ποιοτικές ανάγκες, η προστασία και η βελτίωση του φυσικού περιβάλλοντος.²⁷³ Ο κοινοτικός νομοθέτης προσπάθησε να προσδώσει στο περιβάλλον υψηλή θέση στην κοινοτική πυραμίδα των έννομων αγαθών. Για να γίνει αυτό, ενέταξε την προστασία του περιβάλλοντος στις επιτακτικές ανάγκες. Σε πολλές υποθέσεις²⁷⁴ το Δικαστήριο έδωσε προβάδισμα στην

²⁶⁹ Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 18.11.2004, Επιτροπή κατά Ελλάδας, Συλλ., 2004, σ. 11175,

²⁷⁰ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 159, 184-198, του ιδίου, «Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ», ΠερΔικ, 1997, σ. 295, Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 70-71 και Stewart R. B., «Economics, Environment, and the Limits of Legal Control», Harvard, Envt. L. Rev. 1985, σ. 1

²⁷¹ Βλ. Vedder H., «Competition Law and Environmental Protection: Towards Sustainability?», Europa Law Publishing, Groningen, 2003, σ. 192

²⁷² Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο περιβάλλοντος», ό. π., σ. 172

²⁷³ Βλ. σχετικά με την κυκλοφορία εμπορευμάτων και τον ελεύθερο ανταγωνισμό, Ταγαράς Χ., «Η ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών, κεφαλαίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση», 2^η εκδ., Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2002, σ. 17-18

²⁷⁴ C-240/83, C-302/86, C-169/89, C-100/08

περιβαλλοντική προστασία έναντι των οικονομικών αγαθών, λαμβάνοντας υπόψη συγχρόνως και τις ανάγκες της ευρωπαϊκής οικονομίας.²⁷⁵

2.4.6 «Η αναγνώριση διαδικαστικών πτυχών του δικαιώματος στο περιβάλλον»

«Δικαίωμα πρόσβασης σε πληροφορίες»

Το Δικαστήριο υποχρεώνει τα κράτη μέλη να παρέχουν πληροφορίες που αφορούν το περιβάλλον, σχετικά με την Οδηγία 90/313/ΕΟΚ²⁷⁶ δίνοντας επίσης μια δέμηνη προθεσμία²⁷⁷ ικανοποίησης του δικαιώματος. Το Δικαστήριο καταδίκασε²⁷⁸ τη Γερμανία²⁷⁹ με την αιτιολογία ότι η εγχώρια νομοθεσία της δεν προέβλεπε κάποια σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση μερικής παροχής πληροφοριών, με αποτέλεσμα να διακυβεύεται η ασφάλεια δικαίου και τα άτομα να μην γνωρίζουν πλήρως το περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο έχει ασχοληθεί με υποθέσεις σχετικά με πληροφορίες που αφορούν πρόσβαση σε πληροφορίες για περιβαλλοντικές επιπτώσεις έργων,²⁸⁰ για γενετικώς τροποποιημένα τρόφιμα,²⁸¹ για ύδατα²⁸² και απόβλητα.²⁸³

Ο όρος «περιβαλλοντική πληροφορία» περιλαμβάνει οποιαδήποτε πληροφορία σχετική με την κατάσταση των διάφορων περιβαλλοντικών τομέων στους οποίους αναφέρεται, καθώς και τις δραστηριότητες ή τα μέτρα που θα μπορούσαν να επηρεάσουν δυσμενώς ή να προστατεύσουν τους εν λόγω τομείς, συμπεριλαμβανομένων των διοικητικών μέτρων και των προγραμμάτων προστασίας του περιβάλλοντος.²⁸⁴

«Δικαίωμα συμμετοχής κοινού»

Το κοινοτικό Δικαστήριο αποδέχεται την σπουδαιότητα του δικαιώματος συμμετοχής του κοινού, διότι δεν θεωρεί ως θεμιτή την εξάρτηση της άσκησης του από απαγορευτικές προϋποθέσεις που θα καθιστούσαν στην ουσία αδύνατη την ικανοποίησή του. Το δικαίωμα συμμετοχής του κοινού, προβλέπεται στις Οδηγίες 79/409/ΕΟΚ (για την διατήρηση των φυσικών πτηνών),²⁸⁵ 92/43/ΕΟΚ(για την

²⁷⁵ Οδηγία 75/439 περί διάθεσης των χρησιμοποιημένων ορυκτέλαιων, 79/409/ΕΟΚ περί διατήρησης των άγριων πτηνών, 338/97/ΕΚ του Συμβουλίου, για την προστασία των ειδών της άγριας πανίδας και χλωρίδας με τον έλεγχο του εμπορίου τους.

²⁷⁶ ΕΕ L 158, 1990, σ. 56

²⁷⁷ Άρθ. 3 παρ. 4 Οδηγίας 90/313/ΕΟΚ

²⁷⁸ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=eu/ecj/1999/61997CJ0217ELNOT.html>

²⁷⁹ Βλ. ΔΕΕ, απόφαση της 9.9.1999, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλ. 1999, σ. 5087

²⁸⁰ Οδηγία, 85/337/ΕΟΚ (για εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, που τροποποιήθηκε με την 97/11/ΕΚ), στις υποθέσεις C-332/04, C-287/9, C-75/08

²⁸¹ Δεν αποτελούν πληροφορίες σχετικές με το περιβάλλον, κατά την κοινοτική Οδηγία 90/313, το όνομα του παραγωγού και η ονομασία των Γενετικώς Τροποποιημένων Τροφίμων. Ωστόσο η νέα Οδηγία 2001/18, βάσει του οποίου ο κοινοτικός νομοθέτης επιδιώκει να καταχωρήσει το δικαίωμα του κοινού στις πληροφορίες σχετικά με την ελευθέρωση των ΓΤΟ και δημιουργήσει δημόσια μητρώα, στα οποία πρέπει να αναφέρεται η τοποθεσία κάθε ελευθέρωσης ΓΤΟ.

²⁸² Odhgiew 2000/60/ΕΚ (για την θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων) στην υπόθεση C-32/05

²⁸³ Οδηγία 2000/76 (για την αποτέφρωση των αποβλήτων) στην υπόθεση C-255/05

²⁸⁴ Βλ. σχετικές υποθέσεις C-321/96, C-233/40

²⁸⁵ ΕΕ L 103, 1979, σ. 1

διατήρηση της άγριας πανίδας και χλωρίδας)²⁸⁶ και την Οδηγία 92/43²⁸⁷ στην υπόθεση C-441/03. Επίσης άλλες αναφορές εντοπίζονται στην Οδηγία 85/337, (σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων έργων στο περιβάλλον)²⁸⁸ στην υπόθεση C-216/05.

«Δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη»

Η προσπάθεια του Δικαστηρίου να ενδυναμώσει το δικαίωμα των ιδιωτών να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα διαφάνηκε σε μια υπόθεση²⁸⁹ C-6005 καθώς διερωτήθηκε επί της ενδεχόμενης ύπαρξης ανώτατων χρονικών ορίων εντός των οποίων θα έπρεπε να εκδίδονται οι διοικητικές αποφάσεις που συνδέονται με τον έλεγχο περί προστασίας των άγριων πτηνών. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το διαδικαστικό εθνικό πλαίσιο που έχει εφαρμογή πρέπει να διασφαλίζει όχι μόνο την δυνατότητα έγκαιρης επαλήθευσης της νομιμότητας των αποφάσεων περί εξαιρέσεων από το καθεστώς προστασίας που προβλέπει η Οδηγία, 74/409²⁹⁰ αλλά και η τήρηση των προϋποθέσεων από τις οποίες συνοδεύονται οι εν λόγω αποφάσεις. Τα Δικαστήριο υπογράμμισε ότι είναι απαραίτητη η πρόσβαση των πολιτών στην δικαιοσύνη για τη σφαιρική εξέταση των ζητημάτων που αφορούν το περιβάλλον και στην υπόθεση C-263/08 βάσει της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ,²⁹¹ για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.²⁹²

2.5 «Οι κατευθυντήριες αρχές του δικαίου της Ε.Ε. για την κατοχύρωση του δικαιώματος στην αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος »

Η ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος εδράζεται σε συγκεκριμένες αρχές. Οι αρχές αυτές συνιστούν υπερκείμενες αξίες της πολιτικής, που απορρέουν από τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί δικαίου, το παράδειγμα της αειφόρου ανάπτυξης, τις στοχεύσεις και απαιτήσεις της νέας διακυβέρνησης και τις αναγκαιότητες που συνδέονται με την επίδιωξη μιας ορθολογικής, ουσιαστικής και αποτελεσματικής πολιτικής. Καθορίζονται από την ιδιαίτερη φύση του πεδίου και των αντικειμένων της περιβαλλοντικής πολιτικής. Παράλληλα απηχούν και χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο του περιβάλλοντος. Οι περιβαλλοντικές αρχές παρέχουν ένα ευρύ και γενικό καθορισμένο, πλαίσιο πολιτικής που οριοθετεί τις βασικές στοχεύσεις, τις κατευθύνσεις και τα περιεχόμενα του σχεδιασμού και της υλοποίησης της πολιτικής και προσδιορίζει το σύστημα με διάρκεια. Οι αρχές αναπτύχθηκαν στην διάρκεια του χρόνου, τροποποιήθηκαν και συμπληρώθηκαν.

Τους αποδίδεται διαφορετική βαρύτητα καθώς διαφορετικό ειδικό βάρος είχαν στις διάφορες φάσεις της πολιτικής και στο πλαίσιο Προγραμμάτων Δράσης της Κοινότητας για το Περιβάλλον. Ταυτόχρονα, οι αρχές έχουν διαφορετική σημασία και εμβέλεια όσο αφορά στα αποτελέσματα της πολιτικής και τον ρόλο που διαδραμάτισαν και συνεχίζουν να διαδραματίζουν στην ανάπτυξη της.

²⁸⁶ ΕΕ L 59, 1996, σ. 63

²⁸⁷ Άρθ. 6 παρ. 3 Οδηγίας

²⁸⁸ ΕΕ L 216, 1991, σ. 40

²⁸⁹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=eu/ecj/2006/62005CJ0060ELNOT.html>

²⁹⁰ ΕΕ L 103, 1979, σ. 1

²⁹¹ ΕΕ L 216, 1991, σ. 40

²⁹² Τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2003/35, η οποία προέβλεπε το δικαίωμα προσφυγής στη δικαιοσύνη που αφορούσε έργο το οποίο ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής, μόνο για τις ενώσεις προστασίας του περιβάλλοντος που είχαν τουλάχιστον 2000 μέλη.

Οι περιβαλλοντικές αρχές είναι δυνατό να είναι γενικές, να αφορούν δηλαδή το σύνολο της πολιτικής ή ειδικές, επιδιώκοντας τη ρύθμιση συγκεκριμένων ζητημάτων που εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτική. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν, για παράδειγμα η αρχή της αειφορίας αλλά και αρχές που συνδέονται με τη νέα διακυβέρνηση, τη συμμετοχή, τη διαφάνεια, τη λογοδοσία, της συνοχής και την αποτελεσματικότητα.²⁹³ Στην δεύτερη κατηγορία θα ήταν δυνατό να καταταχθούν οι ειδικές αρχές, που αφορούν για παράδειγμα στα απόβλητα, όπως αυτές της αποσύνδεσης της δημιουργίας αποβλήτων από την οικονομική ανάπτυξη, της ορθολογικής διαχείρισης, της ιεράρχησης, της ευθύνης του παραγωγού, της εγγύτητας, της αυτάρκειας. Πρόκειται για τις γενικές αρχές, από τις οποίες ο κοινοτικός νομοθέτης θα αντλήσει τις κατευθυντήριες γραμμές για τον προσήκοντα χειρισμό του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος ως ρυθμιστή αντικειμένου του κοινοτικού δικαίου.²⁹⁴

Οι αρχές, θα μπορούσαν τυπικά να κατηγοριοποιηθούν σε τέσσερις υποκατηγορίες,²⁹⁵ που είναι : η περιβαλλοντική διαχείριση, η διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων, η συγκέντρωση αρμοδιοτήτων και η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε άλλους τομείς πολιτικής.

Εκτός από τις γενικές αρχές της ενσωμάτωσης και της επικουρικότητας, που καθορίζουν το εύρος της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής²⁹⁶ και οριοθετούν την κανονιστική αρμοδιότητα των κοινοτικών οργάνων, υπάρχουν και ορισμένες αρχές, που συνάγονται κυρίως από την παρ. 2 του άρθ. 191 ΣΛΕΕ και αναφέρονται στο περιεχόμενο των κοινοτικών ρυθμίσεων που αφορούν το περιβάλλον. Έτσι οι βασικές περιβαλλοντικές αρχές είναι :

2.5.1 «Η αρχή της επικουρικότητας - Συγκέντρωση αρμοδιοτήτων»

Σκοπός της αρχής αυτής, είναι να διασφαλίσει ότι οι περιβαλλοντικές, αποφάσεις, θα λαμβάνονται όσο είναι εφικτό πλησιέστερα στον πολίτη και έτσι υπό αυτήν την έννοια, συνδέεται επίσης, με την αρχή της εγγύτητας. Ταυτόχρονα, ελέγχει αν η δράση που πρόκειται να αναληφθεί σε κοινοτικό επίπεδο δικαιολογείται, σε σχέση με τις δυνατότητες που υπάρχουν σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, η Ένωση στους τομείς που δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα «παρεμβαίνει μόνο, εφόσον και κατά βαθμό, που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη - μέλη, τόσο σε κεντρικό, όσο σε περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, μπορούν

²⁹³ Βλ. Heldeweg, M. A., «Towards Good Environmental Governance in Europe, European Environmental Law Review», January, 2005, σ. 5

²⁹⁴ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 110

²⁹⁵ Για την κατάταξη, βλ. αναλυτικά στο Weale A., «Environmental Governance in Europe : An even Closer Ecological Union», Oxford University Press, New York, 2000, σ. 62

²⁹⁶ Συγκεκριμένα, το άρθ. 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ ορίζει ότι : « Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης. Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της επανόρθωσης των καταστrophών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Στο πλαίσιο αυτό, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος, περιλαμβάνουν, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί όπου είναι απαραίτητο τα κράτη μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε διαδικασία ελέγχου της Ένωσης» βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 24

όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης».²⁹⁷

Η αρχή της επικουρικότητας συνδέεται στενά και με την αρχή της αναλογικότητας, βάσει της οποίας η δράση της Ένωσης δεν πρέπει να υπερβαίνει τα απαραίτητα για την επίτευξη των στόχων της Συνθήκης όρια. Η αρχή της επικουρικότητας όπως και της αναλογικότητας, προσδιορίζονται με το σχετικό πρωτόκολλο,²⁹⁸ που προσαρτήθηκε στην Συνθήκη.²⁹⁹

2.5.2 «Η αρχή της ενσωμάτωσης - Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε άλλους τομείς πολιτικής»

Η αρχή της ενσωμάτωσης αφορά στην ένταξη των απαιτήσεων της περιβαλλοντικής προστασίας στον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών δράσεων της Ένωσης και ανταποκρίνεται στην ανάγκη της συμπερίληψης του περιβαλλοντικού προβληματισμού στους διάφορους τομείς δραστηριότητας στην Ένωση, «οριζόντια διάσταση», αλλά και στη συμμετοχή των διαφόρων δρώντων, στο πλαίσιο της πολυεπίπεδης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, «κάθετη διάσταση».³⁰⁰ Η αρχή εισήχθη στην ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος ήδη με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και απέκτησε υπόσταση με τις επόμενες τροποποιήσεις των Ιδρυτικών Συνθηκών, αλλά και τη «στρατηγική του Cardiff».

Η διαδικασία του Cardiff είχε μεικτά αποτελέσματα. Πρώτον συνέβαλε στην γενική αναγνώριση της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής διάστασης, στις τομεακές πολιτικές και παγίωσε τον στόχο αυτό στην ευρωπαϊκή πολιτική ατζέντα. Δεύτερον οδήγησε στην ανάπτυξη συγκεκριμένων διαδικασιών για την πραγμάτωση του στόχου αυτού, με την επίτευξη συγκεκριμένων βελτιώσεων σε πολλούς τομείς.³⁰¹

2.5.3 «Η απαίτηση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος - Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων»

Οι διατάξεις της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, με τις οποίες η προστασία του περιβάλλοντος έγινε περιεχόμενο της Ιδρυτικής Συνθήκης της ΕΚ, δεν περιείχαν ρητή απαίτηση για υψηλό επίπεδο προστασίας του έννομου αυτού αγαθού. Το επίπεδο ποιότητας, που έπρεπε να αποβλέπουν τα όργανα της Ε.Ε. κατά την άσκηση της ρυθμιστικής αρμοδιότητας τους, συνάγεται έμμεσα από την αρχή της επικουρικότητας, η οποία επιβάλλει την εισαγωγή κοινοτικών ρυθμίσεων, που καθιερώνουν ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας από αυτό που επιτυγχάνεται με τις ρυθμίσεις που προέρχονται από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών.³⁰²

²⁹⁷ Βλ. άρθ. 5 παρ. 3 της Ενοποιημένης Απόδοσης της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση

²⁹⁸ Βλ. πρωτόκολλο άρθ. 2 «Σχετικά με την Εφαρμογή των Αρχών της Επικουρικότητας και της Αναλογικότητας», Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση

²⁹⁹ Βλ. Τσάλτας Γ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010, σ. 78

³⁰⁰ Βλ. Τσάλτας Γ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», ό. π., σ. 79

³⁰¹ Βλ. Τσάλτας Γ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», ό. π., σ. 16 και Έγγραφο εργασίας της Επιτροπής COM (2004) 394 τελικό, της 1^{ης} Ιουνίου 2004 «Για την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών μελημάτων σε άλλους τομείς πολιτικής - απολογισμός της διαδικασίας του Cardiff».

³⁰² Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 24 και Τσάλτας Γ. Ι. - Πλατιάς Χ., «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», ό. π., σ. 77

Η απαίτηση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος, όπως θεσμοθετήθηκε με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (άρθ. 130P παρ. 2) και ενισχύθηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997 (άρθ. 174 παρ. 2 και άρθ. 2 Συνθήκης της ΕΚ), αναδείχθηκε σε θεμελιώδη αρχή του κοινοτικού δικαίου. Λόγω της αοριστίας της η αρχή αυτή είναι δύσκολο να αναπτύξει νομική δεσμευτικότητα, ωστόσο δεν επιτρέπει την υποβάθμιση του επιπέδου προστασίας καθιερώνοντας ένα κοινοτικό οικολογικό κεκτημένο.³⁰³

Σημαντικό ρόλο στην συγκεκριμενοποίηση της εν λόγω αρχής μπορούν να διαδραματίσουν οι ειδικότεροι στόχοι της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής του άρθ. 191 ΣΛΕΕ βάσει του οποίου : «Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος συμβάλει στην επιδίωξη των ακόλουθων στόχων : τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, την προστασία της υγείας του ανθρώπου, τη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων, την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος». ³⁰⁴

2.5.4 «Η αρχή της προφύλαξης και της πρόληψης - Περιβαλλοντική διαχείριση, Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων»

Οι αρχές της πρόληψης³⁰⁵ και της προφύλαξης καθιερώθηκαν με το άρθ. 191 ΣΛΕΕ και τη Διακήρυξη του Ρίο του 1992, στην οποία αναφέρεται ότι η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να προσεγγίζεται κατά βάση ως προληπτική δράση.³⁰⁶ Η ίδια αρχή συνάγεται από το άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. σύμφωνα με το οποίο : «Το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα» για την προστασία του περιβάλλοντος.³⁰⁷

Η διάκριση μεταξύ πρόληψης και προφύλαξης ήταν αρχικά δυσχερής και φαινόταν να εξαντλείται το γεγονός ότι η πρώτη επιτρέπει καταρχήν τη λήψη μόνο αρνητικών μέτρων, συνήθως απαγορεύσεων των δραστηριοτήτων, που βλάπτουν το περιβάλλον, τη στιγμή που η δεύτερη αποτελεί τη νομική βάση για τη λήψη θετικών μέτρων, την εντονότερη παρέμβαση της προστασίας του περιβάλλοντος και την ανάληψη από τους δημόσιους φορείς μεγαλύτερων προσπαθειών και δαπανών.³⁰⁸ Η νομική αντίληψη γύρω από την έννοια της προφύλαξης άλλαξε σημαντικά, όταν ανέκυψαν σε κοινοτικό επίπεδο σημαντικά ζητήματα.³⁰⁹

³⁰³ Βλ. Κρεμλή Γ., «Η Ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο του περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο», Νόμος και Φύση, 1998, σ. 553

³⁰⁴ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 25,

³⁰⁵ Βλ. επίσης αναλυτικά στο Σαμιώτης Δ. Σ. - Τσαλτας, Γρ. Ι, «Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος, Διεθνείς πολιτικές και Δίκαιο του περιβάλλοντος», τομ. 1, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1990 σ. 138-139

³⁰⁶ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998», σ. 88

³⁰⁷ Στο ελληνικό δίκαιο δεν υπάρχει ρητή αναφορά στην αρχή της προφύλαξης, ωστόσο θεωρείται ότι περιλαμβάνεται στην έννοια των προληπτικών μέτρων του άρθ. 24, ως επιμέρους εκδήλωση της αρχής της πρόληψης. Βλ. Μπάλια Γ., «Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο», Νόμος και Φύση, 15/2005, σ. 370

³⁰⁸ Βλ. Πατσώρη Χ. - Δρούτσα, «Οι αρχές της ΣυνθΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος, Σημαντική και διαχωρισμός», ΠερΔικ, 1/2005, σ. 92

³⁰⁹ Ζητήματα όπως η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών και η διάθεση γενετικά μεταλλαγμένου καλαμποκιού και αποκρυσταλλώθηκε στην Ανακοίνωση της Επιτροπής της 2^{ης} Φεβρουαρίου του 2000 σε σχέση με τον τρόπο οριοθέτησης και εφαρμογής της εν λόγω αρχής από τα

Συνοπτικά, η προφύλαξη επιτρέπει να εξετάζεται το ενδεχόμενο ανάληψης δράσης με θετικά μέτρα ή απαγορεύσεις, κατά μίας δραστηριότητας, ακόμη και όταν υφίσταται επιστημονική αβεβαιότητα ως προς την επικινδυνότητα της δραστηριοποίησης αυτής. Είναι στενά συνδεδεμένη με την μεθοδολογία της ανάλυσης, της διαχείρισης και της κοινοποίησης κινδύνων.³¹⁰ Η προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης προϋποθέτει αρχικά τον εντοπισμό του εν δυνάμει προβλήματος και την επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων που απορρέουν από το πρόβλημα αυτό και δεν μπορούν να προσδιοριστούν με επαρκή βεβαιότητα.

Επιλέγονται με βάση την αρχή αυτή τα πρόσφορα μέτρα αντιμετώπισης αυτού του κινδύνου, επιλογή που έχει πολιτικό και όχι εν δυνάμει νομικό χαρακτήρα και λειτουργεί σε συνάρτηση με το κοινωνικό αποδεκτό επίπεδο. Η αρμόδια αρχή διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης.³¹¹ Μία από τις πολλές πιθανές εφαρμογές της αρχής της προφύλαξης είναι η μετάκληση στον φορέα εν δυνάμει επικίνδυνης δραστηριότητας του βάρους να προσκομίσει τις αναγκαίες επιστημονικές αποδείξεις ότι από την δραστηριότητα που προτίθεται να αναπτύξει δεν γεννάτε κίνδυνος ή ότι αυτός κινείται σε χαμηλά και κοινωνικά αποδεκτά επίπεδα.³¹²

Τέλος θα ήταν εσφαλμένο να θεωρήσει κανείς ότι η αρχή αυτή καταλείπει ανεξέλικτα περιθώρια στις δημόσιες αρχές επιλογών και αποφάσεων που επιθυμούν να περιορίσουν μια ανθρώπινη δραστηριότητα κατά επίκληση αορίστων και αναπόδεικτων κινδύνων στο περιβάλλον ή τη δημόσια υγεία.³¹³

2.5.5 «Η αρχή της αειφορίας - Διαμόρφωση περιβαλλοντικών προτύπων»

Η αρχή της αειφορίας ή βιώσιμης ανάπτυξης θα μπορούσε να νοηθεί ως η αρχή που εξασφαλίζει ότι «κάθε ανθρώπινη επέμβαση στο περιβάλλον θα πρέπει να γίνεται έτσι ώστε να διασφαλίζει την ισόρροπη σχέση μεταξύ της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της εξέλιξης των οικοσυστημάτων για τις μελλοντικές γενεές, στοχεύοντας στη δημιουργία ενός μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που θα εξασφαλίζει την οικολογική ισορροπία στο έπακρο».³¹⁴ Κατοχυρώνεται στο άρθρ. 191 παρ. 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ε.Ε.(ΣΛ) και στο άρθρ. 38 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, τα οποία αποτελούν πρωτογενές δίκαιο της Ε.Ε..³¹⁵

Ήδη από την εποχή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ε.Κ.), η αρχή της αειφορίας ή βιώσιμης ανάπτυξης κατείχε σημαντική θέση στην διαμόρφωση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής. Συγκεκριμένα περιλαμβανόταν στο πέμπτο πρόγραμμα Δράσης της «για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη» του 1992, στη Λευκή Βίβλο της Επιτροπής για την «Ανάπτυξη, τον Ανταγωνισμό και την απασχόληση που υπογράφηκε στην Ευρωπαϊκή Διάσκεψη Κορυφής του 1993, στο Κανονισμό

κοινοτικά όργανα. Βλ. Σιούτη Γλ., «Η αρχή της προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων», ΠερΔικ, 4/2004, σ. 455

³¹⁰ Βλ. Σιούτη Γλ., «Η αρχή της προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων», ΠερΔικ, 4/2004, ό. π., σ. 455

³¹¹ Βλ. Μπάλια Γ., «Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο», Νόμος και Φύση, 15/2005, σ. 414

³¹² Βλ. Μπάλια Γ., «Η αρχή της προφύλαξης ως παράγοντας διαλεκτικής έντασης μεταξύ δικαίου και επιστήμης», σε Γ. Κρεμλή, Γ. Μπαλιά, Α. Σηφάκη (επιμ.), «Η αρχή της προφύλαξης», 2004, σ. 75

³¹³ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998», σ. 89

³¹⁴ Βλ. Παπακωνσταντίνου Α., «Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: ερμηνευτικές, κανονιστικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος», ΠερΔικ, 4/2007, σ. 536

³¹⁵ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://nomosphysis.org.gr/8307/i-suntagmatiki-arxi-tis-biosimis-anaptuksis-ton-nisiotikon-perioxon-oktobrios-2004/>

722/1997 «Σχετικά με δράσεις που εφαρμόζονται στις αναπτυσσόμενες χώρες στον τομέα του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης», στη στρατηγική που ενέκρινε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Γκέτεμποργκ τον Ιούνιο του 2001 και στο Έκτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον για τη δεκαετία 2001-2010.³¹⁶ Επειδή το τελευταίο πρόγραμμα είναι, κατά τη γνώμη της γράφουσας, χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμόρφωσης της Ευρωπαϊκής πολιτικής με βάση την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, θα αναφερθούμε στα ακόλουθα τέσσερα θέματα³¹⁷ που αποτέλεσαν προτεραιότητές του:

α) αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος χάρη στη μείωση των εκπομπών αερίου θερμοκηπίου στην Κοινότητα, σύμφωνα με τους στόχους του Κιότο κατά 8% έως το 2008-2012 και κατά 20-40% έως το 2020, μέσω διαρθρωτικών αλλαγών και προσπαθειών για εξοικονόμηση ενέργειας, ιδίως στον τομέα των μεταφορών και της ενέργειας, ιδίως στον τομέα των μεταφορών και της ενέργειας, την καθιέρωση συναλλακτικού συστήματος εκπομπών και την ανάληψη εντατικότερων δραστηριοτήτων έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης,

β) αποκατάσταση των υποδομών και του τρόπου λειτουργίας των φυσικών συστημάτων για τον τερματισμό της μείωσης της βιοποικιλότητας ιδίως μέσω: της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, της διαφύλαξης και της αποκατάστασης των τοπίων, της συμπλήρωσης του δικτύου «NATURA 2000»³¹⁸ για την αποτροπή των κινδύνων που απειλούν τη βιωσιμότητα πολλών ειδών και τη διατήρηση των οικοτόπων τους στην Ευρώπη, με την εφαρμογή μιας σειράς τομεακών σχεδίων δράσης για τη βιοποικιλότητα, την ανάληψη νέων πρωτοβουλιών για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και τη χάραξη θεματικής στρατηγικής για την προστασία των εδαφών,

γ) επίτευξη μιας ποιότητας περιβάλλοντος που δεν θα θέτει σε κίνδυνο την υγεία των ανθρώπων, πράγμα που απαιτεί την πλήρη αναμόρφωση του κοινοτικού συστήματος διαχείρισης των κινδύνων που προκαλούνται από τις χημικές ουσίες, μια στρατηγική για τον περιορισμό των γεωργικών φαρμάκων, τη διατήρηση της ποιότητας των υδάτων στην Κοινότητα, την αντιμετώπιση της ηχορύπανσης, καθώς και τη χάραξη θεματικής στρατηγικής για την ποιότητα του αέρα και

δ) διαχωρισμό της οικονομικής ανάπτυξης από τη χρήση των πόρων, ιδίως μέσω: της καλύτερης χρήσης των πόρων, της φορολόγησης της χρήσης των πόρων, της ενθάρρυνσης της ανακύκλωσης και της πρόληψης δημιουργίας αποβλήτων με μια ολοκληρωμένη πολιτική προϊόντων.

Τον Νοέμβριο του 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τη στρατηγική της προσέγγιση για την υλοποίηση της Ατζέντας 2030³¹⁹ καθώς και για τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης. Καίριες δράσεις της Ε.Ε. για την υλοποίηση της Ατζέντας 2030 αποτελούν³²⁰:

α) συμπερίληψη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης σε όλες τις πολιτικές και πρωτοβουλίες της ΕΕ, ώστε η βιώσιμη ανάπτυξη να αποτελεί θεμελιώδη κατευθυντήρια αρχή σε όλες τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,

³¹⁶ Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σ. 5-6

³¹⁷ Βλ. ό. π., σ. 6-7

³¹⁸ Οδηγία 92/43/ΕΟΚ κ

³¹⁹ Η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών, η οποία εγκρίθηκε από τους παγκόσμιους ηγέτες το 2015, αποτελεί το νέο παγκόσμιο πλαίσιο για τη βιώσιμη ανάπτυξη και θέτει 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης

³²⁰ Βλ. για όλα αυτά στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-approach-sustainable-development_el

β) τακτική υποβολή εκθέσεων σχετικά με την πρόοδο της ΕΕ ξεκινώντας από το 2017,

γ) προώθηση της υλοποίησης της Ατζέντας 2030 από κοινού με τις κυβερνήσεις των κρατών μελών της ΕΕ, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, άλλα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, διεθνείς οργανισμούς, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, πολίτες και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη,

δ) δημιουργία μιας πλατφόρμας υψηλού επιπέδου με τη συμμετοχή πολυάριθμων ενδιαφερόμενων μερών, η οποία θα προωθεί την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών σε όλους τους τομείς σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο,

ε) διαμόρφωση ενός μακροπρόθεσμου οράματος με ορίζοντα πέρα από το 2020.

2.5.6 «Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή - Περιβαλλοντική διαχείριση»

Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή επιτάσσεται κατά το άρθρ. 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Η πρακτική σημασία της μεθοδολογικής αυτής επιταγής είναι σημαντική καθώς η οικολογική ζημία δεν περιορίζεται σε ορισμένο χώρο, αλλά διαχέεται από τη φύση της (π.χ. διασυννοριακή ρύπανση) ή ηθελημένα (π.χ. μεταφορά αποβλήτων).³²¹

Η αρχή της επανόρθωσης της περιβαλλοντικής ζημίας στην πηγή εφαρμόζεται ευρέως, τόσο σε επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων, όσο και σε νομολογιακό επίπεδο, με στόχο την εξεύρεση λύσης στο ζήτημα της διαχείρισης και της διάθεσης των αποβλήτων.³²²

Αρχικά η Οδηγία 84/631 που σχετίζεται με τις διασυννοριακές μεταφορές των επικίνδυνων αποβλήτων, αντιμετώπιζε τα απόβλητα ως εμπορεύματα και έθετε ως αρχή την ελεύθερη μεταφορά τους, ενώ κατά εξαίρεση επέτρεπε τον περιορισμό της από τα κράτη μέλη. Η ανωτέρω Οδηγία αντικαταστάθηκε από τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1013/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14^{ης} Ιουνίου 2006, για τις μεταφορές αποβλήτων, σχετικά με την παρακολούθηση και τον έλεγχο της μεταφοράς των αποβλήτων στο εσωτερικό της κοινότητας, με τον οποίο η ελεύθερη μεταφορά των αποβλήτων μεταπίπτει σε εξαίρεση.³²³ Η διαχείριση των αποβλήτων διέπεται από την αρχή της διάθεσης τους στην πηγή και μπορεί να αναλυθεί στις ειδικότερες αρχές της εγγύτητας³²⁴ και της αυτάρκειας.³²⁵

2.5.7 «Η αρχή «Ο ρυπαίνων πληρώνει» - Ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε άλλους τομείς της πολιτικής»

³²¹ Βλ. Νικολόπουλος Τ., «Το νομικό καθεστώς της διακίνησης των αποβλήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ενιαία Αγορά», Νόμος και Φύση, 2/1996, σ. 395

³²² Βλ. Σμπώκο Γ., «Μονάδες διαχείρισης στερεών αποβλήτων - Υγειονομική ταφή απορριμμάτων», ΠερΔικ, 2/2004, σ. 189

³²³ Βλ. Παπαδημητρίου Γ., Ασημακοπούλου Μ., «Νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος» (1.1-31.6.1994), Νόμος και Φύση, 2/1995, σ. 229-233

³²⁴ Η αρχή της εγγύτητας επιβάλλει τη διαμόρφωση ενός δικτύου που να επιτρέπει τη διάθεση των αποβλήτων στην πλησιέστερη δυνατή εγκατάσταση με παράλληλη μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας. Βλ. ό. π., σ. 229-233

³²⁵ Η αρχή της αυτάρκειας επιβάλει τη δημιουργία ενός δικτύου εγκαταστάσεως και διάθεσης αποβλήτων στα κράτη μέλη, το οποίο να επιτρέπει στην Κοινότητα να καταστεί αυτάρκης στον τομέα της διάθεσης των αποβλήτων και στα κράτη μέλη να τείνουν χωριστά προς τον στόχο αυτό λαμβανόμενων υπόψη των γεωγραφικών συνθηκών ή της ανάγκης ειδικών εγκαταστάσεων για ορισμένες κατηγορίες αποβλήτων. Βλ. ό. π., σ. 229-233

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», ως βασική έκφραση της έννοιας της περιβαλλοντικής ευθύνης στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεσμεύει τον κοινοτικό νομοθέτη και τα κοινοτικά όργανα σε όλα τα επίπεδα και υπερέχει έναντι οποιασδήποτε ισχύουσας διάταξης του εθνικού δικαίου, στο μέτρο που η τελευταία αντιστρατεύεται τον επιδιωκόμενο από την αρχή αυτή σκοπό. Το 1972 διατυπώθηκε, σε Σύσταση του ΟΟΣΑ, ο πρώτος οικονομικός κανόνας, ο οποίος ορίζει ιδιαίτερα ότι : «ο ρυπαίνων βαρύνεται με έξοδα για την υλοποίηση των μέτρων που αποφασίζουν οι δημόσιες αρχές, για να διασφαλιστεί η διατήρηση του περιβάλλοντος σε αποδεκτή κατάσταση».³²⁶ Παράλληλα «Το κόστος των μέτρων αυτών θα πρέπει να αντανakλάται στο κόστος των αγαθών και των υπηρεσιών που είναι ρυπογόνες κατά την παραγωγή ή κατανάλωσή τους». Ο κανόνας αυτός ενσωματώθηκε και στη Διακήρυξη του Ρίο (1992), η οποία διαπνέεται από το ιδανικό της προστασίας του περιβάλλοντος και δέχεται εξαιρέσεις από τον κανόνα της επιβολής κατά αποκλειστικότητα στον ρυπαίνοντα των εξόδων για την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής βλάβης, σε σχέση με τη Σύσταση του ΟΟΣΑ που αποβλέπει πρωτίστως στην τήρηση των κανόνων της ελεύθερης αγοράς.³²⁷

Στο κοινοτικό δίκαιο η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», καθιερώθηκε πριν από την ένταξη της στο κείμενο της Συνθήκης. Εμφανίστηκε πρώτη φορά στη Σύσταση 75/436 του Συμβουλίου με τον ακόλουθο ορισμό : «Φυσικά ή νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, που είναι υπεύθυνα για πρόκληση μόλυνσης, οφείλουν να αναλάβουν τα έξοδα των μέτρων εκείνων που είναι απαραίτητα για την εξάλειψη της μόλυνσης ή για τον περιορισμό της, σε συμμόρφωση προς τις προδιαγραφές ή τις αντίστοιχες ρυθμίσεις, οι οποίες καθιερώνουν ποιοτικούς στόχους ή ελλείπει αυτών σε συμμόρφωση προς τις προδιαγραφές ή τις αντίστοιχες ρυθμίσεις, οι οποίες καθιερώνουν ποιοτικούς στόχους ή ελλείπει αυτών σε συμμόρφωση προς τις προδιαγραφές ή αντίστοιχα μέτρα που τίθενται από τις δημόσιες αρχές».³²⁸

Η παραπάνω αρχή έχει ως στόχο να ωθήσει τους επιχειρηματίες και όσους βλάπτουν το περιβάλλον να μειώσουν τα επίπεδα ρύπανσης, τα οποία οφείλονται στη δική τους δραστηριότητα, επιδεικνύοντας περισσότερη προσοχή, όταν προβαίνουν σε επικίνδυνες ενέργειες. Παράλληλα τους παρέχεται το απαραίτητο κίνητρο, έτσι ώστε να ενδυναμώσουν την έρευνα προς αναζήτηση «καθαρών τεχνολογικών» και λιγότερο ρυπογόνων προϊόντων καθώς και για πιο εκλογικευμένη χρήση των φυσικών πόρων. Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» συνδέεται με τις άλλες αρχές που διατυπώνονται στην 2^η παράγραφο του άρθ. 191 ΣΛΕΕ και ιδιαίτερα με τις αρχές της προφύλαξης, της προληπτικής δραστηριότητας και της επανορθώσεως.³²⁹

Στο επίπεδο της οικονομικής ανάλυσης της προστασίας του περιβάλλοντος ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται η αρχή δεν είναι άμοιρος αμφισβήτησεων. Στη διεθνή πρακτική ο κανόνας ότι ο υπαίτιος της ρύπανσης καλείται να αναλάβει το κόστος της επανορθώσεως καταλήγει συνήθως να επιβαρύνει τον παραγωγό, τη στιγμή που ο περιβαλλοντικός κίνδυνος προέρχεται και από τους καταναλωτές. Το οικονομικό βάρος του παραγωγού μετατοπίζεται στους καταναλωτές κατά τον προσδιορισμό της τιμής του προϊόντος, ωστόσο η λύση αυτή ευνοεί εν τέλει τον

³²⁶ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 32-33 και Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, σ. 9

³²⁷ Βλ. Καρακώστας, Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 33

³²⁸ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», ό. π., σ. 92-100

³²⁹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., 2011, σ. 33

ρυπαίνοντα έναντι του ευσυνείδητου καταναλωτή. Η εφαρμογή του εν λόγω κανόνα δεν είναι προφανής ή ευχερής σε περιπτώσεις «αλυσιδωτής» ή «σωρευτικής» ρύπανσης, όταν δηλαδή στην προβολή του περιβάλλοντος συντέλεσαν από κοινού ή διαδοχικά πολλά φυσικά ή νομικά πρόσωπα.³³⁰

Επίσης εκτός από το ποιός, δεν είναι σαφές και ως προς τί ο ρυπαίνων καλείται να πληρώσει. Μια περιβαλλοντική καταστροφή ανάλογα με τη σοβαρότητα της έχει πολλές και ποικίλες, αρνητικές προεκτάσεις και επιπτώσεις. Η αποκατάσταση της περιβαλλοντικής βλάβης είναι μια σύνθετη ενέργεια. Οι αρχές και η μέθοδος καθαρισμού της ευθύνης στο πεδίο του δικαίου των αδικοπραξιών είναι χρήσιμες για τον υπολογισμό της έκτασης της ζημιάς. Η αρχή αυτή υπερτονίζει την οικονομική διάσταση της ρύπανσης με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της οικολογικής διάστασης.³³¹

Οι δυνατότητες πρακτικής εφαρμογής της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» εκτείνονται τόσο στο χώρο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού δικαίου.³³² Στο πλαίσιο το δημοσίου δικαίου είναι δυνατή η ειδική φορολόγηση των ρυπογόνων δραστηριοτήτων. Η επιβολή του φόρου δεν εξαρτάται από την δυσχερή απόδειξη της πρόσκλησης περιβαλλοντικής ζημιάς, αλλά από την υπαγωγή ή μη της δραστηριότητας του ρυπαίνοντος στις ποιοτικές παραμέτρους που προβλέπει η σχετική νομοθεσία. Στο χώρο το ιδιωτικού δικαίου, αντίστοιχα, ευνοεί την καθιέρωση ευθύνης από διακινδύνευση του φορέα επικίνδυνο για το περιβάλλον έργων, δραστηριοτήτων ή εγκαταστάσεων.³³³

Σε κάθε περίπτωση η αρχή έχει ενταχθεί στην κοινοτική έννομη τάξη ως περιβαλλοντική αρχή και παρά τις εννοιολογικές ασάφειες που το χαρακτηρίζουν, αποτελεί θεμελιώδες ερμηνευτικό εργαλείο για τον προσδιορισμό και την εκτίμηση του περιεχομένου της κοινοτικής δράσης στο χώρο του περιβάλλοντος, αποτελώντας θεμελιώδη ερμηνευτική αρχή της περιβαλλοντικής δράσης της Ένωσης και της εν γένει χάραξης των πολιτικών της για το περιβάλλον.

2.5.8 «Η αρχή της συμμετοχής των πολιτών - το δικαίωμα της ελεύθερης πληροφόρησης σε θέματα περιβάλλοντος»

Η αρχή της συμμετοχής συνιστά ειδική εκδήλωση της γενικότερης αρχής της προστασίας του περιβάλλοντος του άρθ. 191 ΣΛΕΕ, αφού απαραίτητη προϋπόθεση για μια ολοκληρωμένη περιβαλλοντική πολιτική στις μέρες μας είναι η συμμετοχή του πολίτη : «Η ενημέρωση του πολίτη στα περιβαλλοντικά ζητήματα και η συμμετοχή στη λήψη των σχετικών αποφάσεων με δυνατότητα αναζήτησης πλήρους δικαστικής προστασίας δημιουργούν μια σχέση αμφίδρομης ανταλλαγής πληροφοριών με το κράτος». Αυτή η σχέση είναι προφανώς απαραίτητη για την περιβαλλοντική προστασία στην Ευρώπη, της οικονομίας της αγοράς και της ραγδαίας τεχνολογικής προόδου.³³⁴

Ειδικότερα, η αρχή της συμμετοχής αφενός αναδεικνύει τον ρόλο του πολίτη στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος, καλύπτοντας έστω και εν μέρει το κενό που υφίσταται στην κοινοτική έννομη τάξη λόγω της ανυπαρξίας ενός (ατομικού ή

³³⁰ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1998, ό. π., σ. 92-100

³³¹ Βλ. Δελλή Γ., «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», ό. π., σ. 96

³³² Βλ. Καρακώστα Ι., Καραμπατζό Α., «Ο ρυπαίνων πληρώνει : μια σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος», ΠερΔικ 2/2008, σ. 370

³³³ Βλ. Σηφάκη Α., «Ο ρυπαίνων πληρώνει, για περιβαλλοντική ζημιά», ΠερΔικ, 2/2004, σ. 206

³³⁴ Βλ. Καρακώστα, Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 37

συλλογικού) δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος. Αφετέρου αποτελεί το κρισιμότερο εργαλείο για την επιβολή της κοινοτικής νομιμότητας εν όψει του ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν διαθέτει επαρκείς ελεγκτικούς μηχανισμούς επιτόπιας έρευνας και επέμβασης. Η τήρηση των κοινοτικών κανόνων σε συγκεκριμένο γεωγραφικό μήκος και πλάτος επαφίεται στην επιμέλεια των ιδιωτών και των οικολογικών οργανώσεων, οι οποίοι, μέσω της περιβαλλοντικής τους ενημέρωσης και συμμετοχής στη διαμόρφωση των αποφάσεων, αρχικά ασκούν πίεση για την τήρηση των κοινοτικών προδιαγραφών σε εθνικό επίπεδο κι έπειτα καταγγέλλουν τις παραβάσεις στα όργανα της Ένωσης.³³⁵

Η αρχή της συμμετοχής στην Οδηγία 90/313/ΕΟΚ, αξίζει να σημειωθεί ότι εφαρμόστηκε στις 7.6.1990, σχετικά με την ελεύθερη πληροφόρηση για θέματα του περιβάλλοντος.³³⁶ Αυτή η Οδηγία, σε συνδυασμό και με άλλους Κανονισμούς, διαμορφώνει σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ένα γενικό θεσμικό πλαίσιο, με αντικείμενο τη συλλογή και ανταλλαγή στοιχείων καθώς και την πληροφόρηση και ενημέρωση όχι μόνο σε διακρατικό αλλά και σε επίπεδο πολιτών, έτσι ώστε η Ε.Ε., τα κράτη μέλη, οι οργανώσεις και οι Ευρωπαίοι πολίτες να έχουν ενημερώνονται καλύτερα και να είναι σε θέση να αξιοποιήσουν αποτελεσματικότερα το δικαίωμα συμμετοχής και συμβολής τους στα περιβαλλοντικά ευρωπαϊκά δρώμενα.³³⁷

Η παραπάνω Οδηγία μεταφέρθηκε, με το κανονιστικό περίβλημα της Υπουργικής Απόφασης 77921/1440/1995 στην εθνική έννομη τάξη με σημαντική καθυστέρηση. Οφειλόμενη ίσως στο γεγονός ότι τα θέματα πληροφόρησης του πολίτη είχαν ήδη καταστεί αντικείμενο νομοθετικής ρύθμισης βάσει του Νόμου 1599/1986 και 1943/1991. Σήμερα από τις 14.2.2005 ισχύει δυνάμει της Οδηγίας 2003/4/ΕΚ «Για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και για την κατάργηση της Οδηγίας 90/313/ΕΟΚ του Συμβουλίου». Η νέα αυτή Οδηγία, καλύπτει ορισμένες ελλείψεις που παρατηρηθήκαν κατά την εφαρμογή της Οδηγίας 90/313 στην πράξη και εναρμονίζει το κοινοτικό δίκαιο, όσο αφορά το δικαίωμα της περιβαλλοντικής πληροφόρησης και μόνο, με την Σύμβαση Αάρχους του 1998 «σχετικά με την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση σε δικαιοσύνη σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον».

³³⁵ Βλ. Καρακωστας, Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ., Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 37

³³⁶ Βλ. Κεφαλογιάννη Α., Παλαιολόγου Ν., «Το δικαίωμα πληροφόρησης των πολιτών σε Θέματα Περιβάλλοντος», 1991, σ. 1000

³³⁷ Βλ. Νικολόπουλος, Τ. «Διακινδύνευση, αρχή της προφύλαξης και δικαίωμα πληροφόρησης και συμμετοχής», σε Ζιάμο, Παναγιωτόπουλο, Ρουμελιωτου (επιμ), «Περιβαλλοντική πληροφόρηση και συμμετοχή στην λήψη αποφάσεων», Νόμος και Φύση, 10/2003, σ. 95

Κεφάλαιο 3^ο: «Η Συνταγματική προστασία της προστασίας του περιβάλλοντος και της αρχής της αειφορίας (άρθ. 24 Συντ.)»

3.1 «Το άρθρο 24 του Συντάγματος»

Το Σύνταγμα του 1975 περιέλαβε, για πρώτη φορά στην ιστορία των ελληνικών Συνταγμάτων, ρητές διατάξεις αφενός για την προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 24 ιδίως παρ. 1 Συντ. εδάφιο α') και αφετέρου την αρχή της αειφορίας (άρθρο 24 Συντ. παρ. 1 εδάφιο β').

3.1.1 «Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη»

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθ. 24 παρ. 1 εδαφ. α' Συντ.: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους». Η υποχρέωση αυτή εξειδικεύεται με το εδάφ. β' παρ. 1 άρθ. 24 Συντ., που υποχρεώνει το κράτος «να αναλαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για την διαφύλαξή του». ³³⁸

Η προστασία του περιβάλλοντος ενισχύθηκε με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001. Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθ. 24 η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί και «δικαίωμα του καθενός». Η προστασία καταλαμβάνει όλες τις σημαντικές εκφάνσεις του περιβάλλοντος : Το φυσικό περιβάλλον, με ιδιαίτερη μέριμνα για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις (άρθ. 24 παρ. 1 εδαφ. γ', δ' και ε' σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθ. 117 παρ. 3 - 4 Συντ.), ³³⁹ το οικιστικό περιβάλλον, η διαμόρφωση του οποίου υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα του κράτους με στόχο τη λειτουργικότητα και την ανάπτυξη των οικισμών και την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης (άρθ. 24 παρ. 2-5) ³⁴⁰ και τέλος, το πολιτιστικό περιβάλλον (άρθ. 24 παρ. 6 Συντ.) με την προστασία και διαχείριση των περιβαλλοντικών αγαθών ως στοιχείων του ζωτικού χώρου του ανθρώπου που σχετίζονται επίσης και με τις συνταγματικές διατάξεις των άρθ. 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 17, 25, 106, 117 παρ. 3 και 4. ³⁴¹

Η αδυναμία ορισμού του περιβάλλοντος οφείλεται στη θέληση του συνταγματικού νομοθέτη να διευρύνει όσο το δυνατόν περισσότερο, το προστατευτικό πεδίο των διατάξεων του Συντάγματος καθώς και στην έλλειψη ακριβούς πρόβλεψης και οριοθέτησης των αγαθών που χρήζουν προστασίας και των αναγκών που θα εμφανιστούν στο μέλλον. ³⁴²

Η ρητή καθιέρωση υποχρέωσης του κράτους αποκλείει τη θεώρηση της διάταξης του άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. ως κατευθυντήρια διάταξης ή ευχής. Όπως γίνεται δεκτό

³³⁸ Βλ. Παπαδημητρίου Γ., «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία», Νόμος και Φύση, 2/1994, σ. 375 και Karakostas I., Vassilopoulos I., «Environmental Law in Greece», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1999, σ. 36

³³⁹ Με την αναθεώρηση του συντάγματος το 2001 καθιερώθηκε η υποχρέωση του Κράτους να συντάξει δασολόγιο. Βλ. Ν 3818/2010, ΦΕΚ Α'17/16.2.2010

³⁴⁰ Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης.

³⁴¹ Βλ. Νίκας Δ., «Η νομική προβληματική της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 22

³⁴² Βλ. Σακελλαρόπουλος Α., «Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος», Τιμ. Τομ. ΣτΕ, 1982, σ. 284

άλλωστε, όλες οι διατάξεις του Συντάγματος, ως διατάξεις νόμου,³⁴³ περιέχουν κανόνες δικαίου νομικά δεσμευτικούς για τον νομοθέτη, τη Διοίκηση και τον δικαστή.³⁴⁴ Έτσι από το άρθ. 24 του Συντ. απορρέουν υποχρεώσεις της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για την προστασία του περιβάλλοντος και ιδιαίτερα «λαμβάνουν τα απαιτούμενα νομοθετικά, διοικητικά, προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα, παραβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα».³⁴⁵

Ο νομοθέτης υποχρεούται να θεσπίσει τα πρόσφορα, κατά την κρίση του μέτρα, μέσα στα όρια που διαγράφουν οι ανάγκες για τη διαφύλαξη και προστασία του περιβάλλοντος, σταθμίζοντας παράλληλα και τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα καθώς και το δημόσιο συμφέρον.³⁴⁶

Επίσης, γίνεται δεκτό ότι από το άρθ. 24 Συντ. απορρέει ευθεία υποχρέωση του κράτους,³⁴⁷ όταν ελλείπει ειδική προστατευτική νομοθεσία «να λαμβάνει υπόψη, κατά τη μόρφωση της κρίσης της για τη ρύθμιση θεμάτων, που αφορούν ή έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον, την ανάγκη προστασίας τους³⁴⁸ και να λαμβάνει κατάλληλα για τον σκοπό αυτό μέτρα ή να απέχει από την έκδοση δυσμενών για το περιβάλλον πράξεων, κινούμενη όμως πάντα μέσα σε δέσμη των κριτηρίων που κατευθύνουν τη σχετική νομοθετική δράση».³⁴⁹

Τέλος η δικαστική εξουσία, οφείλει να ελέγχει τη συνταγματικότητα των νόμων από την άποψη της συμμόρφωσης τους στις επιταγές του άρθ. 24 Συντ.,³⁵⁰ το οποίο αποτελεί το κύριο, όχι όμως και το αποκλειστικό συνταγματικό έρεισμα της προστασίας του περιβάλλοντος.³⁵¹

Η αποκατάσταση, η βελτίωση και η διασφάλιση των περιβαλλοντικών αγαθών είναι επιταγές άρρηκτα συνδεδεμένες με τον σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, που αποτελεί σύμφωνα με το άρθ. 2 παρ. 1 Συντ., πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας και απαραίτητη προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του (άρθ. 5 παρ. 1 Συντ.), αλλά και την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων, όπως για παράδειγμα το δικαίωμα στην υγεία, που κατοχυρώνεται ως κοινωνικό δικαίωμα από το άρθ. 21 παρ. 3 Συντ.³⁵² και ως ατομικό μετά την αναθεώρηση του 2001 από το άρθ. 5 παρ. 5. Η προσφυγή στις διατάξεις αυτές εμπλουτίζει το άρθ. 24 Συντ. με την ανθρωπιστική προσέγγιση του προστατευόμενου αγαθού και σε δικονομικό επίπεδο, έχοντας ιδιαίτερη σημασία για τη θεμελίωση του έννομου συμφέροντος.

³⁴³ Βλ. Τάχος Α., «Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος», 5^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 28, στον ίδιο, «Η περιφρόνηση του Συντάγματος, η περίπτωση της μη προστασίας του περιβάλλοντος», Νόμος και Φύση, 1998, σ. 281

³⁴⁴ Βλ. ΣτΕ 637/1998, 2818/1997

³⁴⁵ Σύμφωνα με το ΣτΕ, ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέσθηκε στην πρόβλεψη της δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος αλλά επέβαλε στα όργανα του Κράτους, που έχουν τη σχετική αρμοδιότητα, να προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για τη διαφύλαξη του προστατευόμενου αγαθού. βλ. ΣτΕ 2755/1994 ΝοΒ 44, σ. 276, ΣτΕ 2757/1994 ΑρχΝ 47, σ. 358

³⁴⁶ Βλ. Μάνεσης Α., «Συνταγματικά Δικαιώματα», τομ. α', «Ατομικά Δικαιώματα», πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 22

³⁴⁷ ΣτΕ 637/1998

³⁴⁸ ΣτΕ 810,811/1977

³⁴⁹ ΣτΕ, Ολ. 2757/1994 ΑρχΝ 47, σ. 358 ό. π.

³⁵⁰ Βλ. άρθ. 93 παρ. 4 Συντ. και άρθ. 25 παρ. 1 Συντ., όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα τελούν υπό την εγγύηση όλων των οργάνων του Κράτους.

³⁵¹ Βλ. Παπαδημητρίου Γ., «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα, Θεμελίωση, Περιεχόμενο και Λειτουργία», Νόμος και Φύση, 2/1994, σ. 375

³⁵² Βλ. ό. π., σ. 375

Τίθεται το ζήτημα εάν το άρθ. 24 Συντ. αποτελεί το νομικό έρεισμα ενός δικαιώματος στο περιβάλλον και σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, επιχειρείται η κατάταξή του στο πλαίσιο της παραδοσιακής διάκρισης μεταξύ ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Γίνεται δεκτό, στην θεωρία του δημοσίου δικαίου, ότι το άρθ. 24 του Συντ. εισάγει ένα δικαίωμα, απονέμοντας στο πρόσωπο εξουσία για την ικανοποίηση του έννομου συμφέροντός του.³⁵³ Η άποψη αυτή επιβεβαιώθηκε με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001. Είναι δυσχερές ωστόσο να αποσαφηνιστεί το αντικείμενο του δικαιώματος και να συγκεκριμενοποιηθεί επαρκώς το ακριβές περιεχόμενο του εννόμως προστατευόμενου συμφέροντος.³⁵⁴

Το άρθ. 24 Συντ. υποστηρίζεται ότι κατοχυρώνει το δικαίωμα σε ένα περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισορροπημένο, ως προϋπόθεση της ανθρώπινης ζωής και υγείας αλλά και της ανθρώπινης αξιοπρεπείας, εκφραζόμενης ως απαίτηση για ποιότητα ζωής, αλλά και ως αγαθό με αυτοτελή αξία για τον άνθρωπο.³⁵⁵ Ο καθορισμός των δεικτών ποιότητας των περιβαλλοντικών αγαθών που πρέπει να επιτευχθούν ώστε το περιβάλλον να είναι υγιεινό και οικολογικά ισορροπημένο, είναι έργο όχι των νομικών αλλά εκπροσώπων άλλων επιστημονικών κλάδων. Οι απαιτήσεις της ανθρώπινης αξιοπρεπείας προσδιορίζονται με βάση αξιολογήσεις μεταβαλλόμενες ανά τον τόπο και τον χρόνο. Έτσι το αντικείμενο του δικαιώματος στο περιβάλλον ορίζεται με ιδιαίτερη ευρύτητα, ώστε να καταλαμβάνει όλα τα στοιχεία που συνθέτουν εκάστοτε τον υπό ευρεία έννοια ζωτικό χώρο του ανθρώπου, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει μία, ίσως αναπόφευκτη, αοριστία, η οποία θα μπορούσε να δυσχεράνει την υλοποίηση της προστασίας.

Η πρακτική αποτελεσματικότητα της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος στο περιβάλλον από το άρθ. 24 Συντ. απαιτεί την κανονιστική εξειδίκευση των διατάξεών του, την ερμηνεία τους από τον δικαστή, έτσι ώστε το ευρύτατο αντικείμενο προστασίας να αναλυθεί στις ειδικότερες εκφράσεις του. Ο χαρακτηρισμός του δικαιώματος ως ατομικού, κοινωνικού ή πολιτικού, έχει σημασία για την οριοθέτηση της δέσμευσης των εξουσιών που παρέχει στον φορέα του.³⁵⁶

Η θεώρησή του ως ατομικού δικαιώματος, το οποίο διασφαλίζει τη σφαίρα ελευθερίας του ατόμου από παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας, που περιορίζει το περιεχόμενο του στην αγωγή αξίωση του πολίτη έναντι του κράτους για αποχή από πράξεις που προσβάλλουν το περιβάλλον και στην υποχρέωση διαμόρφωσης προστατευτικού κανονιστικού πλαισίου ή αν δεν έχουν θεσπιστεί ειδικές διατάξεις, ευθείας εφαρμογής του άρθ. 24 Συντ. από το κράτος.³⁵⁷

Αν το δικαίωμα στο περιβάλλον χαρακτηριστεί κοινωνικό δικαίωμα, ο φορέας του έχει αξίωση λήψης θετικών μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος από το κράτος, η

³⁵³ Βλ. Τροβά Ε., «Οι τομείς για το περιβάλλον στην αναθεώρηση του 2001», στο συλλογικό τόμο : Δ. Θ. Τσάτσος, Ε. Β. Βενιζέλος, Ξ. Ι. Κοντιάδης, «Το νέο Σύνταγμα», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001, σ. 105

³⁵⁴ Βλ. Μενουδάκος Κ., «Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση», ΝοΒ, 2002, σ. 45

³⁵⁵ Βλ. Σιούτη Γλ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον: Συμπλήρωμα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002, σ. 30

³⁵⁶ Βλ. Χρυσόγονος Κ., «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», εκδ. γ', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σ. 43

³⁵⁷ Βλ. Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 29

οποία κατά την κρατούσα άποψη, δεν είναι αγωγήμη, παρά μόνο όταν αφορά τη μη κατάργηση ή μείωση της ήδη παρασχεθείσας προστασίας (κοινωνικό κεκτημένο).³⁵⁸ Αν τέλος, γίνει δεκτό ότι πρόκειται για πολιτικό δικαίωμα, ο πολίτης θεμελιώνει σε αυτό αξιώσεις πληροφόρησης και συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων, που αφορούν το περιβάλλον.³⁵⁹

Το αίτημα για την πληρότητα της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος έχει οδηγήσει στην παραδοχή ότι το άρθ. 24 Συντ. καθιερώνει τόσο ατομικό όσο και κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα στο περιβάλλον. Η άποψη αυτή είναι νομικά υποστηρίξιμη λόγω της ευρείας διατύπωσής του άρθ. 24 Συντ., η οποία προσφέρεται για την ανάδειξη της σχετικότητας της τριχοτόμησης των συνταγματικών δικαιωμάτων, της παραπληρωματικότητας και αλληλεξάρτησης ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Η άποψη αυτή επιβεβαιώθηκε από τη διατύπωση της διάταξης μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, όπου αναφέρεται ρητά ότι η προστασία του περιβάλλοντος εκτός από υποχρέωση του κράτους αποτελεί «και δικαίωμα του καθενός».³⁶⁰

Η νομολογία του ΣτΕ δεν έχει απαιτήσει ευθέως στον σχετικό προβληματισμό. Γίνεται σχεδόν δεκτό, ότι με τις διατάξεις του άρθ. 24 Συντ. η προστασία του περιβάλλοντος έχει αναχθεί σε συνταγματικά προστατευμένη αξία και υποχρέωση του κράτους.³⁶¹ Ωστόσο δεν διευκρινίζεται, αν στην υποχρέωση αυτή αντιστοιχεί και δικαίωμα των ιδιωτών. Υποστηρίζεται ότι η διατύπωση μαρτυρεί της θεώρηση του άρθ. 24 Συντ. ως διάταξης προσδιοριστικής κρατικών στόχων, η οποία υποχρεώνει την κρατική διοίκηση να επιδιώκει ορισμένους στόχους, που όμως δεν παρέχουν υποκειμενικά δικαιώματα στους πολίτες. Πρόκειται για νομικά δεσμευτικές διατάξεις, οι οποίες καθορίζουν κατευθυντήριες αρχές για τον νομοθέτη και οριοθετούν την διακριτική ευχέρεια της διοίκησης.³⁶²

Στην θεωρία του ελληνικού συνταγματικού δικαίου και στη νομολογία των δικαστηρίων δεν γίνεται ρητώς αυτή η διάκριση. Στις υποχρεώσεις του κράτους γίνεται δεκτό ότι αντιστοιχούν τα λεγόμενα κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία δεν παρέχουν αγωγήμη αξίωση στον πολίτη κατά του κράτους. Η ύπαρξη συνταγματικού δικαιώματος στο περιβάλλον έγινε ήδη δεκτή από τη ΣτΕ 3682/2986, η οποία όπως ορθά επισημαίνει, παρά τη ρητή αναφορά μόνο σε κοινωνικό δικαίωμα, αναγνωρίζει ότι από το άρθ. 24 Συντ. απορρέει ταυτόχρονα ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του φυσικού περιβάλλοντος. Το ζήτημα λύθηκε οριστικά όπως αναφέρθηκε παραπάνω με την αναθεώρηση του Συντάγματος 2001.³⁶³

Υπό την έννοια ότι το περιβάλλον ανήκει σε όλους και αποτελεί κοινό αγαθό, το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι και συλλογικό δικαίωμα, ανήκει δε στη λεγόμενη

³⁵⁸ Βλ. Σίουτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 31 και Δαγτόγλου Π. Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα», 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2005, σ. 1554 και ΣτΕ 4617, 3682/1986 και ΣτΕ ΕΑ 219/1983

³⁵⁹ Βλ. Σίουτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», ό. π., σ. 15

³⁶⁰ Βλ. Μάνεση Α., «Συνταγματικά Δικαιώματα», τομ. α', «Ατομικά Δικαιώματα», πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδ., Αντ. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1982 σ. 23 και Σίουτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», ό. π., σ. 37 και Κουτούπα - Ρεγκάκου Ε., «Δίκαιο του περιβάλλοντος», 1^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 26

³⁶¹ ΣτΕ 2757/1994 Νόμος και Φύση 2/1995, σ. 413

³⁶² Βλ. Ζυγούρα Ο., «Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στη νομολογία του ΣτΕ, τόμος Ι: Η διεύθυνση του κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος στην Ελλάδα», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1994, σ. 119-123

³⁶³ Βλ. Αντωνίου Θ. «Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του περιβάλλοντος μεταξύ ελευθερίας και συμμετοχής», ΤοΣ, 1987, σ. 116-123

«τρίτη γενιά»³⁶⁴ των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αυτή των συλλογικών δικαιωμάτων.³⁶⁵ Από αυτή την άποψη, το δικαίωμα στο περιβάλλον εκφράζει το συλλογικό ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο δεν ταυτίζεται ούτε με τα προσωπικά συμφέροντα των ατόμων, ούτε με την έννοια του γενικού συμφέροντος που αποτελεί θεμέλιο της ρυθμιστικής δράσης του κράτους.

Περαιτέρω, το δικαίωμα στο περιβάλλον είναι δικαίωμα αλληλεγγύης,³⁶⁶ καθώς προστατεύει ένα αγαθό, το οποίο λαμβάνει υπόψη και τη μέλλουσα ανθρωπότητα, δημιουργώντας στο παρόν συνθήκες ζωής που επιτρέπουν και εξασφαλίζουν τη διατήρηση και ανάπτυξη της. Τέλος, το δικαίωμα στο περιβάλλον, προσδιοριζόμενο ως το δικαίωμα του ανθρώπου σε ένα περιβάλλον υγιεινό και οικολογικά ισορροπο, έχει ένα περιεχόμενο μεταβλητό, άμεσα σχετιζόμενο με τις γενικότερες αντιλήψεις, τους στόχους και τις ακολουθούμενες πολιτικές στην οικονομία, τη χωροταξία, τις δράσεις, την τεχνολογία και τα ενεργειακά θέματα.³⁶⁷

Η σημασία του άρθ. 24 Συντ., πέρα από τη ρητή αναγνώριση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον, έγκειται στο ότι ανάγει την προστασία του περιβάλλοντος σε στόχο που πρέπει να συνεκτιμάται κατά τη διαμόρφωση και το σχεδιασμό της κρατικής δραστηριότητας σε όλους τους τομείς (θεσμική εγγύηση), ενώ ταυτόχρονα, θεσπίζει έναν αυξημένης τυπικής ισχύος αντικειμενικό κανόνα δικαίου, μια γενική αρχή του δικαίου, η οποία καθορίζει την ερμηνεία και την εφαρμογή των ιεραρχικά υποδεστέρων κανόνων του συστήματος. Η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στο άρθ. 24 Συντ. δεν αποτελεί το τέρμα της προσπάθειας για αποτελεσματική νομική προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών, αλλά την αφετηρία. Η αποτελεσματικότητα κάθε συνταγματικής διάταξης εξαρτάται από την συγκεκριμενοποίηση της από τα αρμόδια κρατικά όργανα και την πρακτική αξιοποίησής τους.³⁶⁸

3.1.2 «Φορείς και αποδέκτες του δικαιώματος στο περιβάλλον»

Σύμφωνα με το άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. ορίζεται ρητά ότι: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός». Με βάση τα παραπάνω, φορείς του δικαιώματος προστασίας του περιβάλλοντος είναι όλοι όσοι βρίσκονται και διαμένουν στην ελληνική επικράτεια και όχι μόνον οι Έλληνες πολίτες, δεδομένου ότι η σχετική συνταγματική διάταξη δεν διακρίνει, αλλά αναφέρεται γενικά στο «δικαίωμα του καθενός».

Το δικαίωμα στο περιβάλλον κατά το άρθ. 24 του Συντ. θα πρέπει να θεωρηθεί ότι κατοχυρώνεται υπέρ των φυσικών προσώπων καθώς και υπέρ των αλλοδαπών.³⁶⁹ Το δικαίωμα στο περιβάλλον, παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, σε σχέση με τα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα του Συντάγματος, καθώς θεωρεί ως φορείς του όλες

³⁶⁴ Βλ. σχετικά Χρυσανθάκης Χ., «Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ. 270 και Marks S. P., «Emerging Human Rights: A New Generation for the 1980s», Rutgers L. Rev., 1980-1981, σ. 435

³⁶⁵ Βλ. Morand - Deviller J., «Le droit de l'environnement, Que sais- je?», εκδ. ESTEM, Paris, 1993, σ. 4

³⁶⁶ Βλ. Morand - Deviller J., «Le droit de l'environnement, Que sais- je?», εκδ. ESTEM, Paris, 1993, σ. 4

³⁶⁷ Βλ. Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 45 και 54 και στην ίδια, «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον : Συμπλήρωμα, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 2002, σ. 31

³⁶⁸ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 76

³⁶⁹ Βλ. Γλ. Σιούτη, «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον: Συμπλήρωμα, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 2002, σ. 56 και Οικονόμου Α., «Περιβάλλον και Αστική ευθύνη του Δημοσίου», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 1/2016, σ. 6

τις μέλλουσες γενεές. Τέλος, εξομοιώνει ως φορείς, τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα καθώς και τις ενώσεις προσώπων.³⁷⁰

Η συνταγματική διάταξη του άρθρ. 24 παρ. 1 ορίζει ρητά το κράτος ως υποκείμενο της υποχρέωσης προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Κύριος αποδέκτης του δικαιώματος στο περιβάλλον είναι επομένως το κράτος με όλα τα όργανά του: νομοθετικά, διοικητικά, δικαστικά, τα οποία οφείλουν, να προστατεύουν το προβάλλον, με προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα.³⁷¹

Από το δικαίωμα στο περιβάλλον δεσμεύονται ως αποδέκτες του όλοι οι φορείς του δημοσίου τομέα, τόσο δηλαδή η δημόσια διοίκηση κατά την έκδοση όλων των διοικητικών πράξεων, είτε εκδίδονται κατά δέσμια αρμοδιότητα είτε κατά διακριτική ευχέρεια, όσο και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (νπδδ) και τα όργανά τους. Με τα κρατικά όργανα εξομοιώνονται και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου του δημοσίου τομέα και οι επιχειρήσεις, των οποίων ως κύριος μέτοχος είναι το κράτος. Εμμέσως αποδέκτες είναι οι ιδιώτες, δεδομένου ότι πολλές διατάξεις του περιβαλλοντικού δικαίου υποχρεώνουν και αυτούς.³⁷²

3.1.3 «Η τριτενέργεια του δικαιώματος στο περιβάλλον»

Η αποτελεσματική προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων, η οποία αποτελεί θεμελιώδη υποχρέωση όλων των οργάνων του κράτους, σύμφωνα με το άρθρ. 25 παρ. 1 του Συντ. δεν μπορεί να υλοποιηθεί, αν τα δικαιώματα αυτά δεν αναπτύξουν δεσμευτικότητα και έναντι φορέων ιδιωτικής εξουσίας, όπως είναι για παράδειγμα οι εργοδότες, οι επιχειρηματίες και τα ΜΜΕ.³⁷³

Το περιεχόμενο της έννοιας της τριτενέργειας αναφέρεται κυρίως στην εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου και δηλώνει πως τα συνταγματικά κατοχυρωμένα ατομικά δικαιώματα προστατεύονται όχι μόνο έναντι των φορέων της δημόσιας εξουσίας, αλλά έναντι των ιδιωτών, έχουν δηλαδή εφαρμογή και στις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου.³⁷⁴ Το ιδιωτικό δικαίωμα χρήσης των κοινών σε όλους και κοινοχρήστων, περιβαλλοντικών αγαθών, αποτελεί την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος στο περιβάλλον.

Οι προσβολές του δικαιώματος στο περιβάλλον από ιδιώτες αντιμετωπίζονται με τις διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου και όχι με άμεση εφαρμογή του άρθρ. 24 Συντ., η συνταγματική όμως επιταγή επιβάλλει την αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος ως γενικής αρχής που διέπει το σύνολο της έννομης τάξης.³⁷⁵

Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 η αρχή της τριτενέργειας κατοχυρώνεται και ρητά καθώς στο νέο άρθρ. 25 παρ. 1 ορίζεται ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα «ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, στις οποίες

³⁷⁰ Βλ. Σιούτη Γλ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον: Συμπλήρωμα, ό. π., σ. 60.

³⁷¹ Βλ. Γλ. Σιούτη, «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον: Συμπλήρωμα, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 2002, σ. 60

³⁷² Βλ. Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1985, σ.45-54, και «Δίκαιο Περιβάλλοντος», σ. 31 και σ. 86

³⁷³ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 261 και Σιούτη Γλ., «Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 40, Δαγτόγλου Πρ., «Η τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων» σε: περιοδικό «Νομικό Βήμα» (NoB), 1982, σ. 780

³⁷⁴ Βλ. Σιούτη Γλ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», ό. π., σ. 49

³⁷⁵ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 264

προσιδιάζουν». Με δεδομένη την επιταγή αυτή του συνταγματικού νομοθέτη τα πολιτικά δικαστήρια υποχρεούνται πλέον να προσδώσουν οικολογική διάσταση στις διαφορές ιδιωτικού δικαίου, γίνεται παράλληλα δεκτό ότι η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να τριτενεργήσει μέσω των διατάξεων του αστικού κώδικα περί προστασίας της προσωπικότητας (άρθ. 57), του γειτονικού δικαίου και της προστασίας της κυριότητας (άρθ. 1003) και των διατάξεων περί αδικοπραξιών (άρθ. 914).³⁷⁶

3.1.4 «Η έκταση της έννομης προστασίας»

Το άρθρο 20 Συντ. κατοχυρώνει το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας λειτουργώντας ως θεματοφύλακας της απρόσκοπτης άσκησης του δικαιώματος στο περιβάλλον και ως εγγυητής για την πλήρη και αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος. Όσο αφορά την προσφυγή στην δικαιοσύνη, για την προστασία του περιβάλλοντος, δυνατότητα παρέχεται μόνον σε όποιον έχει άμεσο, προσωπικό και έννομο συμφέρον, σχετικά με τις ισχύουσες διατάξεις, ως βασική προϋπόθεση του παραδεκτού των ενδίκων βοηθημάτων και της εν γένει δυνατότητας πρόσβασης στη δικαιοσύνη.³⁷⁷

Το έννομο συμφέρον ως προϋπόθεση του παραδεκτού της αιτήσεως ακυρώσεως προβλέπεται από το ΠΔ 18/1989 σύμφωνα με το οποίο αίτηση ακυρώσεως δικαιούται να ασκήσει ο ιδιώτης ή το νομικό πρόσωπο, τους οποίους αφορά η διοικητική πράξη ή των οποίων έννομα συμφέροντα, έστω και μη χρηματικά, προσβάλλονται από αυτή. Πρέπει να προξενεί υλική ή ηθική βλάβη, η πράξη προσβολής στον αιτούντα, το έννομο συμφέρον πρέπει να είναι προσωπικό, δηλαδή ο αιτών πρέπει να τελεί σε ιδιαίτερο νομικό δεσμό με την προσβαλλομένη πράξη. Ειδικά όσον αφορά τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, μπορούν να ασκήσουν νόμιμα αίτηση ακυρώσεως κατά της πράξης που προσβάλλει τα συμφέροντά τους, η επιδίωξη των οποίων περιλαμβάνεται στον σκοπό τους, όπως προκύπτει από τον νόμο ή το καταστατικό, εάν φυσικά το νομικό πρόσωπο έχει σκοπό την προάσπισή τους.³⁷⁸

Ο προσωπικός χαρακτήρας του έννομου συμφέροντος αποκλείει τη μετάπτωση της αιτήσεως ακυρώσεως σε λαϊκή αγωγή (actio popularis).³⁷⁹ Το έννομο συμφέρον θα πρέπει περαιτέρω να είναι άμεσο, να αφορά δηλαδή τον ίδιο τον αιτούντα και όχι άλλο πρόσωπο και να υφίσταται τόσο κατά τον χρόνο έκδοσης της προσβαλλομένης πράξεως όσο και κατά τον χρόνο άσκησης και συζήτησης της αιτήσεως ακυρώσεως και κατά την τελευταία συζήτηση.³⁸⁰ Ειδικά για τους οργανισμούς τοπικής

³⁷⁶ Βλ. Καρακώστας Ι., Κ. «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 264

³⁷⁷ Βλ. ό. π., σ. 499 και Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1985 σ. 54 και 45, στην ίδια «Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 68-69

³⁷⁸ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ. «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», ό. π., σ. 504, επίσης και ΣτΕ 2257/2014 σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 4/2014, σ. 616

³⁷⁹ Βλ. σχετ. ΣτΕ Ολ 3350/2013, κατά την οποία: «Για την άσκηση αιτήσεως ακυρώσεως δεν αρκεί το κοινό ενδιαφέρον κάθε πολίτη για τα γενικότερα θέματα της Χώρας και την σύννομη άσκηση της δημοσίας εξουσίας, αλλά απαιτείται η ύπαρξη ιδιαίτερου δεσμού του αιτούντος προσώπου ή φορέα συλλογικής δραστηριότητας με την προσβαλλομένη πράξη. Όσον δε αφορά τα νομικά πρόσωπα, το έννομο συμφέρον τους για την προσβολή διοικητικής πράξεως κρίνεται, κατά περίπτωση, εν όψει κυρίως των επιδιωκόμενων από αυτά συγκεκριμένων σκοπών και του περιεχομένου της πράξεως».

³⁸⁰ Βλ. μεταξύ άλλων, ΣτΕ 413/2008 και ΣτΕ 2257/2014 σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο» ΠερΔικ, τ. 4/2014, σ. 616, σχετικά με το έννομο συμφέρον Δικηγορικών Συλλόγων σε περιβαλλοντικές δίκες.

αυτοδιοίκησης το έννομο συμφέρον τους θεμελιώνεται στην αρμοδιότητα μέριμνας του Συντάγματος για τις τοπικές υποθέσεις της περιοχής όπου έχουν αρμοδιότητα.³⁸¹

3.1.5 «Οι περιορισμοί του δικαιώματος στο περιβάλλον - η σύγκρουση με άλλα δικαιώματα»

Το δικαίωμα στο περιβάλλον αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση συνταγματικού δικαιώματος, του οποίου η άσκηση συρρέει με άλλα επίσης συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, κυρίως με την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας,³⁸² το δικαίωμα της προσωπικότητας,³⁸³ το δικαίωμα της υγείας³⁸⁴ και εργασίας και την αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου. Υπό την έννοια της συρροής νοείται ότι η συμπεριφορά ενός ατόμου, ως φορέα του δικαιώματος στο περιβάλλον, καλύπτεται από το περιεχόμενο όχι μόνο του άρθ. 24 του Συντ., αλλά εμπίπτει ταυτόχρονα στο πεδίο προστασίας και κάποιου ακόμα συνταγματικού δικαιώματος ή αρχής.³⁸⁵

Οι περιορισμοί αναφέρονται είτε στα υποκείμενα που νομιμοποιούνται να ασκήσουν τα δικαιώματα, είτε στο ίδιο το περιεχόμενο των δικαιωμάτων, είτε στην άσκησή τους που θεσπίζει το Σύνταγμα. Όσο αφορά τα υποκείμενα και το περιεχόμενό του, το δικαίωμα στο περιβάλλον, όντας συλλογικό αγαθό, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, που αφορά την υγεία και τη ζωή του συνόλου των ατόμων, δεν γνωρίζει κανέναν περιορισμό, εκτός του άρθ. 24 παρ. 1 σχετικά με τον προορισμό των δημοσίων δασών και δασικών εκτάσεων για λόγους που αφορούν την εθνική οικονομία και το δημόσιο συμφέρον.³⁸⁶

Όσον αφορά την άσκησή του, περιορισμούς του δικαιώματος στο περιβάλλον γίνεται δεκτό ότι αποτελεί η γενική ρήτρα απαγόρευσης καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος του άρθ. 25 παρ. 3 του Συντ. Η αρχή της αναλογικότητας διαγράφει τα όρια της διοικητικής δράσης με στόχο να περιορίσει το δικαιώματα στο περιβάλλον από τη διοίκηση, ενώ απαγορεύει την προσβολή της ουσίας του δικαιώματος στο περιβάλλον, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα ότι ο πυρήνας του παραμένει άθιχτος μετά τον περιορισμό. Άλλος περιορισμός του δικαιώματος στο περιβάλλον διακρίνεται και στο άρθ. 5 του Συντ., το οποίο προστατεύει την προσωπική ελευθερία. Ωστόσο η συνταγματική αυτή κατοχύρωση δεν αποκλείει να θεσπίζονται από τον κοινό νομοθέτη περιορισμοί της ελευθερίας αυτής κατά τρόπο γενικό και αντικειμενικό. Εάν συντρέχουν λόγοι δημοσίου συμφέροντος, οι περιορισμοί αυτοί μπορούν να φθάσουν μέχρι και την πλήρη για παράδειγμα απαγόρευση της άσκησης ορισμένης

³⁸¹ Βλ. Παυλάκη Σ., «Το ναυάγιο του κ/ζ Sea Diamond και η περιβαλλοντική προστασία του Κόλπου της Καλντέρας Σαντορίνης», (με αφορμή την ΠΠρΠειρ 464/2014) σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 2/2014, σ. 218

³⁸² Βλ. Καλλία - Αντωνίου Α., «Η αξιολόγηση του αγαθού περιβάλλον σε σχέση με τα λοιπά αγαθά στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 2/1999, σ. 182, Πούλου Ε., «Θεμιτές εκπομπές και προσβολή της προσωπικότητας», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2013 σ. 401

³⁸³ Βλ. Καράκωστα Ι., «Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων», (ΝοΒ), σ. 41 - 45, Παπαθανασόπουλος Αθ., «Το δικαίωμα κυριότητας των περιβαλλοντικών αγαθών», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 4/2015, σ. 616

³⁸⁴ Βλ. Καράμπελα Αικ., «Η επίδραση της ρύπανσης του περιβάλλοντος στην ανθρώπινη υγεία», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2001, σ. 376, Αθανασοπούλου Χαρ., «Πόρισμα αναφοράς Συνηγόρου του Πολίτη - Επιπτώσεις στη δημόσια υγεία από τη χρήση δακρυγόνων (Απρ. 2006)», ΠερΔικ, 3/2006, σ. 501, Μπάλιας Γ., «Τα ηλεκτρομαγνητικά πεδία, οι κίνδυνοι βλάβης της υγείας και του περιβάλλοντος και οι προληπτικοί μηχανισμοί του δικαίου», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 1/2002, σ. 44

³⁸⁵ Βλ. Σιούτη Γλ., «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985, σ. 139

³⁸⁶ Βλ. ό. π., σ. 125

επαγγελματικής δραστηριότητας.³⁸⁷ Επίσης η ένταξη περιοχών σε ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας, όπως είναι ο χαρακτηρισμός αρχαιολογικού χώρου ως οργανωμένου, αποτελεί επίσης περιορισμό της ελεύθερης πρόσβασης και κυκλοφορίας των ατόμων σε αυτές.³⁸⁸

Τα συνταγματικά δικαιώματα συνήθως συγκρούονται όταν δεν είναι δυνατή η ταυτόχρονη άσκηση περισσότερων δικαιωμάτων, οπότε η άσκηση του ενός αποκλείει στην ουσία, την ταυτόχρονη άσκηση του άλλου. Το άρθ. 24 Συντ. εξισορροπείται μεταξύ του δημόσιου συμφέροντος και των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Το δημόσιο συμφέρον σχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη και με την γενικότερη ανάπτυξη της κοινωνίας. Σε χώρους όπου διακρίνεται η έντονη κρατική παρέμβαση καθίσταται ιδιαίτερα αισθητή η σύγκρουση του δικαιώματος στο περιβάλλον με άλλα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, κυρίως με τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της οικονομικής ελευθερίας και της εργασίας.³⁸⁹

Το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε προστατευόμενο αγαθό και προκειμένου να εξασφαλισθεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων. Τα μέτρα που αφορούν την προστασία του, τα όργανα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας οφείλουν, βάσει του άρθ. 24 του Συντ. να ερμηνεύουν και τα άρθ. 106 και 22 παρ. 1, που κατοχυρώνουν την οικονομική ελευθερία και το δικαίωμα εργασίας, αντίστοιχα, και να σταθμίζουν ταυτόχρονα και άλλους παράγοντες που ανάγεται στο γενικότερο δημόσιο συμφέρον. Για να υλοποιηθεί αυτό θα πρέπει το Σύνταγμα, να συμπορεύεται προς την υποχρέωση του κράτους να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος με τρόπο που να εξασφαλίζεται η βιώσιμη ανάπτυξη. Για να γίνει αυτό, τα αρμόδια όργανα του κράτους πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τυχόν κινδύνους για το φυσικό περιβάλλον σχετικά με την κατασκευή και τη λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας και να μην παρέχουν τη σχετική έγκριση, αν διαπιστώσουν ότι ο κίνδυνος αυτός, βλάπτει το περιβάλλον.³⁹⁰

Οι περιορισμοί της ιδιοκτησίας επίσης που στηρίζονται στο άρθ. 24 Συντ. αρχικά μπορούν να έχουν ευρύτερο περιεχόμενο από τους επιτρεπόμενους κατά το άρθ. 17 Συντ. γενικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων του ιδιοκτήτη. Αν συνεπάγονται ωστόσο στην δέσμευση της ιδιοκτησίας, ώστε να πλήττεται ο πυρήνας του δικαιώματος, γεννάται υποχρέωση της διοικήσεως να αποζημιώσει τον θιγόμενο ιδιοκτήτη.³⁹¹ Και οι περιορισμοί του άρθ. 24 παρ. 1 και 6 του Συντ., προς τον σκοπό

³⁸⁷ Βλ. ΣτΕ Ολ 1821/1995, 4357/1997

³⁸⁸ Βλ. ΣτΕ 2034/2015, ΠερΔικ 4/2015, σ. 689, Παυλάκη Σ., «Το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως έκφανση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας - Με αφορμή τη ΣτΕ 2034/2015» και Ζέρη Αλ., Θεοχαρίδου Καλ., «Νόμιμη άδεια της αρχής και προστασία της προσωπικότητας», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2009, σ. 480

³⁸⁹ Βλ. Σιούτη Γλ., «Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1985 σ. 69, Καλλία - Αντωνίου Α., «Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος», ΠερΔικ, 2/1998, σ. 215

³⁹⁰ Βλ. ΣτΕ Ολ 811/1977, ΣτΕ Ολ 613/2002 ΠερΔικ 2/2002, σ. 296, ΣτΕ 1468/2004, ΣτΕ 2108/2003, ΣτΕ Ολ 1672/2005, ΣτΕ 2062/2004, ΣτΕ 4002/2004, Αθανασοπούλου Χ., «Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος - Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από τη GATT στον ΠΟΕ)», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2002, Ρένεση Ν., «Η αρχή της οικονομικότητας ως έκφανση της νομιμότητας», ΘΠΔΔ, 10-11/2014, σ. 833

³⁹¹ Βλ. Καρακώστας Ι. Κ., «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 232 και Δρόσο Ι., «Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση - Προστασία της ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου», 1997, Συνήγορος του Πολίτη,

προστασίας στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, δύνανται να έχουν ευρύτερο περιεχόμενο από τους γενικούς περιορισμούς της ιδιοκτησίας του άρθ. 17, δημιουργώντας αντίστοιχη υποχρέωση αποζημίωσης του θιγομένου ιδιοκτήτη, όταν δεσμεύουν ουσιαδώς την ιδιοκτησία κατά τον προορισμό της.³⁹²

Σε περίπτωση που η προσωπική περιουσία αποτελεί αντικείμενο απαλλοτριώσεως, πρέπει να υφίσταται διαδικασία, η οποία να εξασφαλίζει τη σφαιρική εκτίμηση των συνεπειών της, τη χορήγηση της αποζημίωσης σε σχέση με την αξία του απαλλοτριωθέντος ακινήτου, τον καθορισμό των δικαιούχων της αποζημίωσης και οτιδήποτε σχετίζεται με την απαλλοτρίωση, συμπεριλαμβανομένης της δικαστικής δαπάνης.³⁹³ Οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί σχετικά με τη θέσπιση Ζώνης Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ), στο περιεχόμενο και την έκταση του δικαιώματος κυριότητας ιδιοκτητών ακινήτων, έστω και αν είναι δυσμενέστεροι για τους ιδιοκτήτες από αυτούς που ίσχυαν προηγουμένως, δεν προσκρούουν στο άρθ. 17 του Συντ., εφ' όσον θεσπίζονται με αντικειμενικά κριτήρια εξαιτίας της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και καθιστούν αδρανή την ιδιοκτησία σε σχέση με τον προορισμό της.³⁹⁴

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η ένταξη περιοχής σε ζώνη προστασίας με καθορισμό αυστηρών όρων δόμησης και χρήσεων δεν συνιστά παράβαση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, εάν αφορά ακίνητα εκτός σχεδίου πόλεως, τα οποία δεν προορίζονται για δόμηση.³⁹⁵ Μπορεί όμως, υπό προϋποθέσεις, να γεννηθεί υποχρέωση αποζημίωσης των θιγομένων ιδιοκτητών. Αλλά και η πράξη εφαρμογής πολεοδομικής μελέτης, καθορίζοντας τμήματα αφαιρούμενα από ιδιοκτησίες για εισφορά σε γη ή προσδιορίζοντας τμήματα ιδιοκτησίας που ρυμοτομούνται για δημιουργία κοινοχρήστων χώρων, επιτρέπει σημαντικές επεμβάσεις στην ιδιοκτησία, οι οποίες δεν ολοκληρώνονται με τη μεταγραφή της πράξης εφαρμογής, αλλά βάσει του άρθ. 17 παρ. 2 του Συντ. πρέπει να προηγηθεί πλήρης αποζημίωση των θιγομένων ιδιοκτησιών.³⁹⁶

Τέλος, το κράτος, εάν στοχεύει στην τροποποίηση του σχεδίου πόλεως, δύναται να προβαίνει εκ νέου σε απαγόρευση οικοδομικών εργασιών.³⁹⁷ Τα ιδιωτικά ακίνητα μπορούν να αποκτήσουν κοινόχρηστο χαρακτήρα χωρίς να καταβληθεί αποζημίωση, σε περίπτωση που αυτά προβλέπονται από εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο ως κοινόχρηστοι χώροι και έχουν τεθεί σε κοινή χρήση, υπό την απαραίτητη προϋπόθεση ότι η κοινοχρησία είναι αποτέλεσμα της βούλησης του ιδιοκτήτη.³⁹⁸

«Απαλλοτρίωση, στέρηση και περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση», Ειδ. Έκθεση, 2005 (στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.synigoros.gr/reports/apalotriosi.pdf>), Παπαθανασόπουλος Α., «Το δικαίωμα κυριότητας των περιβαλλοντικών αγαθών», ΠερΔικ 4/2015, σ. 616, ΣτΕ Ολ 3146/1986, ΣτΕ 2343/2009, ΠερΔικ 1/2010, σ. 142.

³⁹² Βλ. ΣτΕ 3224/2009, ΠερΔικ 2/2010, σ. 316, ΝοΒ, 2009, σ. 2428, ΣτΕ 325/2009, ΠερΔικ 2/2009, σ. 334, ΕΔΔΑ προσφ. 14216/2003 απόφ. της 6.12.2007, Ζάντε Μαραθονήσι ΑΕ κ. Ελλάδα, ΘΠΔΔ 4/2008 σ. 470, ΕΔΔΑ προσφ. 35332/2005 απόφ. 21.2.2008, Ανώνυμη Τουριστική Εταιρεία Ξενοδοχεία Κρήτης κ. Ελλάδα, ΣτΕ 2128/2014, ΠερΔικ 4/2014, σ. 647 σχετ. με στέρηση χρήσεως ακινήτου εντός αρχαιολογικού χώρου.

³⁹³ ΕΔΔΑ προσφ. 50824/1999 απόφαση της 19.9.2002, ΑΖΑ κ. Ελλάδα.

³⁹⁴ Βλ. σχετ. ΣτΕ 3641/2009 ΠερΔικ 2/2010, σ. 333, ΣτΕ 3637/2009, ΠερΔικ 2/2010 σ. 339, ΣτΕ 3639/2009, ΠερΔικ 2/2010 σ. 340, ΣτΕ 3181/2009, ΠερΔικ 2/2010, σ. 348, ΝοΒ, 2009 σ. 2428

³⁹⁵ Βλ. ΣτΕ 548/2008, ΠερΔικ 3/2008, σ. 499

³⁹⁶ Βλ. σχετ. ΕφΘεσ 62/2009, ΠερΔικ 4/2009, σ. 739

³⁹⁷ ΣτΕ 4097/2001, ΠερΔικ 2/2002, σ. 341, ΣτΕ 2888/2014, ΠερΔικ 3/2014, σ. 541

³⁹⁸ ΕφΑθ 7403/2013, ΕφΑΔ 3-4/2014, σ. 272

3.1.6 «Η παραπληρωματική λειτουργία των συνταγματικών αρχών στην προστασία του περιβάλλοντος»

Η ευρύτερη θεώρηση και πρόσληψη του συστήματος προστασίας του περιβάλλοντος αναδεικνύουν το ουσιαστικό περιεχόμενο του σε όλες τις παραμέτρους και προεκτάσεις του. Προκειμένου να καταστεί πάντως αποτελεσματική η προβλεπόμενη προστασία επιβάλλεται και ο εμπλουτισμός της σε ορισμένες αρχές του Συντάγματος, προπάντων δε την αρχή του κράτους δικαίου και την αρχή της συμμετοχικής δημοκρατίας. Οι εν λόγω αρχές επενεργούν ως δικλίδες ασφαλείας για την πραγμάτωση της προστασίας του περιβάλλοντος, αφού χωρίς την συνδρομή και τη διαμεσολάβησή τους αυτή θα παρέμενε είτε αδρανής είτε ατελέσφορη.

Η παραπληρωματική, λειτουργία της αρχής του κράτους δικαίου³⁹⁹ έρχεται να υπογραμμίσει το γεγονός, ότι η παρεχόμενη προστασία πρέπει να διέπεται από την αρχή της νομιμότητας, της χρηστής διοίκησης, την αρχή της διαφάνειας, την αρχή της εμπιστοσύνης του διοικούμενου προς της διοίκηση, το δικαίωμα προηγούμενης ακρόασης του πολίτη για αποφάσεις και ενέργειες που θίγουν τα συμφέροντά του και το δικαίωμα δικαστικής προστασίας.

Η αρχή της συμμετοχικής δημοκρατίας,⁴⁰⁰ έξαλλου προορίζει ιδίως να εμψύσει δημοκρατική πνοή στην κοινωνία. Συγκεκριμένα πρέπει να αξιοποιείται κατά την οργάνωση περισσότερων περιοχών της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής της χώρας στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση, ενώ η εξάπλωση της οδηγεί στην ιστορική ωρίμανση της δημοκρατικής αρχής. Οι διαπιστώσεις αυτές έχουν προφανή βαρύτητα για το σύστημα προστασίας του περιβάλλοντος, διότι προβλέπουν στον πολίτη και τις οργανώσεις του όχι απλώς ως φορείς ομόλογου δικαιώματος ή αποδέκτες ανάλογης υποχρέωσης, αλλά ως πρωταγωνιστές και υπεύθυνους παράγοντες για την πραγμάτωσή του. Χωρίς άλλωστε την ενεργό και συνειδητή συμμετοχή του πολίτη, η προστασία του περιβάλλοντος θα παρέμενε αναποτελεσματική.

3.1.7 «Ειδικές πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος »

Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνει όλες τις σημαντικές πτυχές του, όπως το φυσικό περιβάλλον (άρθ. 24 παρ 1 εδ γ - δ' και 117 παρ 3 - 4 Συντ.), το οικιστικό περιβάλλον για τη ρύθμιση των θεμάτων χωταξικού σχεδιασμού και πολεοδομίας (άρθ. 24 παρ 2 - 5 Συντ.) και τέλος το πολιτιστικό περιβάλλον (άρθ. 24 παρ 6 Συντ.).

3.1.7.1 «Φυσικό περιβάλλον»

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, βρίσκεται στο επίκεντρο της προσοχής του συντακτικού νομοθέτη όπως παρουσιάζεται στο άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. Ο σχετικός λιτός ορισμός διακρίνεται για την ευρύτητά του, καταλαμβάνοντας αναμφίβολα κάθε μορφή φυσικού περιβάλλοντος. Σε αυτόν υπάγονται για παράδειγμα, η προστασία των υδροβιότοπων, των ευαίσθητων και ευπαθών οικοσυστημάτων, της χλωρίδας, της πανίδας, της ατμόσφαιρας, της θάλασσας, των λιμνών και των λιμνοθαλασσών, των εθνικών και των θαλάσσιων πάρκων.⁴⁰¹

³⁹⁹ Βλ. Τσάτσου Δ., «Συνταγματικό Δίκαιο», Τόμος Β', Αθήνα - Κομοτηνή, 1992, σ. 147, Δαγτόγλου Πρ., «Γενικό Διοικητικό Δίκαιο», Αθήνα - Κομοτηνή, 1992, σ. 137

⁴⁰⁰ Βλ. Παπαδημητρίου Γ., «Συμμετοχική Δημοκρατία και Σύνταγμα στο τόμο : Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές», (επιμ. Σπανού Κ.), Αθήνα - Κομοτηνή, 1995, σ. 17

⁴⁰¹ Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος». Ειδικά στο άρθ. 18 παρ. 3 του νόμου προβλέπονται οι εξής προστατευόμενες κατηγορίες: α) περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης, β)

Ειδική έκφρασή του αποτελούν τα δάση και οι δασικές εκτάσεις, στην προστασία των οποίων αφιερώνει το Σύνταγμα ειδικούς και ασυνήθιστα εκτενείς ορισμούς (άρθ. 24 παρ. 1, προτ. 3 και 4 και άρθ. 117 παρ. 3 και 4). Οι εν λόγω ορισμοί στοιχειοθετούν ένα ειδικότερο υποσύστημα, το σύστημα προστασίας δασών, το οποίο αποτελεί συγκεκριμενοποίηση και εξειδίκευση της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Με την ένταξη τους στον Καταστατικό Χάρτη διακρίνεται, σε σύγκριση με το καθεστώς που διέπει τις άλλες μορφές φυσικού περιβάλλοντος και τα φυσικά αγαθά, ένα ιδιαίτερο αυστηρό προστατευτικό καθεστώς.⁴⁰²

Το παράδειγμα αυτό δείχνει τη δυναμική που χαρακτηρίζει το σύστημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, το οποίο δεν αποκλείεται κατά περίπτωση να διασπάται και να εξειδικεύεται σε περισσότερο επιμέρους υποσυστήματα. Το παράδειγμα της προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος, των υδροβιότοπων, της χλωρίδας και της πανίδας είναι αποκαλυπτικά. Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος επενεργεί, υπό ανάλογες συνθήκες συχνά, ως μήτρα για τη δημιουργία περισσότερων επιμέρους υποσυστημάτων, στα οποία συνέχει πάντως εντέλει η ίδια κατά βάση συστηματική λογική.⁴⁰³

3.1.7.2 «Πολοδομικό και οικιστικό περιβάλλον»

Στο άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. δεν γίνεται μνεία για την προστασία του πολεοδομικού και οικιστικού περιβάλλοντος.⁴⁰⁴ Στην πτυχή αυτή του περιβάλλοντος επιφυλάσσει όμως το Σύνταγμα ευάριθμους, διάσπαρτους και συχνά χωρίς συστηματική συνοχή ορισμούς στις παραγράφους 2, 3, 4, και 5 του ιδίου άρθ. Σύμφωνα με αυτούς πολεοδομία (δηλαδή κτιριοδομία και ενεργός πολεοδομία), ανάπτυξη των οικισμών αλλά και γενικότερα κάθε οικιστική δραστηριότητα πρέπει να ρυθμίζονται με γνώμονα την ορθολογικότητα και βασικό στόχο την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης. Αυτές οι δύο σταθερές άλλωστε δεσπόζουν άλλοτε άμεσα ή έμμεσα, σε όλους ανεξαιρέτως τους ορισμούς των παραγράφων 2 έως 5 του άρθ. 24 συνθέτοντας κατά βάση το σύστημα της προστασίας του πολεοδομικού και οικιστικού περιβάλλοντος.⁴⁰⁵

Ειδικότερες εκδηλώσεις είναι ο σχεδιασμός των πόλεων, η προγραμματισμένη και οργανωμένη επέκτασή τους, η ανάπτυξη των οικισμών υπό σύγχρονες συνθήκες, η διαμόρφωση και ανάπλαση πόλεων, ώστε να εξυπηρετούν τις ανάγκες των πολιτών και να εγγυώνται την ποιότητα ζωής τους. Συνοπτικά, η προστασία του πολεοδομικού και οικιστικού περιβάλλοντος καταλαμβάνει υπό ευρεία έννοια κάθε πολεοδομική και οικιστική δραστηριότητα στις πόλεις, τις κωμοπόλεις, τα χωριά, την ύπαιθρο, στις περιοχές παραθεριστικής κατοικίας, σε διάφορες βιομηχανικές και παραγωγικές εγκαταστάσεις. Το περιεχόμενο της είναι συνεπώς εξαιρετικά ευρύ.⁴⁰⁶

περιοχές προστασίας της φύσης, γ) εθνικά πάρκα, δ) προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί και ε) περιοχές οικοανάπτυξης.

⁴⁰² Αυτό δέχεται κατά πάγιο τρόπο η νομολογία του Συμβουλίου της Επικράτειας (ΣτΕ 3277/86, 1009, 3682, 4002, 4884/1987, 2778/1988, 664, 1127/1990, 1157/1991, 772, 2281/1992, 81, 412, 1035/1993. Βλ. επίσης Χαραλαμπίδου Σ., «Το φλέγον πρόβλημα προστασίας των δασών», Νόμος και Φύση, 1994, σ. 113

⁴⁰³ Βλ. Ίδρυμα Μαρκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του», εκδ. Αντ Σάκκουλα, Αθήνα, 1997, σ. 184

⁴⁰⁴ Στο άρθρο γίνεται μνεία μόνο για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

⁴⁰⁵ Βλ. Σκουρή Β., «Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο», Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 35 και Χριστοφίλοπου Δ., «Χωροταξία - Πολεοδομία», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984, σ. 243

⁴⁰⁶ Βλ. επίσης αναλυτικά, Χορομίδη Κ., «Το δίκαιο της ρυμοτομίας και του πολεοδομικού σχεδιασμού», Θεσσαλονίκη, 1994

Παράλληλα, το ισχύον Σύνταγμα κάνει λόγο και για την «χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας»,⁴⁰⁷ την οποία υπαγάγει στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του κράτους (άρθ. 24 παρ. 2). Με τους συναφείς ορισμούς, η χωροταξία συνέχει όλες τα βασικές πτυχές του περιβάλλοντος και προορίζεται να επενεργήσει ως καταλύτης της συγκεκριμενοποίησής τους στην πράξη. Η χωροταξική οργάνωση της χώρας αποτελεί λοιπόν σε κάθε περίπτωση βασική συνιστώσα του περιβαλλοντικού Συντάγματος.

3.1.7.3 «Πολιτιστικό περιβάλλον»

Εύλογη είναι επίσης η μέριμνα του συντακτικού νομοθέτη για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, η οποία ανάγεται στο άρθ. 24 παρ. 1 Συντ. σε υποχρέωση του κράτους.⁴⁰⁸ Σε αυτήν παραπέμπει και η παρ. 6 του άρθ. 24, διευκρινίζοντας ότι η παρεχόμενη προστασία καταλαμβάνει «τα μνημεία, τις παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία». Η αναφορά πάντως σε ορισμένες μόνο βασικές μορφές του είναι ασφαλώς ενδεικτική, αφού το Σύνταγμα καταλαμβάνει και κάθε άλλη μορφή πολιτιστικού περιβάλλοντος. Στην προστασία υπάγονται ειδικότερα αυτοτελή μνημεία με τον περιβάλλοντα χώρο τους, τα μνημειακά συγκροτήματα, παραδοσιακοί οικισμοί, γραπτά μνημεία της ιστορίας,⁴⁰⁹ η συμβολή των οποίων αποβαίνει σημαντική για την προβολή και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και του πολιτιστικού πλούτου της χώρας.

Και στην περίπτωση του πολιτιστικού περιβάλλοντος δεν είναι δυνατή η συγκρότηση επιμέρους υποσυστημάτων προστασίας του, όπως για παράδειγμα είναι οι αρχαιολογικοί χώροι, οι παραδοσιακοί οικισμοί και τα μνημεία. Ό,τι επισημάνθηκε νωρίτερα για το φυσικό περιβάλλον ισχύει αναλογικά και για το πολιτιστικό περιβάλλον.⁴¹⁰

3.2. «Η αρχή της αειφορίας»

3.2.1. «Η συνταγματική και νομοθετική προστασία της αρχής της αειφορίας (βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης) στην ελληνική έννομη τάξη

Η αρχή της αειφορίας (βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης),⁴¹¹ επιτάσσει τη στάθμιση της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία. Είναι δεδομένη η

⁴⁰⁷ Βλ. Ρόζος Ν., «Η νομική προβληματική του χωροταξικού σχεδιασμού», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1994, σ. 39 και 131

⁴⁰⁸ Βλ. Τροβά Ε., «Η έννοια του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1992, σ. 51

⁴⁰⁹ Για τον ορισμό των «πολιτιστικών αγαθών», βλ. το άρθ. 1 του ν. 1114/1981, «Περί κυρώσεως της εις Χάγην την 14.5.1954 υπογραφείσης Συμβάσεως «Περί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών εν περιπτώσει ενόπλου συρράξεως μετά του Κανονισμού εκτλέσεως αυτής, του Πρωτοκόλλου και των υπ' αριθ. 1,2,3 αποφάσεων της διασκέψεως», (ΕτΚ Α', φ. 6/8.1.1981). Για την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, βλ. άρθ. 1 του νόμου 1126/1981 «Περί κυρώσεως της εις Παρίσιους την 23.11.1972, υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασίαν της Παγκοσμίου Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΕτΚ Α', φ. 32/10.2.1981)

⁴¹⁰ Β. Τάχος Α., «Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1990, σ. 113

⁴¹¹ Το Σ.τ.Ε. σε πρόσφατη νομολογία του Ε' Τμήματός του τείνει να ταυτίσει την εν λόγω αρχή με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Πρέπει ωστόσο να γίνει δεκτό ότι η αρχή του άρθ. 24 παρ. 1 β' Συντ. αφορά το φυσικό και το πολιτιστικό περιβάλλον. Δεν ταυτίζεται επομένως απόλυτα με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία διαθέτει σαφώς ευρύτερο περιεχόμενο. Η ερμηνευτική αυτή εκδοχή προκύπτει νομίζουμε τόσο από τη διατύπωση του άρθ. 24 παρ. 1 β' Συντ., το οποίο αναφέρεται σε «αειφορία» και όχι σε «αειφόρο» ή «βιώσιμη ανάπτυξη», όσο και από τη νομοτεχνική ένταξη της αειφορίας στο ανωτέρω άρθρο, που κατοχυρώνει την προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού

δυσκολία του εννοιολογικού προσδιορισμού της αειφορίας και η συσχέτισή της με άλλες εξωνομικές επιστημονικές κρίσεις, οικονομικής κυρίως φύσης.⁴¹² Στόχος της αρχής της αειφορίας (βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης) είναι η οικονομική και η κοινωνική πρόοδος με παράλληλη διασφάλιση υψηλού επιπέδου ποιότητας ζωής και υγιεινών συνθηκών διαβίωσης, που είναι αναγκαίες τόσο για την πραγμάτωση του ουσιαστικού περιεχομένου της αρχής της αξίας του ανθρώπου όσο και για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Προϋπόθεση για την επίτευξη του ανωτέρω στόχου είναι ασφαλώς η αειφορική διαχείριση των περιβαλλοντικών αγαθών.

Με την συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και την τροποποίηση του άρθ. 24, η αρχή της αειφορίας κατοχυρώθηκε πλέον ρητά και στην έννομη ελληνική τάξη, προσθέτοντας έτσι στο ελληνικό Σύνταγμα μια νέα διάσταση, αυτή του οικολογικού συντάγματος.⁴¹³ Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθ. 24 παρ 1 β' «για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος «το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας». Η θεμελίωση της αρχής εδράζεται σε σειρά συνταγματικών διατάξεων. Συγκεκριμένα θεμελιώνεται στο συνδυασμό του άρθ. 24 παρ 1 β', του άρθ. 106 Συντ. και του άρθ. 117 παρ 3 και 4. Ωστόσο, το ακριβές περιεχόμενό της προκύπτει από τον ερμηνευτικό συσχετισμό της με τις διατάξεις των άρθ. 2 παρ. 1 Συντ., το οποίο κατοχυρώνει την «καταστατική» για το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αρχή της αξίας του ανθρώπου, του άρθ. 5 παρ. 1 Συντ., που θεμελιώνει την αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, και του άρθ. 25 Συντ., όπου θεσπίζονται επιμέρους ερμηνευτικοί κανόνες για το σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σχηματοποιώντας και απλουστεύοντας τις ανωτέρω παρατηρήσεις, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι θεμέλιο της εν λόγω αρχής αποτελεί το σύνολο των διατάξεων του Συντάγματος που αναφέρονται στις επιμέρους κρατικές στοχοθεσίες και, ειδικότερα, στους τομείς αφενός της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και αφετέρου της περιβαλλοντικής προστασίας. Καμία, όμως, από τις διατάξεις αυτές δεν επαρκεί προκειμένου να θεμελιώσει αυτοτελώς την εξεταζόμενη αρχή. Αντίθετα, η συνταγματική της κατοχύρωση προκύπτει ερμηνευτικά από το σύνολό τους, όπως ιδίως προσεγγίζονται υπό το πρίσμα των αρχών της αξίας του ανθρώπου, του κοινωνικού κράτους δικαίου και της κοινωνικής δημοκρατίας. Οι ανωτέρω συνταγματικοί κανόνες αποτελούν, επομένως, ψηφίδες της εξεταζόμενης συνταγματικής αρχής.

Όπως προκύπτει ερμηνευτικά από τα ανωτέρω, η προστασία του περιβάλλοντος ορίζεται όχι μόνο ως κρατική υποχρέωση αλλά και ως δικαίωμα του καθενός που αποκτά πλέον και ρητά υπόσταση συνταγματικού δικαιώματος, ακολουθώντας μ' αυτόν τον τρόπο τη διεθνή πρακτική της συνταγματικής κατοχύρωσης των περιβαλλοντικών αγαθών ως θεμελιωδών δικαιωμάτων. Βασικό μέλημα του συνταγματικού νομοθέτη αποτέλεσε η τόσο η ενίσχυση του δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος του 24 παρ. 1 α' του Συντ. όσο και του δικαιώματος στη διασφάλιση και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής που συγκεκριμενοποιήθηκε με την συστηματοποίηση της αρχής της αειφορίας. Η ρητή αυτή προσθήκη

περιβάλλοντος. Η αειφορία των περιβαλλοντικών αγαθών αποτελεί, συνεπώς, συστατικό στοιχείο, και μάλιστα, το πλέον νεότερο και ρηξικέλευθο, της πολύ ευρύτερης και συνθετότερης αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης.

⁴¹² Βλ. Γ. Μπάλιας, «Η αρχή της προφύλαξης στο Διεθνές, Κοινωνικό και Συγκριτικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, σ. 134

⁴¹³ Βλ. Κρεμλή Γ., «Η αρχή της αειφορίας : καταστατική αρχή ευρωπαϊκού οικοδομήματος», ΕΕΕυρΔ, 2001, σ. 261

υπαγορεύτηκε από την πολυετή και πλούσια νομολογία του ΣτΕ, κυρίως μετά το 1993, το οποίο είχε συνάγει ερμηνευτικά την αρχή αυτή, χωρίς αυτό να αποστερεί τη νομική σημασία της συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής δεδομένης της ρητής υποχρέωσης του Κράτους να λαμβάνει κατασταλτικά μέτρα για την πιστή τήρησή της.

Επιπλέον, η συνταγματική προστασία της αρχής περιλαμβάνει όλες τις σημαντικές πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος, όπως το φυσικό περιβάλλον (άρθ. 24 παρ 1 εδ γ-δ' και 117 παρ 3-4 Συντ.), το οικιστικό περιβάλλον για τη ρύθμιση των θεμάτων χωροταξικού σχεδιασμού και πολεοδομίας (άρθ. 24 παρ 2-5 Συντ.) και τέλος το πολιτιστικό περιβάλλον (άρθ. 24 παρ 6 Συντ.). Το παραπάνω συμπέρασμα προκύπτει ερμηνευτικά από το ίδιο το κείμενο του συντάγματος, καθώς τα μέτρα που καλείται να πάρει τα κράτος στο πλαίσιο της αρχής της αρχής της αειφορίας για την προστασία του περιβάλλοντος περιλαμβάνουν όλες τις πτυχές του περιβάλλοντος.

3.2.2 «Νομολογιακή επεξεργασία της αρχής της αειφορίας από το Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ)»

Κατά την περίοδο 1977-1992 το ΣτΕ κατά την ερμηνεία των διατάξεων των άρθρων 24, 106 παρ 1 και 5 παρ 1 και αντιμετωπίζοντας τη σύγκρουση των κατοχυρωμένων από αυτές δικαιωμάτων, δηλαδή της προστασίας του περιβάλλοντος, της προστασίας της οικονομικής ανάπτυξης και της οικονομικής ελευθερίας, υιοθέτησε την αρχή της στάθμισης των συγκρουόμενων συμφερόντων για την άρση της.⁴¹⁴ Κατά την περίοδο αυτή η νομολογία του ΣτΕ κατά τη στάθμιση μεταξύ προστασίας μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης αναγνώριζε διακριτική ευχέρεια στη διοίκηση για τον προσδιορισμό κάθε φορά του προκρινόμενου δικαιώματος αφού πρώτα στάθμιζε όλους τους παράγοντες που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον.⁴¹⁵ Χαρακτηριστική εκείνης της περιόδου είναι η απόφαση 811/1997 της Ολομέλειας του ΣτΕ. Συμπερασματικά, από μία επισκόπηση της νομολογίας κατά την περίοδο αυτή προκύπτει το συμπέρασμα ότι όπου υπήρχε περίπτωση σύγκρουσης περιβαλλοντικών και οικονομικών αγαθών, η στάθμιση κατέληγε υπέρ των δεύτερων, πράγμα που δεν συνέβαινε στην περίπτωση σύγκρουσης με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, το οποίο συνηθέστερα υποχωρούσε εν όψει περιβαλλοντικών αναγκών.⁴¹⁶ Η στάση αυτή της νομολογίας οφειλόταν προφανώς στην πολιτική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα της χώρας μας κατά την ίδια περίοδο αυτή στην οποία το ζητούμενο ήταν η ταχεία οικονομική ανάπτυξη.⁴¹⁷

Σε μεταγενέστερες αποφάσεις του τα ΣτΕ άλλαξε στάση αναγνωρίζοντας προτεραιότητα στην προστασία του περιβάλλοντος, την οποία αναγόρευσε, στην ουσία σε ύψιστη αξία που επικρατεί σε κάθε περίπτωση συγκρούσεως της με άλλες συνταγματικές διατάξεις και πάλι για λόγους προστασίας του γενικού συμφέροντος.⁴¹⁸ Η στροφή αυτή της νομολογίας του ΣτΕ τοποθετείται χρονικά το

⁴¹⁴ Βλ. Σπυρόπουλος Φ., Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., Γεραπετρίτης Γ., «Σύνταγμα, κατ'άρθρο ερμηνεία», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2017, σελ. 616-620

⁴¹⁵ Βλ. Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σ. 8 και και Παπακωνσταντίνου Α., (2007), «Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: ερμηνευτικές, κανονιστικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος», ΠερΔικ, 4/2007

⁴¹⁶ Βλ. ό. π., σ. 9

⁴¹⁷ Βλ. ό. π., σ. 9-10

⁴¹⁸ Βλ. Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σ. 10 και Παπακωνσταντίνου Α., (2007), «Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές:

1993 και σηματοδοτείται από μια σειρά αποφάσεων του έτους εκείνου.⁴¹⁹ Χαρακτηριστική είναι η απόφαση 53/1993 του ΣτΕ σύμφωνα με την οποία αποτελεί θεμελιώδη υποχρέωση της πολιτείας η προστασία του περιβάλλοντος κατά την λήψη αποφάσεων συνδεδεμένων με την οικονομική δραστηριότητα στη χώρα ιδίως όσον αφορά τις βιομηχανικές εκμεταλλεύσεις ή τις μηχανολογικές εγκαταστάσεις, κατά τρόπο που να μην προκαλείται σοβαρή βλάβη ή αλλοίωση του περιβάλλοντος ή βλάβη για την υγεία των ανθρώπων.⁴²⁰

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης εισήχθη κατ'ουσίαν από τη υπ' αριθμ. 2844/1993 του ΣτΕ, η οποία η οποία επικύρωσε την απόφαση 340/1993 (Διοικητικού Εφετείου), κατά την οποία ορίστηκε ότι «...από τις διατάξεις του άρθ. 24 του Συντ. προκύπτει ότι η πολιτεία υποχρεούται να προβεί σε χωροταξική οργάνωση της χώρας, η οποία θα διασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος και τους αρίστους όρους διαβίωσης του πληθυσμού, από τις διατάξεις δε αυτές του άρθ. 24 του Συντάγματος, σε συνδυασμό με το άρθ. 106 παρ 1 αυτού, απορρέει η αρχή ότι η αναπτυξιακή οικονομική ασκείται εν συνδυασμό προς τη δημόσια πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος και με την προέχουσα μέριμνα για την πρόληψη της βλάβης του περιβάλλοντος, ούτως ώστε η ανάπτυξης να είναι βιώσιμη...». Η αρχή ης βιώσιμης ανάπτυξης συμπληρώθηκε και από την υπ' αριθμ. 2755/1994 από της Ολομέλειας του ΣτΕ, η οποία απαίτησε τη θέσπιση μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος, νομοθετικών, διοικητικών, προληπτικών και κατασταλτικών κατά τρόπο μάλιστα που να εξασφαλίζει βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο Συνταγματικός νομοθέτης.⁴²¹

Συνεχίζοντας τη μελέτη της νομολογίας του ΣτΕ, διαπιστώνουμε ότι η αρχή της αειφορίας εμπεριέχεται και σε άλλες περιβαλλοντικές υποθέσεις:⁴²²

α) Στην απόφαση για την εκτροπή του Αχελώου (ΣτΕ 2760/1994).

β) Στην απόφαση 5235/1996 του ΣτΕ για τα ευπαθών οικοσυστημάτων (ακτών και ιδίως κόλπων των θαλάσσιων οικοσυστημάτων) στην οποία η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης κατοχυρώνεται τόσο στο Σύνταγμα όσο στη συνθήκη του Μάαστριχτ,

γ) Στην απόφαση για την προστασία της αρκούδας της Πίνδου από τη διάνοιξη τμήματος της Εγνατίας Οδού (ΣτΕ 2731/1997).

δ) Στην απόφαση 2939/200 της Ολομέλειας του ΣτΕ για τη μεταφορά του ρεύματος υψηλής τάσης σε μικρά νησιά, στην οποία αναφέρεται ότι μόνο το ήπιο ενεργειακό σύστημα (και όχι το υψηλής τάσης) είναι κατάλληλο για τα μικρά κυκλαδίτικα νησιά λόγω του υψηλής αισθητικής αξίας κυκλαδίτικου τοπίου διότι το δίκτυο υψηλής τάσης θα έβλαπτε τη βιωσιμότητα των μικρών νησιών ως ιδιαίτερων και αυτοτελών οικοσυστημάτων.⁴²³

ε) Στην απόφαση 722/1998 του ΣτΕ, η οποία αναφέρεται στην εξορυκτική δραστηριότητα.

στ) Στην απόφαση 2990/1998 του ΣτΕ για την προστασία των υδάτων με τη μορφή της βιώσιμης διαχείρισης των υδάτινων πόρων.

ζ) Στην απόφαση 2818/1997 του ΣτΕ για τη διαχείριση των δασικών οικοσυστημάτων και

ερμηνευτικές, κανονιστικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος», ΠερΔικ, 4/2007

⁴¹⁹ Βλ. Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις σ. 10-11

⁴²⁰ Βλ. ό. π., σ. 11-12

⁴²¹ Βλ. ό. π., σ. 12

⁴²² Βλ. ό. π., σ. 12-16

⁴²³ Βλ. Παπακωνσταντίνου Α., «Η συνταγματική αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης, των νησιωτικών περιοχών», Νόμος και Φύση, Οκτώβριος, 2004

η) Στην απόφαση 3698/2000 του ΣτΕ για την οικιστική ανάπτυξη στην οποία τονίζεται χαρακτηριστικά ότι «...η οικιστική αξιοποίηση συγκεκριμένης έκτασης πρέπει να γίνεται μόνον στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης και βάσει ευρύτερου χωροταξικού σχεδιασμού...».

Αντίθετα, διαφορετική στάθμιση επιχειρείται από την υπ'αριθμ.1682/2002 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ με αφορμή τα Ολυμπιακά Έργα έναντι του φυσικού και πολιτιστικού προβάλλοντος. Με την απόφαση αυτή έγινε δεκτό ότι «...οι εργασίες οι οποίες συνεπάγονται καταστροφή ή οποιαδήποτε βλάβη αρχαίου μνημείου δεν είναι επιτρεπτές, εκτός αν πρόκειται για επέμβαση απολύτως αναγκαία για την πραγματοποίηση σημαντικού έργου με του οποίου εξυπηρετούνται σκοποί μείζονος δημοσίου συμφέροντος...».

Επιπλέον ενδιαφέρον παρουσιάζουν και δύο αποφάσεις του ΣτΕ οι οποίες αφορούν εκτροπή ποταμού και κατασκευή φράγματος αντίστοιχα, στις οποίες εμπεριέχεται η έννοια της αειφόρου/βιώσιμης ανάπτυξης. Στην πρώτη απόφαση (Ολ. ΣτΕ 1186/2005) ακυρώθηκε η απόφαση του Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ με τη σκέψη δεν είχε προηγηθεί η έγκριση σχετικού προγράμματος βιώσιμης αναπτύξεως υδάτινων πόρων σύμφωνα με το άρθ. 4 του Ν.1739/1987, δηλαδή εξέλιπε η νόμιμη προϋπόθεση για την κατασκευή του έργου, η οποία λόγω της μη βιώσιμης διαχείρισης των υδάτινων πόρων θα επέφερε υποβάθμιση των οικοσυστημάτων και δυσμενείς επιπτώσεις στην ανάπτυξη των επίμαχων περιοχών.⁴²⁴ Στην δεύτερη απόφαση (ΣτΕ 1688/2005), η οποία παραπέμπει στην πρώτη (ΣτΕ 1186/2005) γίνεται αναφορά κυρίως στην έννοια της βιώσιμης διαχείρισης των υδάτινων πόρων, «...οι οποίοι αποτελούν ουσιώδες στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος προκειμένου να εξασφαλιστεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων προς χάρη και των επόμενων γενεών...».⁴²⁵ Συγκριμένα τονίζεται ότι σύμφωνα με το Ν.1793/1987 «...η βιώσιμη διαχείριση των υδάτων πρέπει να περιλαμβάνει και την εκτίμηση και αξιολόγηση σε σχέση με την ποσότητα και ποιότητα του υδάτινου οικοσυστήματος που αυτή επηρεάζει...».⁴²⁶

Τέλος ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της πρόσφατης απόφασης του ΣτΕ 469/2019. Συγκεκριμένα, διαπιστώνουμε ερμηνευτικά ότι έχει καταστεί πάγια νομολογία και μια επιπλέον προϋπόθεση από το ΣτΕ για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων χαρακτηρισμού μιας περιοχής ως λατομικής, αυτής της αναγκαιότητας, η οποία κατά τη γνώμη της γράφουσας είναι απολύτως συνυφασμένη με την αρχή της βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης. Συγκεκριμένα στην εν λόγω απόφαση αναφέρεται ότι απορρέει από τα άρθ. 24 και 106 του Συντ. η επιταγή του σχεδιασμού και προγραμματισμού της εκμεταλλεύσεως των πλουτοπαραγωγικών πηγών (εν προκειμένου λατομικής περιοχής) με γνώμονα την προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Στη συνέχεια όμως τίθεται και μα επιπλέον προϋπόθεση, οποία επαναλαμβάνει στην ουσία τα εκτεθέντα στις αποφάσεις 2624/2010, 1852/2013 και 782/2016 του ΣτΕ. Συγκεκριμένα επιβάλλεται η εξέταση με βάση τα επιστημονικά δεδομένα της αναγκαιότητας χαρακτηρισμού μιας περιοχής ως λατομικής λαμβάνοντας υπόψη πέρα από τις επιπτώσεις στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και της ύπαρξης εναλλακτικών λύσεων, καθώς πρέπει να προκύπτει σαφώς ο λόγος που δεν εξυπηρετούν ή εξυπηρετούν πλημμελώς τις σχετικές ανάγκες οι ήδη υφιστάμενες λατομικές περιοχές στην ευρύτερη περιοχή.

⁴²⁴ Βλ. Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σ. 15-19

⁴²⁵ Βλ. ό. π., σ. 15-19

⁴²⁶ Βλ. ό. π., σ. 15-19

3.2.3 «Βασικό νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος και της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης στην ελληνική έννομη τάξη - Ενδεικτική Αναφορά»

Στον παρόν μέρος αναφέρονται ενδεικτικά στις βασικές νομοθετικές διατάξεις προστασίας του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη:

α) Ο Ν.1650/1986 (ΦΕΚ 160 Α') αποτελεί το βασικό νόμο - πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα καθορίζει στη διάταξη του άρθ. 1 παρ 1 και 2 της βασικούς στόχους του μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται η διασφάλιση της δυνατότητας ανανέωσης των φυσικών πόρων και η ορθολογική αξιοποίηση των η ανανεώσιμων ή σπάνιων σε σχέση με τις τωρινές και τις μελλοντικές ανάγκες και με κριτήρια την προστασία του περιβάλλοντος καθώς η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας των φυσικών των φυσικών οικοσυστημάτων και η διασφάλιση της αναπαραγωγικής ικανότητας. Επιπλέον, στα άρθ. 3-6 γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα υποβολής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων για την έγκριση περιβαλλοντικών όρων για την πραγματοποίηση των έργων και την υλοποίηση των δραστηριοτήτων που προσδιορίζονται στο άρθ. 3 αυτού.

β) Ο Ν.4042/2012 (ΦΕΚ 24 Α'). Το 2012 ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Οδηγία 2008/99/ΕΚ με το Ν.4042/2012, η οποία είχε στόχο την αποτελεσματικότερη προστασία του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού κολασμού. Ο Ν.4042/2012 αποτελεί ειδικό ποινικό νόμο, οποίος έχει στόχο την ποινική προστασία του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος. Είναι η πρώτη φορά στην ελληνική έννομη τάξη που τυποποιείται ως έγκλημα η προσβολή του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος αλλά και η ίδια η αναγωγή του περιβάλλοντος ως έννομου αγαθού. Το βασικό πλημμέλημα εκ δόλου τυποποιείται στο άρθ. 28 παρ 2 του Ν.1650/1986, όπως αυτός τροποποιήθηκε με το άρθ. 7 του Ν.4042/2012. Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος απαιτείται ενέργεια η οποία να προκαλεί αιτιωδώς το εγκληματικό αποτέλεσμα ή υποβάθμισης του περιβάλλοντος παραβιάζοντας τις διατάξεις του Ν.1650/1986 είτε των κατ'εξουσιοδότηση του Ν.1650/1986. κανονιστικών διοικητικών πράξεων. Επίσης στα εδάφια γ και δ του άρθρ. 28 παρ 3 του Ν.1650/1986, όπως αυτός τροποποιήθηκε με το άρθ. 7 του Ν.4042/2012 τίθενται και διακεκριμένες παραλλαγές του βασικού εγκλήματος. Ακόμη στο άρθ. 28 παρ 7 του Ν.1650/1986, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθ. 7 του Ν.4042/2012 σε περιπτώσεις εγκλημάτων κατά του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος δόθηκε δικαίωμα παράστασης πολιτικής αγωγής σε φορείς, οργανώσεις και συλλόγους, οι οποίοι λόγω του αντικειμένου ή του σκοπού τους έχουν έννομο συμφέρον για την αποκατάσταση της επελθούσας περιβαλλοντικής ζημίας. Τέλος τέθηκε για πρώτη φορά στην ελληνική έννομη τάξη ποινική τιμώρησα των νομικών προσώπων για εγκλήματα κατά του έννομου αγαθού του περιβάλλοντος.⁴²⁷

γ) Ο Ν.4067/2012 (ΦΕΚ 79 Α') και το ΠΔ 59/2018 (114 Α'). Τις βασικές διατάξεις για την προστασία του πολεοδομικού περιβάλλοντος και της χωροταξίας στην ελληνική έννομη τάξη από αποτελούν αφενός ο Νέος Οικοδομικός Κανονισμός (ΝΟΚ) Ν.4067/2012 στον οποίο ρυθμίζονται οι άδειες δόμησης στην ελληνική επικράτεια εντός και εκτός ρυμοτομικού σχεδίου και αφετέρου στο ΠΔ 59/2018, στο

⁴²⁷ Για την κριτική επεξεργασία του Ν.4042/2012 βλ. αναλυτικά, Γκαρβέλας Σ., «Οι Οδηγίες της Ε.Ε. για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος και η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική έννομη τάξη», Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2016

οποίο καθορίζονται οι χρήσεις γης και ο συντελεστής δόμησης για την εντός και εκτός ρυμοτομικού σχέδια δόμηση.

δ) Ο Ν.998/1979 και το ΠΔ 32/2016. Ο εκτελεστικός νόμος για την προστασία των δασών, σε εκτέλεση του άρθ. 24 παρ 1 Συντ. είναι ο Ν.998/1979 «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας» (ΦΕΚ 289 Α'). Τα επιστημονικά κριτήρια και τα λοιπά συνεκτιμώμενα στοιχεία για την υπαγωγή εκτάσεων στην έννοια του δάσους προβλέπονται στο ΠΔ 32/2016 (ΦΕΚ 46 Α').

ε) Ο Ν.3028/2002. Βασικό νομοθέτημα για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ο Ν.3028/2002 (ΦΕΚ 153 Α'). Αφού στο άρθ. 2 του νόμου έχουν αναφερθεί οι βασικοί ορισμοί των αρχαίων μνημείων, των νεότερων μνημείων, των μνημείων εν γένει και των πολιτιστικών αγαθών, στο άρθ. 3 του νόμου αναφέρεται το περιεχόμενο της προστασίας του νόμου το οποίο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων α) τον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και τη μελέτη των στοιχείων της πολιτικής κληρονομιάς, β) τη διατήρηση και στην αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της πολιτιστικής κληρονομιάς, γ) την αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, της κλοπής και της παράνομης εξαγωγής της πολιτιστικής κληρονομιάς, δ) τη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της πολιτιστικής κληρονομιάς, ε) τη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με την πολιτιστική κληρονομιά, στ) την ανάδειξη και την ένταξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και ζ) στην παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά.

3.3 «Η συγκριτική επισκόπηση Συνταγμάτων των λοιπών κρατών μελών»

3.3.1 «Κράτη μέλη της Ε.Ε. που αναγνωρίζουν ρητά το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος και την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης»

Το άρθ. 45 του Ισπανικού Συντ.⁴²⁸ ορίζει τα εξής: ότι πρώτον «ο καθένας έχει το δικαίωμα να απολαμβάνει ένα περιβάλλον κατάλληλο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και την υποχρέωση να το διαφυλάττει.», δεύτερον «οι δημόσιες αρχές οφείλουν να ελέγχουν την ορθολογική χρήση όλων των φυσικών πόρων, προς το σκοπό της προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας της ζωής, καθώς και της προστασίας και αποκατάστασης του περιβάλλοντος, με βάση την απαραίτητη συλλογική αλληλεγγύη» και τρίτον «οι ποινικές ή κατά περίπτωση, διοικητικές κυρώσεις και η υποχρέωση επανόρθωσης της βλάβης, που προκλήθηκε, θα επιβάλλονται σε όσους παραβαίνουν τα παραπάνω σύμφωνα με τις προβλεπόμενες νομοθετικές ρυθμίσεις».

Παρόμοια προστασία παρέχεται από το Σύντ. της Πορτογαλίας,⁴²⁹ το άρθ. 66 του οποίου προβλέπει ότι «ο καθένας έχει δικαίωμα σε ένα περιβάλλον ανθρώπινο, υγιεινό και οικολογικά ισορροπο και την υποχρέωση να το προσέχει». Παρόμοιο

⁴²⁸Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf, σ. 25-26

⁴²⁹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pt/pt045en.pdf> σ. 32

είναι και η διάταξη του άρθ. 9 του Καταστατικού αυτού Χάρτη, όπου «η προστασία και η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του πορτογαλικού λαού, η προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος, ο κατάλληλος χωροταξικός σχεδιασμός και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων αποτελούν θεμελιώδη καθήκοντα του Κράτους». Παράλληλα σχετίζεται και το άρθ. 168 παρ. 1 εδ. ζ του πορτογαλικού Συντ.,⁴³⁰ το οποίο αναφέρει πως «οι βάσεις του συστήματος προστασίας της φύσης, της οικολογικής ισορροπίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Βουλής, εκτός και αν αυτή εξουσιοδοτήσει την Κυβέρνηση προκειμένου να νομοθετήσει».

Δικαίωμα στο περιβάλλον προβλέπεται και στην έννομη τάξη της Ουγγαρίας,⁴³¹ ειδικότερα στο άρθ. 18 του ουγγρικού Συντ. όπου αναφέρει πως «η Δημοκρατία της Ουγγαρίας αναγνωρίζει και εφαρμόζει το δικαίωμα του καθενός σε υγιές περιβάλλον».

Στην Σλοβενία,⁴³² η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος, προβλέπεται στο άρθ. 72 του Συντ. που φέρει το τίτλο «υγιές περιβάλλον» και ορίζει πως «ο καθένας έχει το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον, σε αρμονία με ο νόμο». Η παρ. 2 του ίδιου άρθ., προβλέπει ότι το «κράτος θα προωθεί το υγιές περιβάλλον και ότι οι προϋποθέσεις και οι όροι άσκησης οικονομικών και λοιπών δραστηριοτήτων θα προσδιορίζονται βάσει νόμου». Η παρ. 3 του άρθ. 72 Συντ. τονίζει στην ουσία την περιβαλλοντική αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» καθώς αναφέρει ότι «ο νόμος θα καθορίσει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες το πρόσωπο που προκάλεσε βλάβη στο περιβάλλον υποχρεούται να καταβάλει αποζημίωση». Σημαντική είναι και η παρ. 4 του ίδιου άρθ. σύμφωνα με την οποία «η προστασία των ζώων από την κακομεταχείριση ρυθμίζεται με νόμο».⁴³³

Η Ρουμανία αναγνωρίζει το δικαίωμα στο περιβάλλον στο άρθ. 35 παρ. 1 του ρουμανικού Συντ.⁴³⁴ βάσει του οποίου «το κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα του καθενός σε ένα υγιές, καλοδιατηρημένο και ισορροπημένο περιβάλλον». Η παρ. 2 του ίδιου άρθ. δημιουργεί προϋποθέσεις για την αποτελεσματική κατοχύρωση του εν λόγω δικαιώματος, ορίζοντας ότι «το Κράτος θα παρέχει το νομοθετικό πλαίσιο για την άσκηση ενός τέτοιου δικαιώματος». Επίσης η παρ. 3 του άρθ. προβλέπει ότι «τα φυσικά και νομικά πρόσωπα δεσμεύονται να προστατεύουν και να βελτιώνουν το περιβάλλον, διασφαλίζοντας το πολύτιμο αυτό αγαθό».

Η Σλοβακία⁴³⁵ διασφαλίζει το δικαίωμα στο περιβάλλον στο άρθ. 44 παρ. 1 του Συντ. όπου «ο καθένας έχει το δικαίωμα σε ένα κατάλληλο περιβάλλον». Η παρ. 2 του ίδιου άρθ. αναφέρει πως «ο καθένας υποχρεούται να αναβαθμίζει και να προφυλάττει το περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά». Επίσης, στην παρ. 3

⁴³⁰ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pt/pt045en.pdf> σ. 67

⁴³¹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/hu/hu047en.pdf> σ. 3

⁴³² Το Σύντ. της Σλοβενίας, λαμβάνει το περιβάλλον υπό την ευρεία έννοια. Ειδικότερα, στην παρ. 1 του άρθ. 72 τονίζεται ότι «ο καθένας είναι υποχρεωμένος σύμφωνα με τον νόμο να προστατεύει τα φυσικά τοπία ειδικού ενδιαφέροντος, τις σπανιότητες και τα πολιτιστικά μνημεία» καθώς στην παρ. 2 του ίδιου άρθ. τονίζεται ότι «το κράτος και οι τοπικές κοινότητες θα προωθήσουν την διατήρηση της φυσικής πολιτιστικής κληρονομιάς».

⁴³³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf> σ. 21 (Official Gazette of the Republic of Slovenia Nos. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04, 68/06, and 47/13)

⁴³⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf> σ. 9-10

⁴³⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι το άρθ. 45 του Σλοβάκικου Συντάγματος ορίζει πως «ο καθένας έχει δικαίωμα σε έγκαιρες και ολοκληρωμένες πληροφορίες σχετικά με το καθεστώς του περιβάλλοντος και με τις αιτίες και συνέπειες της κατάστασής του», τονίζοντας την συνταγματική προστασία ορισμένων διαδικαστικών πτυχών του δικαιώματος στο περιβάλλον.

του ίδιου άρθ. γίνεται λόγος ότι «κανένας δεν θα πρέπει να καταστρέφει και να θέτει σε κίνδυνο το περιβάλλον, τους φυσικούς πόρους και την πολιτιστική κληρονομιά πέραν των ορίων που προβλέπονται βάσει νόμου». Τέλος η παρ. 4 του άρθ. 44, τονίζει ότι «το κράτος φροντίζει για την οικονομική αξιοποίηση των φυσικών πόρων, την οικολογική ισορροπία και την αποτελεσματικής περιβαλλοντική προστασία».⁴³⁶

Συνταγματική προστασία για το περιβάλλον παρέχεται και στην έννομη τάξη της Λετονίας, όπου σύμφωνα με το άρθ. 115 του Συντ. «το κράτος θα προστατεύει το δικαίωμα του καθενός να διαβιεί σε ένα αξιοπρεπές περιβάλλον παρέχοντας περιβαλλοντικές πληροφορίες και προωθώντας την διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος. Η Λετονία κατοχυρώνει συνταγματικά, τόσο ουσιαστικό όσο και διαδικαστικό δικαίωμα στο περιβάλλον».⁴³⁷

Αναφορά στο δικαίωμα στο περιβάλλον, γίνεται έμμεσα και στο Σύντ. της Φινλανδίας, που περιλαμβάνει επιταγή απευθυνόμενη προς τα όργανα της Κυβέρνησης αλλά και προς κάθε πολίτη, προκειμένου να προστατεύει το περιβάλλον. Συγκεκριμένα το άρθ. 20 του φιλανδικού Συντ. αναφέρει πως πρώτον, «ο καθένας ευθύνεται για τη φύση και την βιοποικιλότητα της, το περιβάλλον και την πολιτιστική κληρονομιά» και δεύτερον πως «τα κυβερνητικά όργανα είναι υποχρεωμένα να εξασφαλίζουν σε καθέναν το δικαίωμα σε ένα υγιεινό περιβάλλον καθώς και την δυνατότητα να συμμετέχει στην λήψη αποφάσεων που αφορούν τον βιοτικό χώρο».⁴³⁸

Παρόμοια διατύπωση έχει και το Σύντ. του Βελγίου, το οποίο αναφέρεται επίσης εμμέσως στο δικαίωμα στην περιβαλλοντική προστασία. Το άρθ. 23./4 του Συντ. αναφέρει ότι «ο καθενός έχει δικαίωμα να ζει σύμφωνα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Με στόχο αυτό, η νομοθεσία εγγυάται, λαμβάνοντας υπόψη και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις, τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα και προσδιορίζει τις προϋποθέσεις άσκησης τους. Αυτά τα δικαιώματα συμπεριλαμβάνουν ιδίως το δικαίωμα στην προστασία ενός υγιεινού περιβάλλοντος».⁴³⁹

3.3.2 «Κράτη μέλη που δεν κατοχυρώνουν με σαφήνεια ένα δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη»

Σε αντίθεση με τις ανωτέρω συνταγματικές ρυθμίσεις, τα Συντάγματα των περισσότερων κρατών μελών δεν κατοχυρώνουν με σαφήνεια ένα δικαίωμα στο περιβάλλον αλλά είτε αναφέρουν την προστασία του περιβάλλοντος ως υποχρέωση της πολιτείας, είτε προστατεύουν τα περιβαλλοντικά αγαθά μέσω άλλων διατάξεων συνταγματικού κύρους που κατοχυρώνουν διαφορετικά συνταγματικά δικαιώματα.

Η Αυστρία ανήκει στην παραπάνω κατηγορία, καθώς περιλαμβάνει ένα ειδικό συνταγματικό νομοθέτημα για την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο προβλέπει ότι πρώτον ότι «η Δημοκρατία της Αυστρίας αποδέχεται την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος» και διευκρινίζεται δεύτερον ότι «αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος είναι η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ως θεμέλιου της ανθρώπινης ύπαρξης εναντίον των επιβλαβών συνεπειών». Ιδίως η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος συνίσταται στη

⁴³⁶ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf> σ.19

⁴³⁷ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>

⁴³⁸ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.servat.unibe.ch/icl/fi00000_.html

⁴³⁹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf σ. 10

λήψη μέτρων προκειμένου να προληφθεί η ρύπανση της ατμόσφαιρας, των νερών και του εδάφους και να αποφευχθούν οι ενοχλήσεις από τον θόρυβο»⁴⁴⁰

Ίδια αναφορά γίνεται και στο Σύντ. της Γερμανίας,⁴⁴¹ όπου το άρθ. 20 α του γερμανικού Σύντ. προβλέπει ότι «το κράτος, έχοντας την ευθύνη για τις μέλλουσες γενιές, προστατεύει τις φυσικές βάσεις της ζωής, στο πλαίσιο της συνταγματικής τάξης, μέσω της νομοθεσίας και σύμφωνα με το νόμο και τη νομολογία, μέσω της εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας».

Το Σύντ. της Τσεχίας, αναφέρει την κρατική υποχρέωση διαφύλαξης των φυσικών πόρων στο άρθ. 7 του Σύντ. όπου το «το κράτος καλείται να διασφαλίζει ότι οι φυσικοί πόροι χρησιμοποιούνται οικονομικά και ο φυσικός πλούτος προστατεύεται»⁴⁴²

Παρόμοια ρύθμιση περιλαμβάνει και το Σύντ. της Βουλγαρίας, όπου βάσει του άρθ. 15 του Σύντ. «η Δημοκρατία της Βουλγαρία θα διασφαλίσει την προστασία και την αναπαραγωγή του περιβάλλοντος, την διατήρηση της φύσης και της βιοποικιλότητας, την ορθολογική διαχείριση των φυσικών και λοιπών πόρων της χώρας».⁴⁴³

Επιταγή στους φορείς της κρατικής εξουσίας εμπεριέχει και το Σύντ. της Πολωνίας⁴⁴⁴ στο άρθ. 74 όπου η παρ. 1 ορίζει ότι «οι δημόσιες αρχές θα υιοθετούν πολιτικές που θα διασφαλίζουν την οικολογική ασφάλεια των σημερινών και μελλοντικών γενεών» και η παρ. 2 του ίδιου άρθ. αναφέρει ότι «η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση δημόσιων αρχών». Οι παρ. 3 και 4 του άρθ. 74 κατοχυρώνουν συνταγματικά το διαδικαστικό δικαίωμα στο περιβάλλον, καθώς υπογραμμίζουν πως «ο καθένας έχει το δικαίωμα να ενημερώνεται σε σχέση με την ποιότητα του περιβάλλοντος την προστασία αυτού» καθώς και ότι «οι δημόσιες αρχές θα υποστηρίζουν τις δραστηριότητες των πολιτών να προστατεύουν και να βελτιώνουν την ποιότητα του περιβάλλοντος».⁴⁴⁵

Το Σύντ. της Εσθονίας αναφέρεται στην περιβαλλοντική ευθύνη, μέσω του άρθ. 53 του Συντάγματος,⁴⁴⁶ που προβλέπει ότι «ο καθένας υποχρεούται να διαφυλάττει τον ανθρώπινο και φυσικό περιβάλλον και να καταβάλει αποζημίωση για τη βλάβη που προκαλεί στο περιβάλλον. Οι διαδικασίες καταβολής της αποζημίωσης θα ρυθμίζονται βάσει νόμου».

⁴⁴⁰ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση: https://ec.europa.eu/environment/eir/pdf/report_at_en.pdf (The EU Environmental Implementation Review 2019 Country Report - AUSTRIA) σ. 1-36

⁴⁴¹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.umweltbundesamt.de/en/the-german-environmental-constitutional-law>

⁴⁴² Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf σ. 5 (Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002 σ.1-49)

⁴⁴³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015.pdf?lang=en σ. 5 (Bulgaria's Constitution of 1991 with Amendments through 2015 σ.1-4)

⁴⁴⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pl/pl027en.pdf> σ.15

⁴⁴⁵ Ακόμη πιο προωθητική είναι η διάταξη του άρθρου 68 παρ. 4 του πολωνικού Συντάγματος, η οποία απευθύνει προς τα κρατικά όργανα την επιταγή προληπτικής δράσης. Συγκεκριμένα σύμφωνα με αυτή την ρύθμιση, «οι δημόσιες αρχές αντιμετωπίζουν επιδημικές ασθένειες και θα αποτρέπουν τις αρνητικές επιπτώσεις υποβάθμισης του περιβάλλοντος στην υγεία». Εκτός της περιβαλλοντικής αρχής της πρόληψης, το Σύνταγμα της Πολωνίας φαίνεται να ενστερνίζεται και την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», καθώς προβλέπει στο αρθ. 86 ότι «ο καθένας θα ενδιαφέρεται για την ποιότητα του περιβάλλοντος και θα ευθύνεται για την πρόκληση της υποβάθμισης του. Οι αρχές αυτής της ευθύνης θα ρυθμίζονται με καταστατικό νόμο».

⁴⁴⁶ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide>

Το Σύντ. της Λιθουανίας, παρόλο που δεν κάνει λόγο για περιβαλλοντική ευθύνη, προβλέπει με εξειδικευμένο τρόπο την υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος, υπογραμμίζοντας στο άρθ. 53 του εν λόγω Σύντ. ότι «το κράτος και κάθε άτομο οφείλει να προστατεύει το περιβάλλον από επιβλαβείς επιδράσεις. Επίσης μέσω του άρθ. 54, απευθύνεται επιταγή προς το κράτος «να μεριμνήσει για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, της άγριας φύσης, των μεμονωμένων αντικειμένων της φύσης και των περιοχών ιδιαίτερης αξίας και να εποπτεύει τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων». Προσδιορίζεται επίσης ότι «η καταστροφή του εδάφους και του υπεδάφους, η μόλυνση των υδάτων και του αέρα, η ραδιενεργή επίδραση στο περιβάλλον και ο αφανισμός των ειδών της άγριας ζωής και των φυτών απαγορεύονται δια του νόμου».⁴⁴⁷

Η Σουηδία περιλαμβάνει μια πιο λιγότερο αναλυτική συνταγματική διάταξη. Ειδικότερα το κεφ. 1, τμ. 2 του Σύντ. της, επιφορτίζει απλώς τη Δημόσια Διοίκηση με την υποχρέωση «να εξασφαλίζει το δικαίωμα στην εργασία, τη στέγαση και την εκπαίδευση και να προωθεί την κοινωνική πρόνοια, την κοινωνική ασφάλεια και ένα καλό βιοτικό περιβάλλον».⁴⁴⁸

Παρόμοιο καθεστώς διακρίνεται και στην Ολλανδία. Το άρθ. 21 του Σύντ. της Ολλανδίας⁴⁴⁹ προβλέπει ότι «αποτελεί υποχρέωση των αρχών να διατηρούν τη χώρα κατοικήσιμη καθώς και να προστατεύουν και να βελτιώνουν το περιβάλλον». Το περιβάλλον όπως διακρίνεται, λαμβάνεται υπό τη στενή του έννοια χωρίς να περιλαμβάνει το πολιτιστικό περιβάλλον.

Στην Ιταλία αντίθετα δίνεται περισσότερη έμφαση στην προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος, λόγω της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς που έχει η χώρα. Συγκεκριμένα το άρθ. 9 παρ. 2 του ιταλικού Σύντ., παρόλο που δεν αναφέρει ρητά στο περιβάλλον αναφέρει ότι «η Δημοκρατία προστατεύει το τοπίο και την ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά της Ιταλίας».⁴⁵⁰

Ταυτόσημη αναφορά παρατηρείται και στο Σύντ. της Μάλτας, όπου στο τμήμα 9 του Καταστατικού Χάρτη της χώρας με τίτλο «περιβάλλον, ιστορία, τέχνη» ορίζει ότι το «κράτος προστατεύει το τοπίο και την ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά του έθνους».⁴⁵¹

3.3.3 «Κράτη μέλη που δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός συνταγματικού δικαιώματος για την προστασία του περιβάλλοντος και την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης»

Τα Συντάγματα κάποιων άλλων κρατών, αντίθετα δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη ενός συνταγματικού δικαιώματος στο περιβάλλον και αφετέρου δεν προβλέπουν την υποχρέωση της πολιτείας να εγγυάται την προστασία του εν λόγω αγαθού σε κάποια από τις θεμελιώδεις διατάξεις που έχουν αυξημένη τυπική ισχύ. Στις χώρες αυτές ρυθμίσεις για την περιβαλλοντική προστασία συναντώνται σε νομοθετήματα

⁴⁴⁷ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lt/lt045en.pdf> σ. 9 (CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA (Adopted by citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum of 25 October 1992) σ. 1-31)

⁴⁴⁸ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf> σ. 65 (The Constitution of Sweden the fundamental laws and the riksdag act σ.1-222)

⁴⁴⁹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.servat.unibe.ch/icl/nl00000_.html

⁴⁵⁰ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://www.quirinale.it/allegati_statici/en/costituzione_inglese.pdf σ.7 (THE CONSTITUTION OF THE ITALIAN REPUBLIC, σ. 1-34)

⁴⁵¹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566> σ. 67 (1-86)

υποδεέστερης ισχύος, όπως είναι οι κώδικες ή οι τυπικοί νόμοι. Στις συγκεκριμένες έννομες τάξεις προστασία συνταγματικού επίπεδου δύναται να αναζητηθεί σε συνταγματικές ρυθμίσεις που κατοχυρώνουν δικαιώματα συναφή προς το περιβάλλον, όπως το δικαίωμα στην υγεία, τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα.

Τέτοια παραδείγματα χώρων αποτελούν⁴⁵² η Ιρλανδία όπου ως νομικές βάσεις για την προστασία του περιβάλλοντος αποτελούν τα άρθ. 40 και 45 του εθνικού Συντ., τα οποία αφορούν την προστασία της υγείας και την κοινωνική πολιτική της χώρας.⁴⁵³ Παρόμοιο καθεστώς διακρίνεται και στην Κύπρο, όπου απουσιάζει επίσης ειδική συνταγματική ρύθμιση για το περιβάλλον. Η έλλειψη αυτή καλύπτεται στην εν λόγω χώρα μέσω της προσφυγής στα άρθ. 7, 9 και 15 του κυπριακού Συντ.⁴⁵⁴ τα οποία διασφαλίζουν το δικαίωμα στην ζωή και σωματική ακεραιότητα, το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης καθώς και το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής.

Επομένως όπως διαπιστώνεται από τα παραπάνω, υπάρχουν τρεις κατηγορίες χωρών άρα και συνεπώς τρεις τρόπους αντιμετώπισης του περιβαλλοντικού ζητήματος κάτι το οποίο δυσχεραίνει την καθολική αναγνώριση του δικαιώματος στο περιβάλλον.

⁴⁵² Επίσης και το Βατικανό, δεν αναγνωρίζει ρητά δικαίωμα στο περιβάλλον.

⁴⁵³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part13>

⁴⁵⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Cyprus.pdf> σ. 3-6 (CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF CYPRUS Presented to Parliament by the Secretary of State for the Colonies, the Secretary of State for Foreign Affairs and the Minister of Defence by Command of Her Majesty July 1960 Cmnd. 1093), (1-66)

ΜΕΡΟΣ Γ΄ : ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 4^ο : «Η Κοινωνιολογική προσέγγιση του δικαιώματος στο περιβάλλον»

4.1 «Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία»

«Ορισμός»

Η περιβαλλοντική κοινωνιολογία ορίζεται ως η μελέτη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κοινωνιών και του φυσικού τους περιβάλλοντος. Ωστόσο ο ορισμός αυτός παρουσιάζει άμεσα το πρόβλημα της ενσωμάτωσης του ανθρώπινου πολιτισμού με το υπόλοιπο περιβάλλον. Παρά το γεγονός αυτό, καθώς επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ της κοινωνίας και του περιβάλλοντος, η περιβαλλοντική κοινωνιολογία συνήθως δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των κοινωνικών παραγόντων που προκαλούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα, στις κοινωνικές επιπτώσεις αυτών των προβλημάτων και στις προσπάθειες επίλυσής τους. Επιπλέον, αναλύει και ασχολείται με τις κοινωνικές διαδικασίες, οι οποίες μέσα από διάφορες περιβαλλοντικές συνθήκες ορίζονται ως κοινωνικά προβλήματα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες έρευνες στην περιβαλλοντική κοινωνιολογία εξετάζουν τις σύγχρονες κοινωνίες. Το πιο βασικό της κομμάτι αποτελούν οι διαδικασίες με τις οποίες τα περιβαλλοντικά αυτά ζητήματα κατασκευάζονται κοινωνικά και ορίζονται ως κοινωνικά ζητήματα και απαντήσεις. Η περιβαλλοντική κοινωνιολογία αναδείχτηκε ως ένας υποκλάδος της κοινωνιολογίας στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ως απάντηση στην εμφάνιση του περιβαλλοντικού κινήματος στη δεκαετία του 1960.

4.1.1 «Ιστορικά στοιχεία»

Οι αρχαίοι Έλληνες εξιδανίκευαν όπως αναφέρθηκε ξανά στην παρούσα εργασία τη ζωή στη φύση χρησιμοποιώντας την ιδέα της ποιμαντικής⁴⁵⁵ Επίσης, αργότερα, πολλοί ρομαντικοί συγγραφείς όπως ο Wordsworth⁴⁵⁶ εμπνεύστηκαν εξίσου από τη φύση. Όσο αφορά τη σύγχρονη σκέψη γύρω από τις σχέσεις ανθρώπου και περιβάλλοντος, αυτή εντοπίζεται στον Κάρολο Δαρβίνο. Η έννοια της φυσικής επιλογής του Δαρβίνου έδειξε ότι ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στην επιβίωση των ομάδων στο φυσικό περιβάλλον. Οι εξελικτικές αρχές, ιδιαίτερα η προσαρμοστικότητα, χρησιμεύουν ως μικροκοσμία της ανθρώπινης οικολογίας⁴⁵⁷ Οι εργασίες του Craig Humphrey και του Frederick Buttel⁴⁵⁸ εντοπίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στο έργο του Δαρβίνου για τη φυσική επιλογή, την ανθρώπινη οικολογική κοινωνιολογία και την περιβαλλοντική κοινωνιολογία αντίστοιχα.

⁴⁵⁵ Βλ. Huges Donald, «Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι περιβαλλοντολόγοι», στο Η Νέα Οικολογία, τ.1 και 2, 1984, σ.70-73

⁴⁵⁶ Βλ. Stephen Gill, William Wordsworth, «A Life», Oxford University Press, 1989, σ.132-133

⁴⁵⁷ Βλ. Freeman, R. B., «Charles Darwin: A companion», (2nd online ed.), The Complete Works of Charles Darwin Online, 2007, σ. 107 και 109, Retrieved 25 December 2014, στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=A27b&viewtype=text&pageseq=1>

⁴⁵⁸ Ο Buttel ήταν ένας μελετητής της αγροτικής κοινωνιολογίας, η έρευνα του οποίου επικεντρώθηκε σε τέσσερις βασικούς τομείς μελέτης: την κοινωνιολογία της γεωργίας, την περιβαλλοντική κοινωνιολογία, την τεχνολογική αλλαγή στη γεωργία και τον εθνικό και παγκόσμιο ακτιβισμό σχετικά με τις περιβαλλοντικές και γεωργικές πολιτικές.

Η κοινωνιολογία αναπτύχθηκε ως επιστήμη στα μέσα και τα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε ένα πλαίσιο όπου ο βιολογικός ντετερμινισμός⁴⁵⁹ δεν κατόρθωσε να εξηγήσει πλήρως τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής αλλαγής, συμπεριλαμβανομένης της εξελισσόμενης σχέσης μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού τους περιβάλλοντος. Στα χρόνια της θεμελίωσής της, η κλασσική κοινωνιολογία θεωρούσε τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες ως την κυρίαρχη αιτία κοινωνικών και πολιτιστικών συνθηκών. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τους παράγοντες που επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ του ανθρώπου με το φυσικό τους περιβάλλον.

Η περιβαλλοντική κοινωνιολογία εμφανίστηκε, όπως διατυπώθηκε και παραπάνω, ως ένας συνεκτικός ερευνητικός κλάδος μετά το περιβαλλοντικό κίνημα της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Τα έργα του William R. Catton, Jr. και Riley Dunlap, μεταξύ άλλων, αμφισβήτησαν τον περιορισμένο ανθρωποκεντρισμό της κλασσικής κοινωνιολογίας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ζήτησαν μια νέα ολιστική προσέγγιση και προοπτική για τα συστήματα. Έτσι από τη δεκαετία του 1970, η κοινωνιολογία μετασχηματίστηκε αισθητά όσο αφορά τις περιβαλλοντικές κοινωνικές της εξηγήσεις. Η περιβαλλοντική κοινωνιολογία έχει πλέον εδραιωθεί ως ένας διεπιστημονικός κλάδος και τομέας σπουδών με ακαδημαϊκό χαρακτήρα.

4.1.2 « Η υπαρξιακή δυαδικότητα »

Η δυαδικότητα της ανθρώπινης κατάστασης στηρίζεται στην πολιτισμική μοναδικότητα και στα χαρακτηριστικά της εξέλιξής της. Από τη μία, οι άνθρωποι έχουν ενσωματωθεί στην οικόσφαιρα και εξελίσσονται μαζί με άλλα είδη. Επίσης, μοιράζονται τις ίδιες βασικές οικολογικές εξαρτήσεις με τους υπόλοιπους «κατοίκους της φύσης». Από την άλλη όμως, διακρίνονται από άλλα είδη λόγω των καινοτόμων δυνατοτήτων τους, των ξεχωριστών πολιτισμών και των ποικίλων θεσμών που τους διέπουν. Έτσι οι άνθρωποι έχουν τη δύναμη να δρουν ανεξάρτητα, να καταστρέφουν και να υπερβαίνουν τα όρια του φυσικού τους περιβάλλοντος.⁴⁶⁰

Σύμφωνα με τον Buttel, υπάρχουν πέντε βασικές θεωρίες στην περιβαλλοντική κοινωνιολογία, που ευθύνονται για την περιβαλλοντική υποβάθμιση και δείχνουν τι θα πρέπει να ερευνηθεί και να θεωρηθεί ως σημαντικό κομμάτι. Η έρευνα αυτή με την σειρά της θα αναδείξει τις ιδέες που αντιβαίνουν η μια τη άλλη.

4.1.3 «Μαλθουσιανισμός⁴⁶¹- Βιώσιμη ανάπτυξη- Περιβάλλον»

⁴⁵⁹ Ο βιολογικός ντετερμινισμός, επίσης γνωστός ως γενετικός ντετερμινισμός, είναι η πεποίθηση ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά ελέγχεται από τα γονίδια ενός ατόμου ή κάποια συνιστώσα της φυσιολογίας τους, γενικά σε βάρος του ρόλου του περιβάλλοντος, είτε στην εμβρυϊκή ανάπτυξη είτε στη μάθηση. Ο γενετικός αναγωγισμός είναι μια παρόμοια έννοια, αλλά διαφέρει από τον γενετικό ντετερμινισμό, καθώς το πρώτο αναφέρεται στο επίπεδο κατανόησης, ενώ το τελευταίο αναφέρεται στον υποτιθέμενο αιτιώδη ρόλο των γονιδίων. Βλ. στο Allen, Garland Edward (9 Δεκεμβρίου 2015). "Βιολογικός ντετερμινισμός" στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.britannica.com/topic/biological-determinism>

⁴⁶⁰ Βλ. Buttel Frederick H., Craig R. Humphrey, «Sociological Theory and the Natural Environment», στο Riley E. Dunlap and William Michelson, «Handbook of Environmental Sociology», CT, Westport, Greenwood Press, 2002, σ. 47

⁴⁶¹ Βλ. πιο αναλυτικά, W. Petersen, «Malthus», Heinman, London, 1979, σ. 64

Η Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το περιβάλλον. Καθώς ο άνθρωπος έχει άμεση ανάγκη το περιβάλλον για όλες τις δραστηριότητές του, η προστασία του και η σωστή διαχείριση του είναι από τα πιο σημαντικά θέματα που απασχολούν την διεθνή κοινότητα. Έχει γίνει πλέον εμφανές ότι πέρα από τη μεγάλη ανάπτυξη των ανθρώπινων κοινωνιών έχει επέλθει και μεγάλη καταστροφή του πλανήτη. Η σημασία της συνετής διαχείρισης των φυσικών πηγών, παρότι είναι παράγοντας που επηρεάζει σοβαρά την ανθρώπινη ανάπτυξη, ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα να έρχεται στο προσκήνιο. Άρχισε να εμφανίζεται στην βιβλιογραφία από το 1990 αν και είχε γίνει αναφορά από τον Μάλθους ήδη από το 1798. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας η Γη θεωρούνταν πως διέθετε ανεξάντλητους φυσικούς πόρους, ικανούς να ικανοποιήσουν κάθε ανάγκη του ανθρώπου για πάντα.⁴⁶²

Η βιωσιμότητα του περιβάλλοντος αφορά το περιβάλλον (τεχνητό και φυσικό) ως οικοσύστημα. Οικοσύστημα είναι ένα σύστημα που περιλαμβάνει τους βιοτικούς και τους αβιοτικούς παράγοντες μιας περιοχής καθώς και τις αλληλεπιδράσεις που υπάρχουν μεταξύ τους. Μελετάται λοιπόν η αντοχή του οικοσυστήματος σε αλλαγές καθώς και η προσαρμοστικότητά του. Ανάλογα με τα αποτελέσματα της εκάστοτε μελέτης πρέπει να επιλεγεί και το κατάλληλο σχέδιο διαχείρισης του οικοσυστήματος. Η χρήση των πόρων που διαθέτει ένα οικοσύστημα πρέπει να γίνεται με βάση την διαθεσιμότητά τους αλλά και τις ανάγκες των μελών του. Δεν πρέπει να δοθεί μόνο προσοχή στην παραγωγική διαδικασία και στη χρήση των διαφόρων πηγών ενέργειας και φυσικών πόρων. Εξίσου σημαντική είναι και η κατανάλωση των προϊόντων της παραγωγικής διαδικασίας και τα απόβλητα αυτής. Ο ρυθμός αυτών των δύο αλληλένδετων διαδικασιών αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ομαλή λειτουργία του κάθε οικοσυστήματος. Πέραν από το ενδιαφέρον για τη σωστή χρήση του περιβάλλοντος για την κάλυψη των άμεσων αναγκών των ανθρώπων, η βιώσιμη ανάπτυξη ασχολείται και με την προστασία του περιβάλλοντος με σκοπό τη χρήση του από της μελλοντικές γενιές.⁴⁶³

Καθώς η Γη είναι ένα κλειστό σύστημα, δηλαδή έχει συγκεκριμένο αριθμό πόρων προς χρήση, πρέπει οι ανάγκες των τωρινών κατοίκων της να καλύπτονται με σύνεση και χωρίς να σπατάλες έτσι ώστε οι μελλοντικοί κάτοικοί της να είναι κι αυτοί σε θέση να καλύψουν τις δικές τους. Ένα περιβαλλοντικό οικοσύστημα όμως είναι πιο ευάλωτο στις αλλαγές από ότι ένα κοινωνικό ή ένα οικονομικό σύστημα. Γίνεται σαφές επομένως ότι η οικονομική ανάπτυξη και συνεπώς η κοινωνική, έχει όρια που καθορίζονται από το πεπερασμένο περιβάλλον του πλανήτη. Ισορροπία επιτυγχάνεται μέσω της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία επειδή αποτελεί συνδυασμό των τριών αυτών συστημάτων μπορεί να βρει τη βέλτιστη λύση που θα δώσει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα χωρίς να διαταράξει την ισορροπία του καθενός ξεχωριστά.⁴⁶⁴

Οποιαδήποτε πολιτική αποφασιστεί για την βιώσιμη ανάπτυξη του περιβάλλοντος ελέγχεται μέσω περιβαλλοντικών δεικτών. Οι δείκτες αποφασίζονται με διεθνή συνεργασία και είναι ευρέως αποδεκτοί. Μπορούν να υιοθετηθούν σε οποιοδήποτε τομέα τόσο σε κρατικό επίπεδο όσο και σε διεθνές. Υπάρχουν δείκτες που αφορούν το νερό, το έδαφος, τον αέρα, διάφορες φυσικές πηγές, καθώς και δείκτες που ασχολούνται με τα απόβλητα. Χωρίζονται σε ποιοτικούς, οι οποίοι περιγράφουν τις ενέργειες και τα αποτελέσματά τους, και ποσοτικούς, οι οποίοι ασχολούνται με τις

⁴⁶² Βλ. Harris, M. στην διαδικτυακή διεύθυνση :

http://ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.pdf

⁴⁶³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.ess.co.at/GAIA/Reports/indics.html>

⁴⁶⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://soapboxie.com/social-issues/The-Environmental-Economic-and-Social-Components-of-Sustainability>

αριθμητικές μετρήσεις των εμπλεκόμενων ποσοτήτων. Το περιβάλλον αποτελεί ένα από τους τρεις πυλώνες της Βιώσιμης ανάπτυξης και ίσως έως ένα σημείο τη βάση για την ανάπτυξη των άλλων δύο. Είναι πλέον σίγουρο ότι είναι επιτακτική η ανάγκη της προστασίας του και της συνετής διαχείρισής του εάν θέλουμε η ανάπτυξή μας, τόσο σε οικονομικό πλαίσιο όσο και σε κοινωνικό, να μας οδηγήσει σε ένα καλύτερο μέλλον και όχι στην καταστροφή.⁴⁶⁵

4.1.4 «Ο Νεομαλθουσιανισμός»

Έργα όπως η τραγωδία των κοινών του Hardin, (1968) αναδιατυπώνουν τη σκέψη του Malthus για την αφηρημένη αύξηση του πληθυσμού που προκαλεί λιμούς σε ένα μοντέλο ατομικού εγωισμού σε μεγαλύτερες κλίμακες προκαλώντας επίσης την υποβάθμιση των «κοινών πόρων της πισίνας»,⁴⁶⁶ (common pool resources) όπως είναι «ο αέρας, το νερό, οι ωκεανοί και οι γενικές περιβαλλοντικές συνθήκες». Ο Hardin πρότεινε την ιδιωτικοποίηση πόρων ή την κυβερνητική ρύθμισή τους ως λύσεις για την περιβαλλοντική υποβάθμιση που προκλήθηκε από την τραγωδία των κοινών συνθηκών. Πολλοί κοινωνιολόγοι συμμερίστηκαν αυτήν την άποψη σχετικά με τις λύσεις τη δεκαετία του 1970. Ωστόσο υπήρξαν και πολλές κριτικές σχετικά με αυτήν, ιδιαίτερα από τους πολιτικούς επιστήμονες, την Elinor Ostrom και τους οικονομολόγους Amartya Sen και Ester Boserup.

Παρόλο που ένα μεγάλο μέρος της επικρατούσας επιστήμης θεωρεί ότι ο μαλθουσιανισμός είναι η μόνη άποψη του περιβαλλοντισμού, την ίδια στιγμή οι περισσότεροι κοινωνιολόγοι διαφωνούν με αυτόν, υποστηρίζοντας πως τα κοινωνικά οργανωτικά ζητήματα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης προκαλούνται τις περισσότερες φορές από περιβαλλοντικά προβλήματα που οφείλονται στον αφηρημένο πληθυσμό ή τον εγωισμό. Ως παράδειγμα της κριτικής αυτής, ο Ostrom στο βιβλίο του «Διοίκηση των Κοινοτήτων: Η Εξέλιξη των Ιδρυμάτων για Συλλογική Δράση», (1990),⁴⁶⁷ υποστηρίζει ότι το συμφέρον που προκαλεί πάντοτε υποβάθμιση, μπορεί μερικές φορές να παρακινήσει τους ανθρώπους να φροντίζουν τους κοινούς πόρους ιδιοκτησίας τους. Για να γίνει αυτό, πρέπει να αλλάξουν τους βασικούς οργανωτικούς κανόνες της χρήσης των πόρων. Η έρευνα αυτή παρέχει στοιχεία για τα βιώσιμα συστήματα διαχείρισης πόρων, γύρω από «κοινούς πόρους πισίνας» που εμφανίζονται εδώ και αιώνες σε ορισμένες περιοχές του κόσμου.

⁴⁶⁵Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://soapboxie.com/social-issues/The-Environmental-Economic-and-Social-Components-of-Sustainability>

⁴⁶⁶Στην οικονομία, ένας πόρος «κοινή πισίνα», (CPR) είναι ένας καλός τύπος και αποτελείται από ένα φυσικό ή ανθρώπινο πόρο του συστήματος (π.χ. ένα σύστημα άρδευσης ή αλιευτικά πεδία), των οποίων το μέγεθος ή τα χαρακτηριστικά καθιστά δαπανηρή, αλλά όχι αδύνατη, να αποκλείσει τους δυνητικούς δικαιούχους να λαμβάνουν οφέλη από τη χρήση τους. Σε αντίθεση με τα καθαρά δημόσια αγαθά, οι «κοινοί πόροι της πισίνας» αντιμετωπίζουν προβλήματα συμφοράς ή υπερβολικής χρήσης, επειδή μπορούν να αφαιρεθούν. Μια πηγή κοινής πισίνας αποτελείται συνήθως από έναν βασικό πόρο (π.χ. νερό ή ψάρι), ο οποίος καθορίζει τη μεταβλητή αποθέματος, παρέχοντας παράλληλα μια περιορισμένη ποσότητα εξαγόμενων μονάδων περιθωρίου, η οποία καθορίζει τη μεταβλητή ροής. Ενώ ο βασικός πόρος πρόκειται να προστατευθεί ή να καλλιεργηθεί για να επιτρέψει τη συνεχή εκμετάλλευσή του, οι περιθωριακές μονάδες μπορούν να συλλεχθούν ή να καταναλωθούν. Βλ. Ostrom Elinor, «Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action», Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1990, στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://wtf.tw/ref/ostrom_1990.pdf

⁴⁶⁷ Βλ. ό. π., στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://wtf.tw/ref/ostrom_1990.pdf

Επίσης, ο Amartya Sen υποστηρίζει στο βιβλίο του «Η φτώχεια και οι λιμοί : ένας απολογισμός σχετικά με το δικαίωμα και τη στέρηση» (1980),⁴⁶⁸ ότι η επέκταση του πληθυσμού δεν προκαλεί λιμούς ή υποβάθμιση, όπως ισχυρίζονται αυτοί που ενστερνίζονται τον Μαλθουσιανισμό. Αντίθετα, σε ειδικές περιπτώσεις, ο λιμός που πλήττει τους πληθυσμούς προκαλείται από την έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων και την πρόσβαση σε πόρους που υπάρχουν σε αφθονία. Ισχυρίζεται πώς μπορούν να εμφανιστούν λιμοί όχι μόνο σε μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες αλλά και σε μικρές. Αναφέρει επίσης ότι οι λιμοί και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος εμφανίζονται μόνο στις μη λειτουργικές δημοκρατίες.

Η Ester Boserup υποστηρίζει στο βιβλίο της «Οι συνθήκες της αγροτικής ανάπτυξης: Η οικονομία της αγροτικής αλλαγής υπό την πίεση του πληθυσμού», (1965),⁴⁶⁹ από την επαγωγική, εμπειρική ανάλυση περιπτώσεων, ότι η πιο αφηρημένη αντίληψη του Malthus για την υποτιθέμενη σχέση του πληθυσμού με την γεωργική κλίμακα μπορεί να αντιστραφεί. Αντίθετα δηλαδή με την γεωργική τεχνολογία και την κλίμακα που καθορίζει και περιορίζει τον πληθυσμό, όπως υποστήριξε ο Malthus, ο Boserup ισχυρίστηκε ότι ο κόσμος είναι γεμάτος περιπτώσεις άμεσης αντίθεσης και ότι ο πληθυσμός αυτός αλλάζει και επεκτείνει τις γεωργικές του μεθόδους.

Ο Allan Schnaiberg, μελετητής του οικολογικού μαρξισμού, διαφωνεί με τον μαλθουσιανισμό με το σκεπτικό ότι κάτω από τις μεγαλύτερες καπιταλιστικές οικονομίες η ανθρώπινη υποβάθμιση κινήθηκε από την τοπική, πληθυσμιακή υποβάθμιση στην οργανωτικά προκληθείσα υποβάθμιση των καπιταλιστικών πολιτικών οικονομιών. Δίνει το παράδειγμα της οργανωμένης υποβάθμισης των περιοχών στα τροπικά δάση, οι οποίες δηλώνουν ότι οι καπιταλιστές ωθούν τους ανθρώπους από τη γη πριν υποβαθμιστούν με οργανωτικά μέσα. Έτσι, πολλοί συντάκτες, όπως ο ίδιος ο κοινωνιολόγος Schnaiberg, οι οικονομολόγοι (Sen και Boserup), ο πολιτικός επιστήμονας Ostrom και όλοι όσοι επικεντρώνονται στο πώς η κοινωνική οργάνωση μιας χώρας μπορεί να υποβαθμίσει το περιβάλλον ανεξάρτητα από τον αφηρημένο πληθυσμό, επικρίνουν τον μαλθουσιανισμό.

4.1.5 «Το Νέο οικολογικό παράδειγμα»

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 δημοσιεύτηκαν ορισμένα προκλητικά επιστημονικά άρθρα που προκάλεσαν αναστάτωση τον κλάδο της Κοινωνιολογίας. Οι Dunlap και Catton, πρότειναν μια νέα υποκατηγορία της κοινωνιολογικής έρευνας, την Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία. Υποστήριξαν πως η μέχρι τότε κοινωνιολογική έρευνα για τα περιβαλλοντικά προβλήματα χωριζόταν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορούσε την Κοινωνιολογία των περιβαλλοντικών θεμάτων, την έρευνα δηλαδή για τα περιβαλλοντικά θέματα, όπως ήταν για παράδειγμα η αναψυχή στην φύση, η εμφάνιση του περιβαλλοντικού κινήματος, η διαχείριση περιβαλλοντικών πόρων και η εμφάνιση ενδιαφέροντος του κοινού για τα διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα, τα οποία μελετούσαν και ερευνούσαν οι κοινωνιολόγοι. Η δεύτερη αντίστοιχα υποκατηγορία είχε να κάνει με την Νεοαναδυόμενη Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία, η οποία αναγνωρίζει ότι τα φυσικά περιβάλλοντα μπορούν να επηρεάσουν και να

⁴⁶⁸ Βλ. αναλυτικά στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.prismaweb.org/nl/wp-content/uploads/2017/06/Poverty-and-famines%E2%94%82Amartya-Sen%E2%94%821981.pdf>

⁴⁶⁹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : https://www.biw.kuleuven.be/aee/clo/idessa_files/boserup1965.pdf

επηρεαστούν από την ανθρώπινη κοινωνία και συμπεριφορά.⁴⁷⁰ Σύμφωνα με τον Dunlap ύστερα από 25 χρόνια, η διάκριση είχε ως βασικό μέλημα να αναδείξει ότι η περιβαλλοντική κοινωνιολογία «πήγαινε πέρα από την εξέταση των περιβαλλοντικών προβλημάτων ως κοινωνικών και πολιτικών θεμάτων και στην ουσία χρησιμοποιούσε περιβαλλοντικές μεταβλητές για να εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και περιβάλλοντος».⁴⁷¹

Η δήλωση αυτή υπήρξε μια πραγματική καινοτομία καθώς η κοινωνιολογική έρευνα μέχρι εκείνη την εποχή δεχόταν, ακολουθώντας τον Durkheim, ότι «τα κοινωνικά δεδομένα μπορούν να εξηγηθούν μόνο από άλλα κοινωνικά δεδομένα».⁴⁷² Αυτή η προσέγγιση που είχε ως συνέπεια να αγνοηθούν από την κοινωνιολογική έρευνα αρκετές πύοδρομες έρευνες της περιβαλλοντικής κοινωνιολογίας, παρατίθεται αφενός ως πρώιμη ανάγκη να διαχωριστεί το περιβάλλον από την κληρονομικότητα ως πηγές διαφοροποίησης στο μοτίβα ανθρώπινης συμπεριφοράς και αφετέρου ως αναγκαίους όρου, προκειμένου να προοδεύσει εννοιολογικά η Κοινωνιολογία, να διαχωριστούν τα κοινωνικά και φυσικά περιβάλλοντα, ως αντίδραση τόσο στον γεωγραφικό ντετερμινισμό όσο και στον βιολογισμό.⁴⁷³

Η περιβαλλοντική Κοινωνιολογία αποσκοπούσε στο ξεκίνημα της στην αλλαγή κατεύθυνσης της κοινωνιολογικής έρευνας. Στόχος της ήταν μια Κοινωνιολογία που θα αναγνώριζε τον ρόλο των φυσιοβιολογικών παραγόντων στην διαμόρφωση κοινωνικών δομών και συμπεριφορών, που θα λάμβανε υπόψη της, τις επιδράσεις της κοινωνικής οργάνωσης και της κοινωνικής αλλαγής στο φυσικό περιβάλλον.⁴⁷⁴ Ο στόχος αυτός περιγράφεται στο άρθρο των Dunlap και Catton, όπου επισημαίνεται ότι ποίκιλες ανταγωνιστικές θεωρητικές οπτικές στην σύγχρονη Κοινωνιολογία, τείνουν να υπερτονίζουν τις μεταξύ τους διαφορές, αλλά αντί να είναι παραδείγματα αυτών, στην ουσία αποτελούν υποδεέστερες διαβαθμίσεις ενός μεγαλύτερου παραδείγματος. Υποστηρίζεται ότι η φαινομενική διαφοροποίηση τους δεν είναι τόσο σημαντική όσο ο ουσιαστικός ανθρωποκεντρισμός που βρίσκεται πίσω από όλες τους.⁴⁷⁵ Γι' αυτό το λόγο εντάσσουν όλες τις προηγούμενες θεωρίες σε αυτό που ονομάζουν «παράδειγμα της ανθρώπινης εξαιρεσιμότητας», (human exemptionalism paradigm - HEP). Η αντίθεση της Περιβαλλοντικής Κοινωνιολογίας στο HEP, εστιάζεται στην έννοια της εξαιρεσιμότητας, : η κριτική δεν εστιάζεται στο γεγονός ότι οι περιβαλλοντικοί κοινωνιολόγοι αρνούνται πως homo sapiens είναι ένα εξαιρετικό είδος, αλλά στο γεγονός ότι τα μοναδικά χαρακτηριστικά του είδους μας, (η κουλτούρα, η τεχνολογία, η γλώσσα) με κάποιο τρόπο εξαιρούν τους ανθρώπους από τις οικολογικές αρχές, από τις περιβαλλοντικές επιρροές και τα οικολογικά όρια.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Βλ. Dunlap, R.E. and W.R. Catton, «Environmental Sociology, A Framework for Analysis In Progress in Resource Management and Environmental Planning», (επιμ.) O.O'Riordan and R.C. d'Arge, vol. 1, Chichester, Eng : John Wiley, 1979, σ. 244

⁴⁷¹ Βλ. Μποτετζάγιας Ι., «Το Νέο Περιβαλλοντικό ή Οικολογικό Παράδειγμα», σ. 22 στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://static.eudoxus.gr/books/40/chapter-11740.pdf>

⁴⁷² Βλ. Dunlap, R.E. and W.R. Catton, 1979b, «Environmental Sociology, A Framework for Analysis In Progress in Resource Management and Environmental Planning», ό. π., σ. 244

⁴⁷³ Βλ. ό. π., σ. 245

⁴⁷⁴ Βλ. Buttel, F. H., «New Directions in Environmental Sociology», Annual Review of Sociology 13, 1987, σ. 466

⁴⁷⁵ Βλ. Catton W.R. and R.E. Dunlap, «Environmental Sociology, A new Paradigm», The American Sociologist, 1978, σ. 41-49

⁴⁷⁶ Βλ. Dunlap, R.E. and W.R. Catton, «Environmental Sociology, A Framework for Analysis In Progress in Resource Management and Environmental Planning», (επιμ.) O.O'Riordan and R.C. d'Arge, vol. 1, Chichester, Eng: John Wiley, 1979, σ. 250

Το HEP αποτελεί σε ακαδημαϊκό επίπεδο τη μεταφορά της κυρίαρχης δυτικής κοσμοθεώρησης, του συνόλου δηλαδή των αξιών και των ιδεολογιών που κατεύθυναν την ανάπτυξη του δυτικού κόσμου, τα τελευταία 500 χρόνια.⁴⁷⁷ Η συνειδητοποίηση των παγκόσμιων και πιεστικών περιβαλλοντικών ζητημάτων κατά τη δεκαετία του 1970 έφερε στην επιφάνεια ένα πρόβλημα που είχε αγνοηθεί στο παρελθόν : οι ανθρώπινες κοινωνίες αναγκαστικά εκμεταλλεύονται τα περιβάλλοντα οικοσυστήματα για να επιβιώσουν, όμως οι κοινωνίες που αναπτύσσονται μέχρι το σημείο να εκμεταλλεύονται το οικοσύστημα μπορούν να καταστρέψουν την ίδια τους επιβίωση. Αυτή η συνειδητοποίηση, ένα εναλλακτικό κοινωνικό παράδειγμα, το «Νέο Περιβαλλοντικό Παράδειγμα, (New Environmental Paradigm - NEP),⁴⁷⁸ οι παραδοχές του οποίου τονίζουν την εξάρτηση της ανθρώπινης κοινωνίας από τα οικοσυστήματα. Υπό το πρίσμα του NEP, η περιβαλλοντική Κοινωνιολογία καλείται να μελετήσει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ περιβάλλοντος και κοινωνίας.⁴⁷⁹ Το αναλυτικό πλαίσιο που προτείνεται γι' αυτή τη μελέτη είναι εκείνο του οικολογικού συμπλέγματος, αντίθετα απ' ότι αναμενόταν στην θεωρία, υπάρχει και μια θετική συσχέτιση μεταξύ ατομιστικών και ιεραρχικών μύθων καθώς και μεταξύ των μύθων της Ισότητας και της Μοιρολατρίας, ο κάθε μύθος της φύσης δεν είναι ανεξάρτητος. Επίσης, καταδείχτηκε πως δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ «μύθου της φύσης» και «μύθου της ανθρώπινης φύσης», αντίθετα με ότι προέβλεπε η θεωρία, ένα άτομο μπορεί να εμφανιζόταν λόγω χάρη ως ιεραρχικός αναφορικά με την ανθρώπινη φύση και ως μοιρολάτρης αναφορικά με το περιβάλλον. Παρόλα τα προβλήματα, σχετικές έρευνες έδειξαν πως οι οπαδοί της Ισότητας είναι αυτοί με το μεγαλύτερο περιβαλλοντικό ενδιαφέρον και επίπεδο υποστήριξης φιλοπεριβαλλοντικών μέτρων. Η κατάσταση είναι πιο προβληματική στην περίπτωση των ιεραρχικών, όπου διαφορετικές μελέτες καταλήγουν σε διαφορετικά αποτελέσματα.⁴⁸⁰

4.1.6 «Ο Οικο-Μαρξισμός»

Κατά την διάρκεια της συζήτησης HEP / NEP σημειώθηκε η γενική τάση του νεομαρξισμού. Ο νεομαρξισμός βασίστηκε στην κατάρρευση της ευρέως διαδεδομένης αξιοπιστίας του μαρξιστικού κοινωνικού κινήματος στις αποτυχημένες εξεγέρσεις της δεκαετίας του 1960 και στην άνοδο πολλών νέων κοινωνικών κινήσεων που δεν κατάφεραν να προσαρμοστούν σε πολλά μαρξιστικά αναλυτικά

⁴⁷⁷ Βλ. Buttel, F. H., «New Directions in Environmental Sociology», Annual Review of Sociology 13, 1987, σ. 469

⁴⁷⁸ Σύμφωνα με τους Dunlap και Catton οι κύριες παραδοχές του NEP είναι: 1) Το ανθρώπινο είδος δεν είναι ένα παρά ένα είδος ανάμεσα σε πολλά τα οποία αλληλομπλέκονται στις βιοτικές κοινότητες που διαμορφώνουν την κοινωνική μας ζωή. 2) Περίπλοκοι δεσμοί αιτίας - αποτελέσματος, καθώς και ανάδρασης στο πλέγμα της φύσης προκαλούν πολλές μη ηθελημένες συνέπειες εξαιτίας σκόπιμων ανθρώπινων δράσεων. 3) Ο κόσμος είναι πεπερασμένος, έτσι υπάρχουν ισχυρά φυσικά και βιολογικά όρια που περιορίζουν την οικολογική ανάπτυξη, την κοινωνική πρόοδο και αλλά κοινωνικά φαινόμενα.

⁴⁷⁹ Βλ. Dunlap, R.E. and W.R. Catton, «Environmental Sociology, A Framework for Analysis In Progress in Resource Management and Environmental Planning», (επιμ.) O. O'Riordan and R.C. d'Arge, vol. 1, Chichester, Eng: John Wiley, 1979, σ. 251-252

⁴⁸⁰ Οι περισσότερες έρευνες και οι εμπειρικές μελέτες δεν διερευνούν τους ιεραρχικούς λόγω των προβληματικών τους θέσεων και τους μοιρολάτρες, εξαιτίας της προβλεπόμενης από την θεωρία, αδιαφορίας για την περιβαλλοντική κρίση. Βλ. Μποτετζαγιας Ι., «Το Νέο Περιβαλλοντικό ή Οικολογικό Παράδειγμα, σ. 87, στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://static.eudoxus.gr/books/40/chapter-11740.pdf>

πλαίσια της κοινωνιολογίας των συγκρούσεων.⁴⁸¹ Οι κοινωνιολόγοι ασχολήθηκαν με εμπειρικές έρευνες για το ζήτημα αυτών των κοινωνικών συγκρούσεων. Η έμφαση του νέο-μαρξισμού σχετικά με τη σχετική αυτονομία του κράτους από τον έλεγχο κεφαλαίου αντί να αντικατοπτρίζει μόνο τον οικονομικό ντετερμινισμό⁴⁸² της ταξικής σύγκρουσης απέδωσε αυτή τη νέα θεωρητική άποψη στη δεκαετία του 1970. Οι νεομαρξιστικές ιδέες της κοινωνιολογίας των συγκρούσεων εφαρμόστηκαν στις συγκρούσεις κεφαλαίου, πολιτείας, εργασίας, περιβάλλοντος αντί για τις συγκρούσεις εργασίας, κεφαλαίου, πολιτείας κατά την παραγωγή.

Έτσι, ορισμένοι κοινωνιολόγοι ήθελαν να επεκτείνουν τις μαρξιστικές ιδέες των κοινωνικών συγκρούσεων για να αναλύσουν περιβαλλοντικά κοινωνικά κινήματα από αυτό το υλιστικό πλαίσιο αντί να ερμηνεύουν τα περιβαλλοντικά κινήματα ως ένα πιο πολιτιστικό «Νέο Κοινωνικό Κίνημα» ξεχωριστό από τα υλικά ζητήματα. Ο «οικο-μαρξισμός» βασίστηκε στη χρήση των νέο-μαρξιστικών αντιλήψεων της κοινωνιολογίας, που σχετίζεται με την αυτονομία του κράτους που εφαρμόζεται στις περιβαλλοντικές συγκρούσεις. Ο James O'Connor, στο έργο του «The Fiscal Crisis of the State», 1971 και αργότερα ο Allan Schnaiberg, ήταν θερμοί υποστηρικτές αυτής της άποψης.

Αργότερα, αναπτύχθηκε μια διαφορετική τάση στον οικο-μαρξισμό μέσω της έμφασης που δόθηκε στη σημασία της μεταβολικής ανάλυσης στη σκέψη του Μαρξ από τον John Bellamy Foster. Αντίθετα με τις προηγούμενες υποθέσεις των κλασικών θεωρητικών της κοινωνιολογίας που είχαν πέσει μέσα σε ένα παραδειγματισμό ανθρωπίνων απαλλαγών, ο Foster ισχυρίστηκε ότι ο υλισμός του Μαρξ τον οδήγησε στην θεωρητική εργασία ως διαδικασία της μεταβολής μεταξύ της ανθρωπότητας και της υπόλοιπης φύσης.⁴⁸³ Στις ερμηνείες του Μάρξ υπήρχε μια υπόθεση, ότι η ανάλυσή του Foster ήταν παρόμοια με τις ανθρωποκεντρικές απόψεις που επέκριναν οι πρώτοι περιβαλλοντολόγοι. Αντίθετα, ο Foster ισχυρίστηκε ότι ο ίδιος ο Μαρξ ανησύχησε για το μεταβολικό ρήγμα που δημιουργήθηκε από τον κοινωνικό μεταβολισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας, ιδίως στη βιομηχανική γεωργία, καθώς είχε εντοπίσει μια «ανεπανόρθωτη ρήξη στην αλληλεξαρτώμενη διαδικασία του κοινωνικού μεταβολισμού»,⁴⁸⁴ που δημιουργήθηκε από την καπιταλιστική γεωργία, η οποία καταστρέφει την παραγωγικότητα της γης και δημιουργεί απόβλητα σε αστικές περιοχές που απέτυχαν να επανενταχθούν και συνεπώς οδηγούν στην καταστροφή της υγείας των αστικών εργαζομένων ταυτόχρονα.⁴⁸⁵ Ο Pellow και ο Brehm καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι: «Το μεταβολικό ρήγμα είναι μια παραγωγική εξέλιξη στον τομέα της κοινωνιολογίας επειδή συνδέει την τρέχουσα έρευνα με την κλασική θεωρία με μια διεπιστημονική σειρά επιστημονικών βιβλιογραφιών που επικεντρώνονται στην δυναμική των οικοσυστημάτων».⁴⁸⁶

Ο Foster υπογράμμισε ότι το επιχείρημά του προϋποθέτει το «πνευματικό έργο» του Paul Burkett, ο οποίος είχε αναπτύξει μια στενά σχετιζόμενη «ερυθρό-πράσινη»

⁴⁸¹ Βλ. John Taylor, «Neo-Marxism and Underdevelopment - A Sociological Phantasy», *Journal of Contemporary Asia*, 1974, σ. 5-23

⁴⁸² Βλ. Peter J. Coleman, «Beard, McDonald, and Economic Determinism in American Historiography», *Business History Review*, 1960, σ. 113-121

⁴⁸³ Βλ. Foster, John Bellamy, «Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology», *The American Journal of Sociology*, 1999, σ. 366-405

⁴⁸⁴ Βλ. Marx Karl, «Capital», vol. III, Vintage, New York, 1981, σ. 949

⁴⁸⁵ Βλ. επίσης αναλυτικά Foster John Bellamy, «Marx's Ecology: Materialism and Nature», *Monthly Review Press*, New York, 2000

⁴⁸⁶ Βλ. Pellow David N., Hollie Nyseth Brehm, «An Environmental Sociology for the Twenty - First Century», *Annual Review of Sociology*, 2013, σ. 39-50

προοπτική ριζωμένη σε μια άμεση εξέταση της θεωρίας της αξίας του Μαρξ. Οι Burkett και Foster συνέχισαν να γράφουν μαζί διάφορα άρθρα σχετικά με τις οικολογικές αντιλήψεις του Μαρξ, αντανakλώντας την κοινή τους προοπτική.⁴⁸⁷

Πιο πρόσφατα, ο Jason W. Moore⁴⁸⁸ εμπνευσμένος από την αναλυτική προσέγγιση της Burkett, προσέγγισε την οικολογία του Μαρξ, υποστηρίζοντας ότι το έργο του Foster δεν έφτασε αρκετά μακριά, προσπάθησε να ενσωματώσει την έννοια του μεταβολικού ρήγματος με τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, δίνοντας βάση στις αντιλήψεις που σχετίζονται με την αξία του Μαρξ. Για το Moore, το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα είναι μια καπιταλιστική παγκόσμια οικολογία, που ενώνει τη συσσώρευση του κεφαλαίου, την επιδίωξη της εξουσίας και την παραγωγή της φύσης στη διαλεκτική ενότητα. Προοπτική του Moore είναι μια φιλοσοφική επανάληψη της θεωρίας της αξίας του Μαρξ, μέσω της οποίας συνδέεται διαλεκτικά η αφηρημένη κοινωνική εργασία και η αφηρημένη κοινωνική φύση.

Ο Moore υποστηρίζει ότι ο αναδυόμενος νόμος της αξίας, από τον 16^ο αιώνα, ήταν εμφανής στην εξαιρετική μετατόπιση της κλίμακας, του εύρους και της ταχύτητας της περιβαλλοντικής αλλαγής. Αυτή η παγκόσμια ιστορική ρήξη, υποστηρίζει ο Moore, ότι μπορεί να εξηγηθεί μέσω ενός νόμου αξίας που θεωρεί την παραγωγικότητα της εργασίας ως αποφασιστική μέτρηση του πλούτου και της εξουσίας στον σύγχρονο κόσμο. Από αυτή τη σκοπιά, η ιδιοφυΐα της καπιταλιστικής ανάπτυξης ήταν η κατάλληλη αδιαπραγμάτευτη φύση, συμπεριλαμβανομένης της αδιαχώριστης ανθρώπινης φύσης, ως μέσο για την προώθηση της παραγωγικότητας της εργασίας στο σύστημα των βασικών προϊόντων.⁴⁸⁹

4.1.7 «Η Κοινωνική - περιβαλλοντική διαλεκτική»

Το 1975, έργο του Allan Schnaiberg που άσκησε τεράστια επιρροή, μεταμόρφωσε την περιβαλλοντική κοινωνιολογία, προτείνοντας μια κοινωνικο - περιβαλλοντική διαλεκτική μέσα στο «νεο-μαρξιστικό» πλαίσιο της σχετικής αυτονομίας του κράτους. Αυτή η αντιφατική έννοια είχε συντριπτική πολιτική βαρύτητα. Πρώτον, η οικονομική σύνθεση δηλώνει ότι η επιθυμία για οικονομική ανάπτυξη θα υπερισχύσει των οικολογικών ανησυχιών. Η πολιτική θα αποφασίσει να μεγιστοποιήσει την άμεση οικονομική ανάπτυξη σε βάρος της περιβαλλοντικής διατάραξης. Δεύτερον, η σύνταξη διαχειριζόμενης έλλειψης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι κυβερνήσεις θα προσπαθήσουν να ελέγξουν μόνο τα πιο σκληρά περιβαλλοντικά προβλήματα για την πρόληψη της υγείας και των οικονομικών καταστροφών.

Αυτό θα δώσει την εντύπωση ότι οι κυβερνήσεις ενεργούν με περιβαλλοντική συνείδηση από ό, τι συμβαίνει εν τέλει στην πραγματικότητα. Τρίτον, η οικολογική σύνθεση δημιουργεί μια υποθετική περίπτωση όπου η περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι τόσο σοβαρή ώστε οι πολιτικές δυνάμεις θα ανταποκρίνονται με βιώσιμες πολιτικές. Ο κινητήριος παράγοντας θα είναι η οικονομική ζημία που προκαλείται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Ο οικονομικός κινητήρας θα βασιζόταν σε ανανεώσιμες πηγές στο σημείο αυτό και οι μέθοδοι παραγωγής και κατανάλωσης θα τηρούσαν τους κανονισμούς της αειφορίας.

⁴⁸⁷ Βλ. Foster, John Bellamy, «Marx's Ecological Value Analysis»" Monthly Review, 2000, σ. 52

⁴⁸⁸ Βλ. Moore Jason W., «Environmental Crises and the Metabolic Rift in World - Historical Perspective», Organization and Environment, 2000, σ. 123-157

⁴⁸⁹ Βλ. Moore Jason W., «Transcending the Metabolic Rift: A Theory of Crises in the Capitalist World-Ecology Archived 2014-07-22 at the Way back Machine», The Journal of Peasant Studies, 2011, σ. 1-46

Αυτές οι συνθέσεις με βάση τις συγκρούσεις έχουν διάφορα πιθανά αποτελέσματα. Το ένα είναι ότι οι ισχυρότερες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις θα διατηρήσουν το status quo και θα ενισχύσουν την κυριαρχία τους. Ιστορικά, αυτό είναι το πιο συνηθισμένο περιστατικό. Ένα άλλο πιθανό αποτέλεσμα είναι να αγωνιστούν με ισχυρά κόμματα τα οποία θα πέσουν σε αδιέξοδο. Τέλος, μπορεί να προκύψουν ταραχές και κοινωνικές εκδηλώσεις που θα αναδιανέμουν τους οικονομικούς και τους πολιτικούς πόρους.

4.1.8 «Ο Διάδρομος παραγωγής»

Το 1980, το έργο του Allan Schnaiberg με τίτλο «Το Περιβάλλον : Από το πλεόνασμα προς τη σπανιότητα», (1980),⁴⁹⁰ συνέβαλε στο θέμα της κοινωνικο - περιβαλλοντικής διαλεκτικής. Ο Schnaiberg απομακρύνεται από τον οικονομικό ανταγωνισμό όπως και άλλοι νεομαρξιστές και αναλύει τον τρόπο με τον οποίο ορισμένα έργα του «πολιτικού καπιταλισμού» ενθάρρυναν την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Αυτή η συνεχιζόμενη τάση στον μαρξισμό της «νεομαρξιστικής» ανάλυσης (δηλαδή, συμπεριλαμβανομένης της σχετικής αυτονομίας του κράτους) ενσωμάτωσε τις περιβαλλοντικές συνθήκες αφηρημένων προσθηκών και αποσύρσεων από το περιβάλλον ως κοινωνικές πολιτικές αντί για πολιτογραφημένα πλαίσια.

Ο πολιτικός καπιταλισμός του Schnaiberg, γνωστός και ως «Διάδρομος παραγωγής»,⁴⁹¹ είναι ένα μοντέλο σύγκρουσης καθώς και η συνεργασία μεταξύ τριών αφηρημένων ομάδων : του κράτους, του κεφαλαίου (αποκλειστικά μονοπωλιακό κεφάλαιο με τα μεγαλύτερα σταθερά του κόστους και συνεπώς μεγαλύτερες πιέσεις για συνεχή επέκταση των κερδών για να δικαιολογήσουν περισσότερα πάγια έξοδα) και της οργανωμένης εργασίας. Στο έργο του αναλύει μόνο τις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και βλέπει ένα τέτοιο διάδρομο παραγωγής και περιβαλλοντικής υποβάθμισης στην λειτουργία της Σοβιετικής Ένωσης και σε άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Η επιθυμία για οικονομική ανάπτυξη βρέθηκε ότι αποτελεί κοινό πολιτικό έδαφος και για τις τρεις αμφισβητούμενες ομάδες, στο κεφάλαιο, το εργατικό δυναμικό και το κράτος, να ξεπεράσουν τα χωριστά συμφέροντά τους και να αναβάλουν τη σύγκρουση από όλους όσους συμφωνούν για την οικονομική ανάπτυξη.

Επομένως, οι λόγοι για μια πολιτική συμμαχία προκύπτουν μεταξύ αυτών των αντιφατικών παραγόντων όταν ο μονοπωλιακός καπιταλισμός μπορεί να πείσει και τους δύο άλλους κόμβους να υποστηρίξουν την πολιτικοποιημένη ενοποίησή τους. Αυτό μπορεί να προσελκύσει τους άλλους κόμβους, διότι παρέχει επιπλέον την επέκταση της νομιμότητας του κράτους και τη χρηματοδότησή του, παρέχοντας ασφαλή απασχόληση εργαζομένων σε μεγαλύτερες βιομηχανίες με την επιθυμητή σταθερή ή αυξανόμενη κατανάλωσή τους. Αυτός ο πολιτικός καπιταλισμός λειτουργεί ενάντια στον καπιταλισμό μικρότερης κλίμακας ή σε άλλες χρήσεις του κράτους ή εναντίον άλλων συμμαχιών της εργασίας.

Ο Schnaiberg αποκαλούσε την επιτάχυνση του διαδρόμου ως την αποθάρρυνση της πολιτικής υποστήριξης για την επέκταση της νομιμότητας του κράτους και τη χρηματοδότησή του, παρέχοντας τουλάχιστον την εποχή εκείνη, ασφαλή απασχόληση

⁴⁹⁰ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://core.ac.uk/download/pdf/85212839.pdf> σ. 1-2

⁴⁹¹ Βλ. Γκουλντ, Κέννεθ Α., Ντέιβιντ Ν. Πάουελ και Άλλαν Σνάιμπεργκ, «Ο διάδρομος παραγωγής: αδικία και αειφορία στη διεθνή οικονομία», Boulder, Colo, εκδ. Paradigm, 2008, στην διαδικτυακή διεύθυνση: <https://www.ipr.northwestern.edu/publications/papers/urban-policy-and-community-development/docs/schnaiberg/treadmill-of-production.pdf> σ. 1-27

εργαζομένων σε μεγαλύτερες βιομηχανίες με την επιθυμητή σταθερή ή αυξανόμενη κατανάλωσή τους. Επίσης, ονόμασε ως «επιτάχυνση» του διαδρόμου, την αποικοδοτική πολιτική στήριξη για την επέκταση του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Αυτή η επιτάχυνση που αισθάνθηκε ήταν στη ρίζα απλώς μια άτυπη συμμαχία, βασισμένη αποκλειστικά στην προπαγάνδα από το μονοπωλιακό κεφάλαιο και στο κράτος ότι η κατανάλωση των εργαζομένων μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω περαιτέρω καπιταλιστικής ενοποίησης.⁴⁹²

Ωστόσο, ο Schnaiberg θεώρησε ότι οι περιβαλλοντικές ζημίες που προκλήθηκαν από την πολιτική του κράτους και την υποστηριζόμενη από την εργασία καπιταλιστική επέκταση μπορεί να προκαλέσουν μια παρακμή τόσο στη χρηματοδότηση του κράτους όσο και στη διαβίωση των εργαζομένων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να απορριφθεί η συμμαχία τους με το μονοπωλιακό κεφάλαιο, το οποίο θα σήμαινε τη διάσπαση της οργανωμένης στήριξης της εργασίας και της κρατικής πολιτικής στήριξης των επιθυμιών ενοποίησης του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Το Schnaiberg είχε κίνητρο να αισιοδοξεί, αν τα κράτη και τα εργατικά κινήματα μπορούσαν να εκπαιδεύονται στους κινδύνους για το περιβάλλον και τη ζωή σε μακροπρόθεσμη βάση από οποιαδήποτε στήριξη του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Αυτό δυνητικά θα σήμαινε ότι αυτές οι δύο ομάδες απομακρύνονται από την επιδότηση και την υποστήριξη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος.

Ο Schnaiberg έστρεψε τις ελπίδες του για βελτίωση του περιβάλλοντος στην «επιβράδυνση» του διαδρόμου, πώς δηλαδή η αυξανόμενη περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφή της συμμαχίας διαδρόμων με βάση την επιτάχυνση. Αυτή η επιβράδυνση ορίστηκε ως κρατική και εργασιακή μετακίνηση εργασίας που σχεδιάζει μια πολιτική για τη συρρίκνωση της κλίμακας της οικονομίας ως λύση για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και τις καταναλωτικές απαιτήσεις. Εν τω μεταξύ, υποστήριξε ότι μια κοινή συμμαχία μεταξύ των τριών είναι υπεύθυνη, να υποστηρίξει την κοινή οικονομική ανάπτυξη ως έναν κοινό τρόπο αποφυγής των ανοιχτών συγκρούσεων, παρά το αυξανόμενο περιβαλλοντικό κόστος για το κράτος καθώς και για τους εργάτες λόγω περιβαλλοντικής αναστάτωσης.⁴⁹³

4.1.9 «Ο οικολογικός εκσυγχρονισμός και ο αντανakλαστικός εκσυγχρονισμός»

Μέχρι τη δεκαετία του 1980, η κριτική του οικο-μαρξισμού ήταν σε εξέλιξη, δεδομένου εμπειρικών δεδομένων από χώρες κυρίως στη Δυτική Ευρώπη όπως η Ολλανδία, η Δυτική Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, που προσπαθούσαν να συνδυάσουν την προστασία του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη αντί να την ερευνήσουν ξεχωριστά. Αυτό έγινε μέσω της κρατικής και κεφαλαιακής αναδιάρθρωσης. Οι κύριοι υποστηρικτές αυτής της έρευνας είναι οι Arthur PJ Mol και Gert Spaargaren. Τα δημοφιλή παραδείγματα του οικολογικού εκσυγχρονισμού θα ήταν το «cradle to cradle»,⁴⁹⁴ της «κυκλικής κουλούρας», της

⁴⁹² Βλ. Γκουλντ, Κέννεθ Α., Ντέιβιντ Ν. Πάουελ, και Άλλαν Σνάιμπεργκ, «Ο διάδρομος παραγωγής: αδικία και αειφορία στη διεθνή οικονομία», Boulder, Colo, εκδ. Paradigm, 2008, στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.ipr.northwestern.edu/publications/papers/urban-policy-and-community-development/docs/schnaiberg/treadmill-of-production.pdf> σ. 1-27

⁴⁹³ Βλ. ό. π., σ. 1-27

⁴⁹⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.treehugger.com/sustainable-product-design/ask-experts-why-hasnt-cradle-to-cradle-design-caught-on-yet.html>

«βιομηχανικής οικολογίας»,⁴⁹⁵ της «βιολογικής γεωργίας μεγάλης κλίμακας»,⁴⁹⁶ της «βιομικρολογίας»,⁴⁹⁷ της «permaculture»,⁴⁹⁸ της «agroecology»⁴⁹⁹ και ορισμένα σκέλη αιεφόρου ανάπτυξης. Όλα αυτά υπονοούν ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι δυνατή εάν η ανάπτυξη είναι καλά οργανωμένη λαμβάνοντας υπόψη το περιβάλλον.

4.1.10 «Ο Αναπτυξιακός εκσυγχρονισμός»

Οι τόμοι που έγραψε ο γερμανός κοινωνιολόγος Ulrich Beck υποστήριξαν αρχικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 ότι η κοινωνία των κινδύνων ενδέχεται να μετασχηματιστεί από τα περιβαλλοντικά κοινωνικά κινήματα του κόσμου σε διαρθρωτικές αλλαγές χωρίς να απορρίπτονται τα οφέλη του εκσυγχρονισμού και της εκβιομηχάνισης. Αυτό οδηγεί σε μια μορφή «αντανακλαστικού εκσυγχρονισμού» με έναν κόσμο μειωμένου κίνδυνου και καλύτερης διαδικασίας εκσυγχρονισμού στους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και της επιστήμης.

Η πολιτική δημιουργεί οικολογικούς καταλόγους, στη συνέχεια διεκδικεί την ευθύνη σε περίπτωση ατυχήματος, αλλά τίποτα δεν παραμένει διορθωμένο επειδή αμφισβητεί την ίδια τη δομή της λειτουργίας της οικονομίας και την ιδιωτική κυριαρχία της ανάπτυξης. Η ιδέα του Beck για έναν αντανακλαστικό εκσυγχρονισμό⁵⁰⁰ προσβλέπει στο πώς οι οικολογικές και κοινωνικές κρίσεις στα τέλη του 20^{ου} αιώνα οδηγούν σε μετασχηματισμούς ολόκληρων των θεσμών του πολιτικού και οικονομικού συστήματος, καθιστώντας τους πιο «ορθολογικούς» με την οικολογία.⁵⁰¹

4.1.11 «Η Κοινωνική κατασκευή του περιβάλλοντος»

⁴⁹⁵ Η βιομηχανική οικολογία (IE) είναι η μελέτη των ροών υλικών και ενέργειας μέσω βιομηχανικών συστημάτων. Βλ. Brad Allenby «The ontologies of industrial ecology? Progress in Industrial Ecology, An International Journal» (PIE), Vol. 3, No. 1/2, 2006 στην διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.inderscience.com/offer.php?id=10039>

⁴⁹⁶ Η βιολογική γεωργία είναι ένα εναλλακτικό γεωργικό σύστημα που ξεκίνησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε αντίθεση με τις ταχέως μεταβαλλόμενες γεωργικές πρακτικές.

⁴⁹⁷ Η βιομηχανική ή η βιομηχανία είναι η απομίμηση των μοντέλων, των συστημάτων και των στοιχείων της φύσης με σκοπό την επίλυση σύνθετων ανθρώπινων προβλημάτων.¹

⁴⁹⁸ Η Permaculture είναι ένα σύνολο αρχών σχεδίασης με επίκεντρο ολόκληρο το σύστημα σκέψης που προσομοιώνει ή χρησιμοποιεί άμεσα τα πρότυπα και τα ανθεκτικά χαρακτηριστικά που παρατηρούνται στα φυσικά οικοσυστήματα.

⁴⁹⁹ Η αγροεκλογία είναι η μελέτη των οικολογικών διαδικασιών που εφαρμόζονται στα συστήματα γεωργικής παραγωγής. Η προσθήκη οικολογικών αρχών σε αγρο-οικοσυστήματα μπορεί να προτείνει νέες προσεγγίσεις διαχείρισης που διαφορετικά δεν θα λαμβάνονταν υπόψη.

⁵⁰⁰ Η έννοια του αντανακλαστικού εκσυγχρονισμού ή της αντανακλαστικής νεωτερικότητας ξεκίνησε με κοινή προσπάθεια τριών από τους κορυφαίους ευρωπαίους κοινωνιολόγους - Anthony Giddens, Ulrich Beck και Scott Lash. Η εισαγωγή αυτής της έννοιας εξυπηρετούσε έναν διπλό σκοπό: να επανεξετάσει την κοινωνιολογία ως επιστήμη του παρόντος (κινούμενη πέρα από το αρχικό εννοιολογικό πλαίσιο του 20^{ου} αιώνα) και να παράσχει ένα αντιστάθμισμα στο μεταμοντερνιστικό πρότυπο που προσφέρει μια επαναστατική άποψη παράλληλα με την αποδόμηση. Στο, Ulrich Beck, Wolfgang Bonss, Christoph Lau, «The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme», Theory, Culture & Society, Volume: 20 issue: 2, page : April 1, 2003, σ. 1-33

⁵⁰¹ Βλ. Ulrich Beck, «Risk Society, Towards a New Modernity», Sage Publications, London, 1992, σ. 260

Επιπλέον, στη δεκαετία του 1980, με την άνοδο του μεταμοντερνισμού στη δυτική ακαδημία και την εκτίμηση του λόγου ως μορφής εξουσίας, ορισμένοι κοινωνιολόγοι στράφηκαν στην ανάλυση των περιβαλλοντικών ζητημάτων ως μορφή κοινωνικής κατασκευής περισσότερο «υλιστική». Οι υποστηρικτές αυτού του σχολείου περιλαμβάνουν τον John A. Hannigan,⁵⁰² ιδιαίτερα στην περιβαλλοντική κοινωνιολογία: μια κοινωνική κατασκευαστική προοπτική, (1995). Ο Hannigan υποστηρίζει έναν «μαλακό κατασκευαστισμό», τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι ουσιαστικά πραγματικά αν και απαιτούν την κοινωνική κατασκευή που πρέπει να παρατηρηθεί, πάνω από έναν «σκληρό κατασκευαστισμό», τον ισχυρισμό ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα είναι εξ ολοκλήρου κοινωνικά κατασκευάσματα.

Παρόλο τις έντονες συζητήσεις μεταξύ των κονστρουκτιβιστών και ρεαλιστικών «στρατοπέδων», στην περιβαλλοντική κοινωνιολογία κατά τη δεκαετία του 1990, οι δύο πλευρές βρήκαν ένα κοινό έδαφος, καθώς όλο και περισσότερο δέχονταν την άποψη ότι ενώ τα περισσότερα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν μια υλική πραγματικότητα γίνονται γνωστά μόνο μέσω ανθρώπινων διαδικασιών όπως η επιστημονική γνώση, οι προσπάθειες των ακτιβιστών και η προσοχή των μέσων ενημέρωσης. Με άλλα λόγια, τα περισσότερα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν μια πραγματική οντολογία παρά τις γνώσεις που απορρέουν από τις κοινωνικές διαδικασίες, διαδικασίες με τις οποίες οι διάφορες συνθήκες κατασκευάζονται ως προβλήματα από επιστήμονες, ακτιβιστές, μέσα ενημέρωσης και άλλους κοινωνικούς παράγοντες.

Αντίστοιχα, τα περιβαλλοντικά προβλήματα πρέπει να γίνουν κατανοητά μέσω κοινωνικών διαδικασιών, παρά να έχουν οποιαδήποτε υλική βάση που μπορεί να περιλαμβάνει τον άνθρωπο. Αυτή η αλληλεπίδραση είναι πλέον ευρέως αποδεκτή, από πολλές πτυχές της συζήτησης και συνεχίζεται και στη σύγχρονη έρευνα.⁵⁰³

4.1.12 «Ιστορικές μελέτες»

Η περιβαλλοντική κοινωνιολογία αν και δεν ήταν διαδεδομένη μέχρι τη δεκαετία του 1970, η εφαρμογή της χρησιμοποιείται τώρα στην ανάλυση των αρχαίων λαών. Οι κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένου των Easter Island,⁵⁰⁴ Anaszi και των Μάγιας, υποστηρίχθηκε ότι καταστράφηκαν και εξαφανίστηκαν, λόγω της κακής περιβαλλοντικής διαχείρισης. Ο Jared Diamond στο έργο του, «Collapse» - «Κατάρρευση»⁵⁰⁵ το 2005, αναφέρει πως η κατάρρευση των Μάγια έστειλε ένα ιστορικό μήνυμα ότι ακόμη και προηγμένες κουλτούρες είναι ευάλωτες στην οικολογική αυτοκτονία, αν και το Diamond υποστηρίζει ότι δεν ήταν απλά μια αυτοκτονία από την περιβαλλοντική αλλαγή του κλίματος που οδήγησε σε έλλειψη ικανότητας προσαρμογής, και την έλλειψη προθυμίας των ελίτ να προσαρμοστούν ακόμη και όταν διέκριναν ότι θα αντιμετωπίσουν οικολογικά προβλήματα.

⁵⁰² Βλ. επίσης αναλυτικά, Hannigan John A., «Environmental Sociology», 2nd revised edition, Routledge, London and New York, 2006

⁵⁰³ Βλ. ό. π., Hannigan John A., «Environmental Sociology»

⁵⁰⁴ Το νησί του Πάσχα (Rapa Nui : Rapa Nui , ισπανικά : Isla de Pascua) είναι ένα νησί στον νοτιοανατολικό Ειρηνικό Ωκεανό, στο νοτιοανατολικό σημείο του Πολυνησιακού Τριγώνου της Ωκεανίας. Το νησί του Πάσχα είναι πιο διάσημο για τα σχεδόν 1.000 υπάρχοντα μνημειώδη αγάλματα, που ονομάζονται moai, που δημιουργήθηκαν από τους πρώτους ανθρώπους του Rapa Nui. Το 1995, η UNESCO ονόμασε το νησί του Πάσχα μια περιοχή παγκόσμιας κληρονομιάς, με μεγάλο μέρος του νησιού να προστατεύεται στο εθνικό πάρκο Rapa Nui.

⁵⁰⁵ Βλ. Jared Diamond, «Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed», 2011, σ. 18

Ο John Dryzek και άλλοι υποστηρίζουν στα Πράσινα Κράτη και τα Κοινωνικά Κινήματα: το Περιβαλλοντισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία και τη Νορβηγία, (2003),⁵⁰⁶ ότι μπορεί να υπάρξει ένα κοινό παγκόσμιο πράσινο περιβαλλοντικό κοινωνικό κίνημα, αν και τα συγκεκριμένα αποτελέσματά του είναι εθνικιστικά και αποτελούν ιδανικούς τύπους «αλληλεπίδρασης μεταξύ περιβαλλοντικών κινήσεων και της κρατικής εξουσίας». Χρησιμοποιούν ως μελέτες περιπτώσεις περιβαλλοντικών κοινωνικών κινήσεων και την αλληλεπίδραση του κράτους στη Νορβηγία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία. Αναλύουν τα τελευταία 30 χρόνια την περιβαλλοντική κοινωνιολογία και τα διαφορετικά αποτελέσματα που έχει επιφέρει το πράσινο κίνημα σε διάφορα κράτη και πολιτισμούς.

Υπάρχουν δύο γενικές τάσεις: πολλοί χρησιμοποιούν την θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, αναλύοντας περιβαλλοντικά ζητήματα για μεγάλες χρονικές περιόδους, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν συγκριτικές ιστορικές μεθόδους. Κάποιοι χρησιμοποιούν και τις δύο μεθόδους ταυτόχρονα, μερικές φορές χωρίς αναφορά στη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων.

Ο Stephen G. Bunker (2005) και ο Paul S. Ciccantell συνεργάστηκαν σε δύο βιβλία για την θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων,⁵⁰⁷ ακολουθώντας την ιστορία του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος, καταγράφοντας τη μεταβαλλόμενη σημασία του χώρου, του χρόνου και της κλίμακας εξόρυξης και πώς αυτές οι μεταβλητές επηρέασαν τη μορφή και τη θέση των κύριων κόμβων της παγκόσμιας οικονομίας τα τελευταία 500 χρόνια.⁵⁰⁸ Η αντίληψή τους για τον κόσμο ήταν θεμελιωμένη στις οικονομίες εξόρυξης και την πολιτική των διαφόρων κρατών που επιδιώκουν να κυριαρχήσουν τους πόρους του πλανήτη και να αποκτήσουν τον ηγεμονικό έλεγχο των μεγάλων πόρων.

Οι τρεις εργασίες σχετικά με την περιβαλλοντική θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων του Sing C. Chew ανέλυσαν πώς «Φύση και Πολιτισμός» αλληλεπιδρούν σε μεγάλες χρονικές περιόδους, ξεκινώντας με το «World της οικολογικής υποβάθμισης» (2001).⁵⁰⁹ Σε μεταγενέστερα βιβλία, ο Chew ισχυρίστηκε ότι υπήρχαν τρεις «σκοτεινές εποχές»⁵¹⁰ στην παγκόσμια περιβαλλοντική ιστορία που χαρακτηρίζεται από περιόδους κατάρρευσης του κράτους και αναπροσανατολισμού στην παγκόσμια οικονομία που συνδέεται με πιο τοπικά πλαίσια κοινότητας, οικονομίας και ταυτότητας που έρχονται να κυριαρχούν στις σχέσεις φύσης και πολιτισμού μετά από περιβαλλοντική καταστροφή. Ιδρύονται σε αυτά τα λεγόμενα «Σκοτεινά Χρόνια», διαδίδονται νέες θρησκείες και ίσως το σημαντικότερο, το περιβάλλον ανακάμπτει από την προηγούμενη καταστροφή.

⁵⁰⁶ Βλ. αναλυτικά, John Dryzek, David Downs, Hans-Kristian Hernes and David Schlosberg, «Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States», Oxford University Press, United Kingdom, Germany and Norway, Oxford, U.K., 2003

⁵⁰⁷ Βλ. Wallerstein, Immanuel Maurice, «World-systems analysis: An introduction», Duke University Press, 2004, σ. 23-24

⁵⁰⁸ Βλ. αναλυτικά Stephen G. Bunker and Paul S. Ciccantell, «Globalization and the Race for Resources» (Themes in Global Social Change), The Johns Hopkins University, 2005, και Stephen G. Bunker and Paul S. Ciccantell, «East Asia and the Global Economy: Japan's Ascent, with Implications for China's Future», (Johns Hopkins Studies in Globalization), The Johns Hopkins University, 2007

⁵⁰⁹ Βλ. επίσης αναλυτικά, Sing C. Chew, «World Ecological Degradation: Accumulation, Urbanization, and Deforestation», AltaMira Press, 2001 και Sing C. Chew. «The Recurring Dark Ages: Ecological Stress, Climate Changes, and System Transformation», (World Ecological Degradation), AltaMira Press, 2006, και στον ίδιο, Sing C. Chew, «Ecological Futures: What History Can Teach Us» (Trilogy on World Ecological Degradation), AltaMira Press, 2008

⁵¹⁰ Βλ. Mommsen, Theodore E., «Petrarch's Conception of the 'Dark Ages'», Speculum, Cambridge MA: Medieval Academy of America, 1942, σ. 227-228

Ο Chew υποστηρίζει ότι η σύγχρονη πράσινη πολιτική και ο βιοεργονισμός⁵¹¹ είναι η αρχή ενός παρόμοιου κινήματος σήμερα που ενδεχομένως οδηγεί σε χονδρικό μετασχηματισμό του συστήματος. Ως εκ τούτου, μπορεί να βρισκόμαστε στην άκρη μιας ακόμη παγκόσμιας «σκοτεινής εποχής» η οποία είναι «φωτεινή» και όχι «σκοτεινή» σε πολλά επίπεδα, καθώς υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη κοινότητα επιστρέφει με την περιβαλλοντική επούλωση καθώς καταρρέουν οι αυτοκρατορίες.

Περισσότερες μελέτες προσανατολισμένες στην περίπτωση διεξήχθησαν από τον ιστορικό περιβαλλοντικό κοινωνιολόγο Mark D. Whitaker που αναλύει την Κίνα, την Ιαπωνία και την Ευρώπη πάνω από 2.500 χρόνια στο βιβλίο του «Ecological Revolution» (2009).⁵¹² Ισχυρίστηκε ότι αντί των περιβαλλοντικών κινήσεων που είναι «νέα κοινωνικά κινήματα», έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά για τις σημερινές κοινωνίες. Τα περιβαλλοντικά κινήματα είναι πολύ παλαιά και εκφράζονται μέσω θρησκευτικών κινήματων στο παρελθόν ή στο παρόν όπως στην οικολογία⁵¹³ που επικεντρώνονται στην υγεία, την τοπική οικολογία και την οικονομική διαμαρτυρία ενάντια στην κρατική πολιτική και τις εξορμήσεις της.

Υποστηρίζει ότι το παρελθόν ή το παρόν δεν διαφέρουν: ότι έχουμε συμμετάσχει με μια τραγική κοινή πολιτισμική διαδικασία περιβαλλοντικής υποβάθμισης, οικονομικής εξυγίανσης και έλλειψης πολιτικής εκπροσώπησης για πολλές χιλιετίες που έχει προβλέψιμα αποτελέσματα. Υποστηρίζει ότι μια μορφή βιοεργονισμού, το βιογραφικό κράτος,⁵¹⁴ απαιτείται να αντιμετωπίσει την πολιτική διαφθορά στις σημερινές ή στις προηγούμενες κοινωνίες που συνδέονται με την υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Αφού εξέτασαν την παγκόσμια ιστορία της περιβαλλοντικής υποβάθμισης από πολύ διαφορετικές μεθόδους, και οι δύο κοινωνιολόγοι Sing Chew και Mark D. Whitaker κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα και είναι υπέρμαχοι της βιολογικής συμπεριφοράς των διαφορετικών μορφών.

4.2 «Περιβαλλοντικά οικολογικά κινήματα - Διαχρονική εξέλιξη»

4.2.1 «Η περίοδος από την αρχαιότητα μέχρι τον 18^ο αιώνα»

Στην Αρχαία Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε στην παρούσα εργασία, ο Αριστοτέλης και ο Θεόφραστος με τις μελέτες τους για τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος και την επισήμανση της αλληλεξάρτησής τους, καθίστανται οι θεμελιωτές της σύγχρονης οικολογίας η οποία οφείλει την επιστημονική συγκρότησή της στον Haeckel E. στα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Οι οικολογικοί αυτοί προβληματισμοί συχνά μάλιστα φθάνουν στο σημείο να αποτελούν κάποιας μορφής «κίνημα διαμαρτυρίας του αρχαίου κόσμου».⁵¹⁵

⁵¹¹ Βλ. αναλυτικά, «Bioregionalism: The Need For a Firmer Theoretical Foundation Archived 2018-11-05 at the Wayback Machine», Don Alexander, Trumpeter v13.3, 1996

⁵¹² Βλ. αναλυτικά, Mark D. Whitaker, «Ecological Revolution: The Political Origins of Environmental Degradation and the Environmental Origins of Axial Religions;» Lambert Academic Publishing, China, Japan, Europe, Cologne, Germany, 2009

⁵¹³ Βλ. Brown, Valerie, «The Rise of Ecotheology», Retrieved 4, April 2012 στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.columbia.edu/cu/21stC/issue-3.4/brown.html>

⁵¹⁴ Βλ. αναλυτικά, Mark D. Whitaker, «Toward a Bioregional State: A Series of Letters About Political Theory and Formal Institutional Design in the Era of Sustainability», Lincoln, Nebraska: IUniverse, 2005

⁵¹⁵ Βλ. Morris Brian, «Η εξέλιξη των απόψεων για τη φύση», στο Οικολογία και Περιβάλλον, τ.11, Δεκέμβριος, 1983, σ. 83-89 και Hughes Donald, «Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι Περιβαλλοντολόγοι», στο η Νέα Οικολογία, τ.1-2, Δεκέμβριος, 1984, σ. 40-43 και 70-73

Όμως οι αμφισβητήσεις και οι διαμαρτυρίες⁵¹⁶ στην αρχαιότητα με αντικείμενο κριτικής την κρατούσα σχέση ανθρώπινης κοινωνίας - φυσικού περιβάλλοντος δεν δείχνει να συνέβαλαν στην δημιουργία των πρώτων ρυθμίσεων προστασίας⁵¹⁷ του περιβάλλοντος που ήδη είχαν αρχίσει να οριοθετούνται.

Στην περίοδο του Μεσαίωνα και μέχρι τον 18^ο αιώνα, όπου ουσιαστικά οριοθετείται η απαρχή του σύγχρονου περιβαλλοντικού κινήματος, διακρίνεται άμεση σχέση μεταξύ οργανωμένης πίεσης για την προστασία συγκεκριμένων περιβαλλοντικών στοιχείων και αντίστοιχης ανταπόκρισης της εκάστοτε κρατούσας αρχής. Οι πιέσεις αυτές αφορούσαν θηρευτικούς κύκλους των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων της Κεντρικής Ευρώπης και της Αγγλίας με σκοπό την προστασία συγκεκριμένων θεαματικών ειδών.⁵¹⁸

4.2.2 «Η περίοδος από τον 18^ο αιώνα μέχρι τη δεκαετία 1950-1960»

Η αυξημένη περιβαλλοντική αλλοτρίωση και υποβάθμιση των κοινωνιών από το φυσικό περιβάλλον, δημιούργησε στην Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη, στη Μ. Βρετανία και στις αποικίες της Β. Αμερικής και Αφρικής, άτομα και πυρήνες με περιβαλλοντικές ανησυχίες και προβληματισμούς, που συχνά ενεργοποιήθηκαν με θετικές πρωτοβουλίες προκειμένου να προστατέψουν το περιβάλλον. Τα πρώτα επομένως περιβαλλοντικά κινήματα γεννήθηκαν στο χώρο ανάπτυξης της Βιομηχανικής Επανάστασης τον 19^ο αιώνα.⁵¹⁹ Η προστασία και η διατήρηση των φυσικών πόρων και κυρίως της άγριας πανίδας και χλωρίδας, αποτέλεσε τον βασικότερο πόλο συσπείρωσης του περιβαλλοντικού κινήματος αυτής της περιόδου.
520

Σημαντική ήταν και η συνεισφορά του μαζικού ενδιαφέροντος για την προστασία της υπαίθρου, του φυσικού τοπίου και του δομημένου περιβάλλοντος, με στόχο την αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων ζωής, καθώς και η ανησυχία σχετικά με την δημόσια υγεία και τις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής ρύπανσης.

Το περιβαλλοντικό κίνημα γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση στις δεκαετίες του 1890-1900 καθώς και του 1920-1930 και στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Μια σημαντική

⁵¹⁶ Σημαντική πτυχή για την διερεύνηση της φύσης, αποτελεί η εξέγερση των σκλάβων που χρησιμοποιούσε η Αθηναϊκή Δημοκρατία προκειμένου να εργαστούν στα μεταλλεία του Λαυρίου. Πρόκειται για μια συλλογική δράση που στόχο είχε την βελτίωση του εργασιακού περιβάλλοντος, αποτελώντας την πρώτη ιστορικά διαμαρτυρία τέτοιου είδους. Βλ. ό. π., Hughes Donald, «Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι Περιβαλλοντολόγοι», ό. π., σ. 70-73

⁵¹⁷ Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούσαν την προστασία των στοιχείων του βιοτικού φυσικού περιβάλλοντος και κατά βάσει της άγριας πανίδας, που είχε λατρευτικές και πολιτιστικές αξίες. Το επίπεδο ανάπτυξης των κοινωνίας της αρχαιότητας, χαρακτηρίζεται από έντονο θρησκευτικό - λατρευτικό στοιχείο, κάτι που την διαφοροποιεί με τις σύγχρονες κοινωνίες. Βλ. Πορτόλου - Μιχαήλ Α., «Η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος και η ανάγκη προστασίας του», ΤοΣ, 1978, (τ.4), σ. 284

⁵¹⁸ Η πρώτη νομοθεσία που εφαρμόζεται στην προστασία των ειδών της άγριας ζωής στην Αγγλία το 1534 τονίζει την προστασία των θεαματικών ειδών. Βλ. Johnston Douglas, «The environmental law of the sea: Historical development», IUCN, Gland-Switzerland, 1981, σ. 17

⁵¹⁹ Η Βιομηχανική επαναστάτη είχε άμεσες και έμμεσες αρνητικές συνέπειες και επιδράσεις στο περιβάλλον. Στις άμεσες ανήκει η καταστροφή φυσικών χώρων για εγκατάσταση και κυρίως οι προσπάθειες εξεύρεσης πρώτων υλών και ενέργειας, η απόρριψη στο περιβάλλον βλαπτικών υλικών, ενέργειας και ουσιών που δεν χρησιμοποιήθηκαν. Στις έμμεσες επιδράσεις εντάσσεται η καταλυτική επίδραση της βιομηχανικής επανάστασης στο φαινόμενο της αστικοποίησης η οποία εντάθηκε στα πλαίσια κυρίως της στήριξης των βιομηχανικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα αναπτύχθηκε η μηχανοποίηση της γεωργίας μέσα από τις αναγκαίες λειτουργίες της με μειωμένο εργατικό δυναμικό και παραγωγής μεγάλων ποσοτήτων γεωργικών προϊόντων για τα μεγάλα και μικρά αστικά κέντρα. Βλ. Μπιολά Γκυ, «Μαρξισμός και Περιβάλλον», εκδ. Αλφειός, Αθήνα, 1984, σ. 27-28

⁵²⁰ Βλ. στο U.N.E.P., The State of the Environment 1972-1982, Nairobi: U.N.E.P., 1982

εξέλιξη αποτελεί το γεγονός ότι στο δεύτερο ήμισυ του προηγούμενου αιώνα, το περιβαλλοντικό κίνημα ενεργοποιήθηκε σε διεθνές επίπεδο ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έγινε προσπάθεια να οργανωθούν σε διεθνές επίπεδο διάφορες διεθνείς ΜΚΟ.⁵²¹ Ο απολογισμός του χρονικού διαστήματος από τον 18^ο αιώνα μέχρι το 1960 είναι ιδιαίτερα σημαντικός, διότι σε επίπεδο διεθνούς και μη οργάνωσης δημιουργούνται οι σημαντικότερες περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μαζικότητα, επιτυχημένη δράση και παρέμβαση.⁵²² Πρόκειται στην ουσία για μια οργανωμένη και συνεχή αντίδραση κατά της άλογης βιομηχανικής ανάπτυξης των τελευταίων δεκαετιών και στο πλαίσιο πάντα της συνειδητοποίησης των αυξανόμενων κινδύνων και των επιπτώσεων για το φυσικό περιβάλλον.⁵²³ Τέλος την περίοδο αυτή, το περιβαλλοντικό κίνημα καταγράφεται σαν κίνημα της Δ. Ευρώπης και της Β. Αμερικής, αστικής προέλευσης με κύρια απήχηση σε ανώτερα αλλά και σε μεσαία κοινωνικά στρώματα καθώς και με τάσεις διεθνοποίησης. Τα στοιχεία αυτά χαρακτηρίζουν ουσιαστικά και το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα, το οποίο ωστόσο διαφοροποιείται με ορισμένα χαρακτηριστικά, διαμορφώνοντας επίσης νέα στοιχεία μέσα από την διαδικασία της πρόσφατης ανάπτυξης και πολιτικοποίησής του.⁵²⁴

4.2.3 «Το σύγχρονο περιβαλλοντικό - οικολογικό κίνημα»

Οι ραγδαίες κοινωνικές, οικονομικές, περιβαλλοντικές συνθήκες στις αναπτυγμένες κοινωνίες της ελεύθερης αγοράς, με επίκεντρο πάλι την περιοχή της Δ. Ευρώπης και της Β. Αμερικής, στα μέσα της δεκαετίας του 1960-1970 και στις αρχές της επόμενης, δημιούργησαν ώριμες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του σύγχρονου περιβαλλοντικού - οικολογικού κινήματος. Το 1962 η Rachel Carson με την έκδοση του βιβλίου της εν ονόματι «Σιωπηλή Άνοιξη» (Silent Spring,) το 1965⁵²⁵ σημάδεψε την απαρχή της περιβαλλοντικής επανάστασης.

Η Carson, αν και στα πρώτα της βιβλία αναφερόταν στη θαλάσσια ζωή αφού η ίδια είναι θαλάσσια βιολόγος, στο βιβλίο της κινήθηκε σε διαφορετικό ύφος, χωρίς ωστόσο να ξεφεύγει από τον τομέα της οικολογίας.⁵²⁶ Η συμβολή της καθώς και η επιστημονική προσέγγιση που αντιμετώπισε το πρόβλημα των χημικών στο περιβάλλον μέσα από το βιβλίο της ήταν δεδομένη για να γίνει η αρχή της περιβαλλοντικής επανάστασης. Όμως, η ημερομηνία σταθμός στην εξέλιξη του περιβαλλοντικού κινήματος είναι η 22^η Απριλίου του 1970. Την ημέρα αυτή περίπου είκοσι εκατομμύρια Αμερικανοί πολίτες συμμετείχαν σε εκδηλώσεις σε κάθε γωνιά των Η.Π.Α., για την πρώτη «Ημέρα της Γης» (Earth Day), όπως ονομάστηκε.⁵²⁷ Δύο

⁵²¹ Βλ. Pepper David, «The Roots of Modern Environmentalism, London», Croom Helm, London, 1984, σ. 14-19

⁵²² Βλ. Sanbach Francis, «Environment Ideology and Policy», Basil Blackwel, Oxford, 1980, σ. 10-28

⁵²³ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ., Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ.58

⁵²⁴ Βλ. ό. π., σ. 58

⁵²⁵ Σημαντική ήταν και η συμβολή εργασιών, άσχετα από την επιστημονική πληρότητα και τον πολιτικό προσανατολισμό τους όπως : The Population Bomb, του Paul Ehrlich (1968), The Limits to Growth του Dennis Meadows (1972), Only one Earth-The Care and Maintenance of a Small Planet των Barba Ward - Rene Dubos (1972), Small is Beautiful του E. Schumacher (1974)

⁵²⁶ Στο βιβλίο της αυτό αναφέρεται στις επιπτώσεις που έχουν στη φύση οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα, αναφερόταν στις επιπτώσεις που έχει η χρήση χημικών σκευασμάτων για τους εχθρούς των καλλιεργειών, τα ζιζάνια και τα παράσιτα, στις τροφικές αλυσίδες.

⁵²⁷ Οι εκδηλώσεις έγιναν σε περίπου δύο χιλιάδες κολέγια και πανεπιστήμια, δέκα χιλιάδες λύκεια, γυμνάσια και δημοτικά και σε χιλιάδες κοινότητες. Στη Νέα Υόρκη, τμήμα της 5ης Λεωφόρου, του

χρόνια μετά, το 1972, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. πραγματοποιείται στη Στοκχόλμη η πρώτη Διεθνής Διάσκεψη με θέμα: «Το περιβάλλον του Ανθρώπου», όπου αναγνωρίστηκαν σε επίπεδο κυβερνήσεων τα προβλήματα του περιβάλλοντος και η αναγκαιότητα της ενεργής δραστηριοποίησης για την επίλυσή τους. Με αφορμή τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης⁵²⁸ ξεκίνησαν να συλλαμβάνονται και σταδιακά να εφαρμόζονται πράσινες πολιτικές με βάση την αειφόρο χρήση των φυσικών και ανθρώπινων πόρων τόσο σε τοπική, όσο και σε περιφερειακή κλίμακα. Την ίδια χρονιά σε πανευρωπαϊκό επίπεδο έλαβε χώρα και η πρώτη Ευρωπαϊκή Διάσκεψη για το περιβάλλον, όπου αποτέλεσε την απαρχή για ανάληψη δράσης από τις πολιτικές δυνάμεις των ευρωπαϊκών χωρών⁵²⁹

Η κρίση του ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος και η υποβάθμιση της ποιότητας ζωής αποτελούν ένα σημαντικό στοιχείο της διόγκωσης του σύγχρονου κινήματος. Επίσης η κρίση του 1973-1974 καθώς και η γενικευμένη επιστημονική και πολιτική επιχειρηματολογία σχετικά με τους μη ανανεώσιμους φυσικούς πόρους, η πληθυσμιακή έκρηξη και η σύνδεσή της με τις αναπόφευκτες περιβαλλοντικές εντάσεις που συνεπάγεται, η κρίση της αριστεράς σε συγκεκριμένες χώρες, η αδυναμία ανάπτυξής της σε άλλες (Γερμανία), καθώς και ο εκφυλισμός συγκεκριμένων κινήματων, (φοιτητικό κίνημα σε Γαλλία και ΗΠΑ μετά το 1968), αποτέλεσαν θετικές συμβολές για το ευρύτερο περιβαλλοντικό - οικολογικό κίνημα. Οι πυρηνικές εγκαταστάσεις, οι μεγάλες χημικές μονάδες και γενικότερα η βαριά βιομηχανία θα αποτελέσουν το έναυσμα της οργανωμένης αντίδρασης των πολιτών, η οποία θα γιγαντωθεί μετά και τα τραγικά ατυχήματα της δεκαετίας του '70 και '80, με το Sevezo (1976),⁵³⁰ το Three Mile Island (1979)⁵³¹ και το Τσερνομπίλ (1986).⁵³²

Μπορεί οι παραπάνω επισημάνσεις να εξηγούν την μαζικοποίηση του περιβαλλοντικού κινήματος, ωστόσο αδυνατούν να αποσαφηνίσουν πλήρως τη δημιουργία του πολιτικοποιημένου οικολογικού κινήματος. Πρόκειται για την πολιτική οικολογία, που σαν κίνημα, οφείλει σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη ανάπτυξή

μεγαλύτερου δρόμου της πόλης, έκλεισε για τα αυτοκίνητα με τη σύμφωνη γνώμη του δημάρχου της πόλης, ενώ το Κογκρέσο ανέστειλε τις εργασίες του για τη συγκεκριμένη μέρα ώστε οι βουλευτές να μιλήσουν στις εκδηλώσεις που οργανώθηκαν στις εκλογικές τους περιφέρειες. Ήδη από την παραμονή, εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας όπως οι New York Times και η Washington Post, δημοσίευσαν στην πρώτη σελίδα τους το πρόγραμμα των εκδηλώσεων. Τρεις μήνες αργότερα ψηφίζταν ο νόμος για τη δημιουργία του Γραφείου Περιβαλλοντικής Προστασίας (Environmental Protection Agency-EPA) των Η.Π.Α.. Την ιδέα της Ημέρας της Γης είχε ο Γερουσιαστής Gaylord Nelson, σύμφωνα με τον οποίο «η Ημέρα της Γης πέτυχε εξαιτίας της αυθόρμητης αντίδρασης της βάσης. Δεν είχαμε ούτε το χρόνο, ούτε τους πόρους να οργανώσουμε τα είκοσι εκατομμύρια διαδηλωτές και τις χιλιάδες των σχολείων και των τοπικών κοινοτήτων που συμμετείχαν. Αυτό ήταν το καταπληκτικό με την Ημέρα της Γης». Ο ίδιος είχε πει χαρακτηριστικά για την ημέρα αυτή σε ένα ενημερωτικό φυλλάδιο: «Το μαζικό κίνημα αρχίζει»

⁵²⁸ Βλ. Bramwell Anna, «Ecology in the 20th Century. A History» Yale University Press, London, 1989, σ. 45-51 και O'Riordan T., «Environmentalism», 2^η έκδ., Pion Ltd, London, 1981, σ. 63-72

⁵²⁹ Βλ. B. I., «The Greek public opinion, the concern for the environment and the ENGOS» στο Chris. Vernardakis VPRC: «Public Opinion in Greece 2007», εκδ. Savallas, Athens, 2008 σ. 257-280

⁵³⁰ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση :

<https://www.kathimerini.gr/94173/article/epikairothta/kosmos/sevezo-h-kolash-egine-25-xronwn>

⁵³¹ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/factsheets/3mile-isle.html>

⁵³² Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ., Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 58 και στην διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.greenpeace.org/greece/issues/perivallon/2908/15-pragmata-chernobyl/>

της στις επιδράσεις της βιολογίας⁵³³ και των φυσικών επιστημών, της χωροταξίας, της οικονομίας καθώς επίσης και της φιλοσοφίας.⁵³⁴

Η δεκαετία του 1970 και στη συνέχεια θα διαχωρίσει για πρώτη φορά την έννοια της περιβαλλοντικής οργάνωσης από την οικολογική. Η τελευταία θα επιχειρηθεί να λάβει μια μορφή έντονα πολιτική, σε αντιδιαστολή με την αμιγώς περιβαλλοντική. Τα λεγόμενα σύγχρονα οικολογικά κινήματα θα επιχειρήσουν άμεση πολιτική αντίδραση προκειμένου να σώσουν το περιβάλλον μέσω της ανάμειξης τους στην πολιτική.⁵³⁵ Έτσι το 1972 ιδρύεται το πρώτο Οικολογικό Κόμμα στην Νέα Ζηλανδία,⁵³⁶ ενώ το 1979 ιδρύεται και το Πράσινο Κόμμα στην Δυτική Γερμανία, το οποίο θα αποτελέσει την πλέον επιτυχή πολιτική παρουσία αντίστοιχου οικολογικού κινήματος διεθνώς. Τα πολιτικοποιημένα αυτά κινήματα από την αρχή παίρνουν μια αριστερή - οικολογική σφραγίδα και συνεργάζονται με άλλες πολιτικές δυνάμεις του ίδιου χώρου.

Η δράση και η οργάνωση του σύγχρονου οικολογικού κινήματος στην Δύση, εμφανίζει τεράστια ποικιλία, περιλαμβάνοντας άτυπες ομαδοποιήσεις μέχρι τη δημιουργία μόνιμων οργανώσεων γραφειοκρατικού τύπου με άτυπες δηλώσεις. Παράλληλα η δράση τους περιλαμβάνει διαμαρτυρίες, έκφραση απόψεων, παραδοσιακούς τρόπους παρέμβασης, βίαιες παρεμβάσεις και τυπικές εκδηλώσεις για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων και για την κινητοποίηση της κοινής γνώμης. Η σημαντικότερη εξέλιξη όσο αφορά την εξέλιξη του οικολογικού κινήματος είναι η δημιουργία πολιτικών φορέων και οργανώσεων και η συμμετοχή τους στην εκλογική διαδικασία στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού συστήματος των δυτικών δημοκρατιών.⁵³⁷

Η επιτυχία του Κόμματος των Πράσινων, επέδρασε θετικά ωστόσο μόνο σε επίπεδο εκλογών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η δημιουργία και η εξέλιξη του πολιτικοποιημένου οικολογικού κινήματος δεν αντέδρασε αρνητικά στο ήδη θεμελιωμένο περιβαλλοντικό κίνημα, αλλά απέφυγε ουσιαστικά την πολιτικοποίησή του.⁵³⁸ Το γεγονός αυτό, είχε θετικό αντίκτυπο για την αποτελεσματικότητά του, διότι η έντονη πολιτικοποίηση του δεν είχε πάντοτε ουσιαστική ανταπόκριση από το κοινωνικό σύνολο.⁵³⁹

Στις χώρες που αναπτύχθηκε ο σοσιαλισμός και στις αναπτυσσόμενες χώρες του Τρίτου Κόσμου, το περιβαλλοντικό κίνημα παρουσιάζει σημαντική καθυστέρηση, διότι δεν υπάρχουν οι ίδιες προϋποθέσεις, οι οποίες συνέβαλαν στην ανάπτυξη του πράσινου κόμματος στην Δύση.⁵⁴⁰ Τα τελευταία χρόνια όμως εμφανιστήκαν άτυπες και παράνομες οικολογικές ομάδες σε πολλές σοσιαλιστικές χώρες, οι οποίες οργάνωσαν διαμαρτυρίες κι ανέπτυξαν κάποια προβληματική σε σχέση με την

⁵³³ Βλ. Κώττης Γ., «Οικονομική της Προστασίας του Περιβάλλοντος», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1975, σ. 2-28

⁵³⁴ Βλ. Burke Tom, «Friends of the Earth and the conservation of resources» στο Willets Peter, «Pressure Groups in the Global System», Frances Pinter Publishers, London, 1982, σ. 105-124

⁵³⁵ Βλ. Τσάλτας Γρ. Ι, Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η έκδ., Σιδέρης, Αθήνα, 2017, σ. 59

⁵³⁶ Βλ. Cairncross Frances, «The environment, the politics of posterity», στο The Economist, September, 2, 1989, σ. 5-24

⁵³⁷ Το κόμμα αυτό ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1979, λαμβάνοντας μέρος στις εθνικές εκλογές της Γερμανίας. Σήμερα, πάρα τα προβλήματα που υπάρχουν αποτελεί μια αρκετά σταθερή πολιτική δύναμη, επηρεάζοντας θετικά την περιβαλλοντική πολιτική προστασίας που ασκείται στην χώρα.

⁵³⁸ Βλ. Bramwell Anna, «Ecology in the 20th Century. A History», Yale University Press, London, 1989, ό. π., σ. 45

⁵³⁹ Βλ. ό. π., σ. 45

⁵⁴⁰ Βλ. Σαμιώτης Γ. Δ. - Τσάλτας Γ.Ι., «Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος, διεθνείς πολιτικές και δίκαιο του περιβάλλοντος», τομ. 1, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1990, σ. 77-79

υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στην Βουλγαρία και στην ΕΣΣΔ,⁵⁴¹ επιτράπηκε η δημιουργία και η δράση των πρώτων οικολογικών ομάδων, βάσει σημαντικών εξελίξεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε επίπεδο εθνικής δράσης και οργάνωσης, πολλές αναπτυσσόμενες χώρες προβληματίζονται σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, την υποβάθμιση και την διατήρησή του.

Ο χώρος της Δ. Ευρώπης και κατά βάσει του Ευρωπαϊκού Κοινοβούλιου, αποτελεί πεδίο συνεργασίας και ομαδοποίησης των Πράσινων Κομμάτων της Ε.Ε. με σκοπό τη δημιουργία κοινών πολιτικών και θέσεων για την βελτίωση της περιβαλλοντικής προστασίας στις Ευρωπαϊκές χώρες. Την περίοδο αυτή, διεθνείς οργανισμοί όπως η IUCN και το WWF, αναπτύσσουν, δημιουργούν ένα φάσμα διεθνών οργανώσεων μη κυβερνητικού χαρακτήρα. Αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις αποτελούν η Greenpeace και οι Friends of the Earth, έχοντας αφετηρία την Β. Αμερική.

Η οργάνωση και η δραστηριοποίηση του περιβαλλοντικού και οικολογικού κινήματος σε εθνικό και διεθνές επίπεδο σημειώνεται στην διάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον όπως προαναφέρθηκε στην παρούσα εργασία. Στα πλαίσια αυτής επιχειρείται η εξαρτοποίηση του μέχρι τότε μονοπώλιου της προστασίας του περιβάλλοντος από μη κυβερνητικούς οργανισμούς, με την δημιουργία εξειδικευμένων κυβερνητικών οργανισμών αλλά και η μετεξέλιξη ήδη υπαρχόντων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η U.N.E.P., που δημιουργήθηκε στα πλαίσια της παραπάνω διάσκεψης. Άλλα παραδείγματα οργανισμών αποτελούν οι WHO, F.A.O., UNESCO, WMO, NATO, OECD.⁵⁴²

Οι προοπτικές δημιουργίας περιβαλλοντικών θεσμών και ρυθμίσεων σαν συνέπεια της δράσης του σύγχρονου κινήματος για την περιβαλλοντική προστασία, διαγράφονται θετικές. Το κίνημα αυτό, είτε σαν παραδοσιακό περιβαλλοντικό είτε σαν σύγχρονο πολιτικοποιημένο, παρά τις σοβαρές διαφορές, συμφωνεί με αρκετά σημεία που σχετίζονται με την επιδίωξη στόχων της ποιότητας ζωής. Η εξαιρετική διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων αποτέλεσε σοβαρό παράγοντα άμεσης διεθνοποίησης και του αντιστοίχου κινήματος.⁵⁴³

Σε διεθνές επίπεδο, το κίνημα αυτό σημείωσε σημαντικά αποτελέσματα, τα οποία συνεπάγονται παραχωρήσεις από την πλευρά των κυβερνήσεων, που συχνά φαίνονται δυσανάλογα θετικά σε σχέση με τη δυναμικότητα και τη μαζικότητα του περιβαλλοντικού - οικολογικού κινήματος. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην ύπαρξη και άλλων παραγόντων πίεσης από την πλευρά του περιβαλλοντικού και οικολογικού κινήματος, όπως είναι η δυναμική της οικο-ιδεολογίας του και η προοπτική του ενεργητικού ενστερνισμού της σε ευρύτερα πλαίσια.

Το 2001 ιδρύονται και οι Παγκόσμιοι Πράσινοι (The Global Greens), στο πλαίσιο συμπλήρωσης 30 χωρών από την ίδρυση της πρώτης σχετικής πολιτικής κίνησης και στο περιθώριο του Πρώτου Συνεδρίου των Παγκόσμιων Πράσινων⁵⁴⁴ στην Καμπέρα της Αυστραλίας. Ενώ στο περιθώριο της Συνδιάσκεψης στο Ρίο (1992) θα συγκληθεί και η Πρώτη Πλανητική Συνάντηση των Πράσινων, με εξαιρετικά αποτελέσματα σε επίπεδο καθοριστικής ομάδας πίεσης προς την οργανωμένη διεθνή κοινότητα.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Τα τελευταία χρόνια στην ΕΣΣΔ δημιουργήθηκαν οι εξής οικολογικές ομάδες : Social - Ecologiacla Union, Ecological Union, Ecological Foundation, Ecological Society of the Soviet Union και All-Union Movement of Greens. Βλ. The Economist, «Russia's greens», The Economist, November, 4, 1989, σ. 25-28

⁵⁴² Βλ. Hazel Nancy, «Environmental Cooperation Among Industrialized Country : The Role of Regional Organizations», University Press of America ,U.S.A., 1980, σ. 150-151

⁵⁴³ Βλ. Kiss Alexander, «Survey of Current Development in International Environmental Law», IUCN, Switzerland, 1976, σ. 11

⁵⁴⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.globalgreens.org/who-we-are>.

⁵⁴⁵ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.globalgreens.org/statements/planetary-greens-rio-1992>

4.2.4 «Σημαντικές Διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις»

A) Η Διεθνής Ομοσπονδία των Φίλων της Γης (Friends of the Earth international)⁵⁴⁶

Με περισσότερα από 2.000.000 μέλη σε όλον τον κόσμο που προέρχονται από όλες τις ηπείρους στη βάση 73 εθνικών ομάδων, αλλά και 5.000 τοπικές ομάδες ακτιβιστών, η Διεθνής Ομοσπονδία των Φίλων της Γης στηρίζει τη δράση της στην αποδοχή της ενσωμάτωσης στην παγκοσμιοποίηση των πυλώνων εκείνων που αφορούν την εξασφάλιση ενός περιβάλλοντος υγιούς και αρμονικού για όλους.

B) Φίλοι της Φύσης (Les Amis de la Nature)

Το Κίνημα των Φίλων της Φύσης γεννήθηκε στην Αυστρία το 1895 (Βιέννη). Αρχικός του σκοπό ήταν η διαρκώς επαφή με τη φύση σε επίπεδο όμως περισσότερο τουριστικό και λιγότερο ακτιβιστικό. Στη συνέχεια η διεθνής ανάπτυξη της οργάνωσης την ανέδειξε σε μια από τις σημαντικότερες διεθνείς ΜΚΟ με περισσότερα από 700.000 μέλη σε όλο τον κόσμο και 3.500 οργανωμένες ομάδες σε εθνικό επίπεδο. Οι Φίλοι της Φύσης ενεργοποιούνται δραστήρια για την προώθηση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από την ένωση των λαών και με στόχο την εγκαθίδρυση της διαρκούς ειρήνης μεταξύ τους και γενικότερα για την ανθρωπότητα.⁵⁴⁷

Γ) Greenpeace⁵⁴⁸

Η μεγαλύτερη ίσως διεθνής ΜΚΟ σήμερα με περισσότερα από 11 εκατομμύρια μέλη σε 40 χώρες και σε όλες τις ηπείρους και 2,5 εκατομμύρια χορηγούς. Με έντονη ακτιβιστική δράση στις πλέον ευαίσθητες περιοχές του πλανήτη, με έμφαση στους πόλους, αλλά και στο δάσος του Αμαζονίου, η Greenpeace⁵⁴⁹ γεννήθηκε το 1971 και έκτοτε έχει αναπτύξει μια έντονη δράση, τόσο σε επίπεδο άμεσης επέμβασης με στόχο την ευαισθητοποίηση της διεθνούς κοινής γνώμης σε περιβαλλοντικά προβλήματα ύψιστης προτεραιότητας, όσο όμως και σε επίπεδο θεσμικής παρέμβασης με στόχο την πίεση προς τη διεθνή κοινότητα για τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης.

Δ) World Wildlife Fund (WWF)⁵⁵⁰

Με σημαντική δράση από το 1961, το WWF⁵⁵¹ είναι η διεθνής ΜΚΟ, με τη μεγαλύτερη εκπροσώπηση σε περισσότερες από 100 χώρες. Έχει ιδρυματικό χαρακτήρα και δραστηριοποιείται μετά το 1992 στον τομέα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την εξασφάλιση μιας διαρκούς αρμονικής συνύπαρξής του με τον άνθρωπο στο πλαίσιο πάντα της φιλοσοφίας του Ρίου, όπως

⁵⁴⁶ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.foei.org/fr/a-propos-de-nous/organisation>.

⁵⁴⁷ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.google.gr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Les+Amis+de+la+Nature>

⁵⁴⁸ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.greenpeace.org/international/en/news/Blogs/makingwaves/40-years-of-inspiring-action/blog/36808/>

⁵⁴⁹ Βλ. αναλυτικά Γκρήφαν Μόνικα, επιμ., «Greenpeace», εκδ. Μετά τη Βροχή, Αθήνα, 1986

⁵⁵⁰ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.worldlife.org/>

⁵⁵¹ Βλ. Θεοδωρόπουλος Μ., Δοίκος Π., Μαγκλάρα Ε., «WWF: Εξεύρεση πόρων από περιβαλλοντικές ΜΚΟ», WWF, Ελλάς - Αθήνα, 2009, σ. 15-32

αυτή προκύπτει από την εφαρμογή της Agenda 21. Η διατήρηση της φύσης αφορά ειδικότερα στην εξασφάλιση της τροφής και του πόσιμου νερού για όλους, την προστασία των ωκεανών και των δασών καθώς και στην προστασία της ατμόσφαιρας από την κλιματική αλλαγή.

*Ε) Το Διεθνές Δίκτυο Δράσης για την Κλιματική Αλλαγή (Climate Action Network International)*⁵⁵²

Η άμεση όσο και επιτακτική ανάγκη λήψης μέτρων για τον περιορισμό του φαινομένου του θερμοκηπίου και την ανατροπή των αρνητικών επιπτώσεών του στη κλιματική αλλαγή, οδήγησε στη σύσταση ενός από τα σημαντικότερα διεθνή δίκτυα συνεργασίας ανάμεσα σε περισσότερες από 1.100 ΜΚΟ με στόχο την προστασία της ατμόσφαιρας, με στόχο πάντα την εξασφάλιση μιας βιώσιμης και ισόρροπης ανάπτυξης της ζωής στον Πλανήτη. Δραστηριοποιείται σε όλες τις ηπείρους και σε περισσότερες από 120 χώρες μέσα από την υιοθέτηση μιας διεθνούς στρατηγικής που αφορά ταυτόχρονα στην πίεση για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου αλλά και στην άμεση προσαρμογή της καθημερινότητας στα αποτελέσματα του φαινομένου.

*Στ) Η Συμμαχία για την Βιώσιμη Οικοδομή (Sustainable Building Alliance ή και SB Alliance)*⁵⁵³

Στον απόηχο της συνδιάσκεψης του Ρίο (1992) και των διεργασιών που ακλούθησαν (Γιοχάνεσμπουργκ 2002) σχετικά με την είσοδο της έννοιας της βιωσιμότητας στην ανάπτυξη, ιδρύθηκε το 2008 η Συμμαχία για την «Βιώσιμη Οικοδομή», υποστηριζόμενη από την UNEP και παραπέμποντας περισσότερο στο ανθρωπογενές περιβάλλον, ως μιας διαρκούς και αειφόρου ανθρώπινης διαδικασίας σε αρμονία και με τη φύση. Δραστηριοποιείται περισσότερο στο διεθνή επιστημονικό, τεχνικό χώρο με έμφαση στην έρευνα. Για αυτό το λόγο τα μέλη του είναι κυρίως μεγάλα σχετικά ερευνητικά κέντρα.

*Ζ) Η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (International Union for Nature Conservation-IUCN)*⁵⁵⁴

Από τις αρχαιότερες διεθνείς Ενώσεις στο είδος της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, η IUCN ιδρύθηκε το 1984, με αρχικό τίτλο, «Διεθνής Ένωση για την Προστασία της Φύσης» και περιλαμβάνει περισσότερους από 1.300 οργανώσεις ως μέλη, με χιλιάδες ειδικούς και προσανατολισμό στη διατήρηση της φύσης, μέσω αναρίθμητων μέχρι σήμερα εκπονημένων προγραμμάτων που αγγίζουν όλα τα ζητήματα της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος. Με έδρα την Ελβετία (Γκλαντ) στεγάζεται στο Conservation Centre, ένα από τα σημαντικότερα οικολογικά οικοδομήματα στον κόσμο, ενώ δραστηριοποιείται σε περισσότερες από 50 χώρες. Οι σύγχρονες προτεραιότητες της Ένωσης είναι, η βιοποικιλότητα, η κλιματική αλλαγή και ασφαλώς η βιώσιμη ανάπτυξη. Αποτελεί τη μόνη διεθνή περιβαλλοντική οργάνωση με το καθεστώς του επίσημου Παρατηρητή των Ηνωμένων Εθνών. Στο πλαίσιο αυτό η Ένωση οργανώνει κάθε τέσσερα χρόνια το παγκόσμιο συνέδριο για τη διατήρηση της Φύσης (World Conservation Congress).

⁵⁵² Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.climatenetwork.org/policy>.

⁵⁵³ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.sbaliance.org/>.

⁵⁵⁴ Βλ. στην διαδικτυακή διεύθυνση : <http://www.iucn.org/>

4.2.5 «Το ελληνικό οικολογικό κίνημα»

Το ελληνικό οικολογικό κίνημα, εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1970 και υπάρχει μέχρι και σήμερα, ωστόσο δεν εξελίσσεται με τον ίδιο τρόπο σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά οικολογικά κινήματα. Επίσης, η ανάπτυξή του παρουσιάζει ασυμμετρία και οργανώνεται γύρω από δύο άξονες

Ο πρώτος άξονας είναι ο χώρος της δουλειάς στο πεδίο, ο χώρος που δραστηριοποιείται ως κοινωνικό κίνημα. Ξεκινάει με κάποιες μορφές παρέμβασης, χρησιμοποιώντας ευρύτατα έναν ανεπεξέργαστο δημόσιο λόγο που βασίζεται στον κινηματικό συναισθηματισμό και την καταγγελία. Ο άξονας αυτός, μέσα από μια πορεία εξέλιξης από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά, καταλήγει αρχικά σε έναν υπέρ-επαγγελματικό τομέα, που χαρακτηρίζεται από τη σοβαρή επιστημονική υποστήριξη των προβαλλόμενων αιτημάτων και την πολιτική επικοινωνία των μεγάλων περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Στην συνέχεια, αναδύει ένα πλήθος απαίδευστων πρωτογενών και αυθόρμητων περιβαλλοντικών κινήματων, κυρίως τοπικού και τοπικιστικού χαρακτήρα, που διακρίνονται από μεγάλη άγνοια όσο αφορά την επεξεργασία τόσο της επιστημονικής όσο και πολιτικής οικολογίας.⁵⁵⁵

Ο δεύτερος άξονας με το πέρασμα του χρόνου αποκτά ένα σαφές πολιτικό στίγμα. Περιλαμβάνει ακτιβιστές, που χρησιμοποιώντας ως μέσα δημοσιοποίησης των απόψεων τους, οικολογικά έντυπα, προσπαθεί να εκφραστεί πολιτικά σε μια κοινή συνισταμένη μόνο κατά την περίοδο 1989-1992, με την κοινοβουλευτική παρουσία των Οικολόγων Εναλλακτικών. Αυτή η πολιτική έκφραση μετά τους Οικολόγους Εναλλακτικούς παύει να καθίσταται με αποτέλεσμα στην Ελλάδα να μην αναπτύσσεται τελικά ένα αυτόνομο πολιτικό οικολογικό κίνημα, όπως σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες παρόλο που η πολιτική οικολογία αποτελεί σταθερό έδαφος και σημαντική προϋπόθεση για την ανάπτυξη ενός μη κυβερνητικού οικολογικού κινήματος.⁵⁵⁶

Η κινητοποίηση των Μεγαρέων κατά την διάρκεια της δικτατορίας το 1973 ενάντια στην εγκατάσταση αεροδρομίου στην πεδιάδα των Μεγάρων θεωρείται ως η πρώτη κινητοποίηση πολιτών στη Ελλάδα που είχε χαρακτήρα οικολογικής διαμαρτυρίας.⁵⁵⁷ Προσθέτοντας την κινητοποίηση των κατοίκων της Πύλου το 1975, μετά από τη διαρροή μεγάλης ποσότητας πετρελαίου από πλοίο που διέπλεε την περιοχή και το σχηματισμό πετρελαιοκηλίδας που προκάλεσε εκτεταμένη ρύπανση και ακόμη τις κινητοποιήσεις ενάντια στην εγκατάσταση εργοστασίου παραγωγής ηλεκτρισμού από πυρηνική ενέργεια στην Κάρυστο (1977-79), διακρίνονται οι πρώτες μορφές ενεργοποίησης των Ελλήνων πολιτών, με περιφερειακό χαρακτήρα που διαπνέονταν από πνεύμα και όχι πολιτική οικολογία. Αντίθετα, μετά το 1981, αρχίζει μια νέα περίοδος, όπου συντελείται η μετάβαση από την περιβαλλοντική στην πολιτική οικολογία, περίοδος της οποίας οι κυριότερες κινητοποιήσεις είναι εκείνες που γίνονται στην Αθήνα το 1986, λίγο μετά το ατύχημα του Τσερνομπίλ καθώς στη Θεσπρωτία και την Κέρκυρα το 1988, ενάντια στη σχεδιαζόμενη από την τότε κυβέρνηση παροχέτευση των επεξεργασμένων λυμάτων από το βιολογικό καθαρισμό της πόλης των Ιωαννίνων στον ποταμό Καλαμά.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Βλ. Σακιώτης Γ., «Πολιτική ιδεολογία, περιβαλλοντικό ζήτημα και οικολογικό κίνημα» στο: Ανθοπούλου Θ. - Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Αθήνα, Gutenberg, 2005, σ. 147-148

⁵⁵⁶ Βλ. ό. π., σ. 148

⁵⁵⁷ Βλ. Λουλούδης Λ., «Πολιτοικολογίες», Στοχαστής, Αθήνα, 1986, σ. 11

⁵⁵⁸ Βλ. Δεμερτζής Ν., «Το πράσινο κίνημα και το πράσινο κόμμα στην Ελλάδα» στο Ανθοπούλου Θ.- Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα, 1993, σ. 76

Παρά την αύξηση του ενδιαφέροντος της ελληνικής κοινωνίας για τα περιβαλλοντικά ζητήματα και στη δεύτερη περίοδο εξέλιξης του οικολογικού κινήματος στην Ελλάδα δεν συντελείται η επιτυχής πολιτική συγκρότηση του χώρου της πολιτικής οικολογίας, καθώς η διάρκεια του εγχειρήματος των Οικολόγων Εναλλακτικών διήρκησε τελικά μόνο τρία χρόνια.⁵⁵⁹ Το 1974 αποτέλεσε βασική περίοδο του ελληνικού οικολογικού κινήματος. Η πρώτη οικολογικού χαρακτήρα οργάνωση στην Ελλάδα ήταν η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης που ιδρύθηκε το 1951 από μέλη του Ορειβατικού Συλλόγου. Βάσει αυτής, η προστασία του περιβάλλοντος ήταν μια δραστηριότητα εξωραϊστική και φυσιολατρική, όπου το ρόλο του προστάτη του περιβάλλοντος είχαν κατά κύριο λόγο οι Έλληνες αρχαιολόγοι που πρώτοι ευαισθητοποιήθηκαν για θέματα υποβάθμισης του τοπίου που προκαλούσε η ανάπτυξη.⁵⁶⁰

Η τρίτη περίοδος, ξεκινά το 1981, όταν για πρώτη φορά συμμετείχε στις εκλογές υποψήφιο οικολογικό σχήμα για το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο (Οικολόγοι Εναλλακτικοί) χωρίς να εκλέξει ευρωβουλευτή, κάτι το οποίο πραγματοποιήθηκε λίγο αργότερα, στις εθνικές εκλογές του Νοεμβρίου του 1989, κατά τις οποίες η Ομοσπονδία Οικολογικών Εναλλακτικών Οργανώσεων εξέλεξε μια εκπρόσωπο στην Ελληνική Βουλή.⁵⁶¹ Η περίοδος αυτή αποκαλείται περίοδο διεύρυνσης της οικολογικής δράσης και ανάδειξης προβλημάτων γεωργικής ρύπανσης, βιοτόπων, απειλούμενων ειδών, όξινης βροχής, πυρηνικής ενέργειας, τροπικών δασών, διάβρωσης του εδάφους και ερημοποίησης στον Τρίτο Κόσμο. Τέλος, από το 1989 και μετά εντοπίζεται μια τέταρτη περίοδος που χαρακτηρίζεται ως περίοδος γενικότερης σύγκλισης και πολιτικοποίησης των επιμέρους ρευμάτων του οικολογικού χώρου αλλά και ενός τμήματος του χώρου της αριστεράς.⁵⁶²

Οι Έλληνες πολιτικοί οικολόγοι, έχοντας την εμπειρία του ευρωπαϊκού πράσινου κινήματος, επηρέασαν σημαντικά την ελληνική κοινωνία την περίοδο 1989-1991, με τις προτάσεις τους προκειμένου να αντιμετωπίσουν την οικολογική κρίση. Πρότειναν την εφαρμογή κάποιων ευρωπαϊκών περιβαλλοντικών πολιτικών και ανέπτυξαν μια ενδιαφέρουσα κριτική του ελληνικού αναπτυξιακού μοντέλου ως κεντρικό και προνομιακό χώρο ιδεολογικής αναφοράς με στόχο να ανακαλύψουν τα αίτια της οικολογικής κρίσης στην Ελλάδα.⁵⁶³ Το 1986 υπήρξε καμπή για το άνοιγμα της συζήτησης επί των οικολογικών ζητημάτων, λόγω του πυρηνικού ατυχήματος του Τσερνομπίλ όπως προαναφέρθηκε, το οποίο έδωσε το έναυσμα για να γενικευτεί η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των Ελλήνων.

Παρά την ευαισθητοποίηση όμως της ελληνικής κοινωνίας, το κίνημα της πολιτικής οικολογίας στην Ελλάδα υπήρξε ένα περιορισμένων διαστάσεων κίνημα,⁵⁶⁴ που δεν κατάφερε να ωριμάσει πολιτικά, να αποκτήσει γερές βάσεις στην κοινωνία

⁵⁵⁹ Βλ. Δεμερτζής Ν., «Το πράσινο κίνημα και το πράσινο κόμμα στην Ελλάδα», στο Ανθοπούλου Θ.-Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα, 1993, σ. 76

⁵⁶⁰ Βλ. Σχίζας Γ., «Συμβολή στην ιστορία του Ελληνικού Οικολογικού Κινήματος», Οικοτοπία, 23 (α' περίοδος) στο Ανθοπούλου, Θ. - Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) 2005, «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα, 1993, σ. 46

⁵⁶¹ Βλ. ό. π., σ. 46

⁵⁶² Βλ. ό. π., σ. 43-46

⁵⁶³ Βλ. Σακιώτης Γ., «Πολιτική ιδεολογία, περιβαλλοντικό ζήτημα και οικολογικό κίνημα», στο: Ανθοπούλου Θ. - Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Αθήνα, Gutenberg, 2005, σ. 154

⁵⁶⁴ Βλ. Καϊτατζής Φ., «Πού χάθηκε η δυναμική των πράσινων;» εφ. Ελευθεροτυπία, φ. 22/6/1998 στο Ανθοπούλου Θ. - Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), 2005, «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα, 1998, σ. 20

και να αποκτήσει έναν αυτόνομο και ισχυρό πόλο του ελληνικού πολιτικού γίνεσθαι. Η ιδιαιτερότητα του ελληνικού οικολογικού κινήματος αποτυπώνεται συνοπτικά στον εξαιρετικά εύστοχο χαρακτηρισμό του «οιονεί» πράσινου κινήματος.⁵⁶⁵ Ένα «οιονεί κίνημα» ωστόσο, που παρά το μικρό του μέγεθος κατόρθωσε να αναδείξει επιτυχώς τα οικολογικά ζητήματα και μάλιστα, σε ορισμένες κρίσιμες περιπτώσεις, να τα τοποθετήσει σε υψηλές θέσεις της ατζέντας της δημοσιότητας όπως ήταν για παράδειγμα η θαλάσσια ρύπανση, η διαχείριση απορριμμάτων και η προστασία της φύσης.⁵⁶⁶

Η σημαντικότερη ίσως λειτουργία αυτού του «οιονεί κινήματος» ήταν ότι έδρασε ως παράγοντας με ιδεολογικές θέσεις που χαρακτηρίζονταν από ιδεαλισμό και ταυτόχρονα από επίμονη προσπάθεια που στόχο είχε να τεκμηριώσει με επιστημονικά δεδομένα τα επιχειρήματα που παρουσιάζονταν στη συζήτηση για τα οικολογικά προβλήματα. Είναι ένα κίνημα το οποίο αφοσιώθηκε στις θεμελιώδεις παραδοχές και θέσεις της σύγχρονης οικολογικής σκέψης, προσεγγίζοντας με κριτικό πνεύμα την ανάπτυξη. Επίσης, προχώρησε στην κατάθεση προτάσεων εναλλακτικών μοντέλων και κατευθύνσεων περιβαλλοντικής πολιτικής στη δημόσια συζήτηση, με στόχο μια πιο οικολογικού τύπου διαχείριση των πόρων. Παράλληλα με τη συμμετοχή στη συζήτηση, τα άτομα εκείνα που αναδείχθηκαν μέσα από τα κινήματα, δραστηριοποιήθηκαν μέσα από τις γραμμές του οικολογικού κινήματος.⁵⁶⁷

Ο τύπος του οικολόγου ακτιβιστή διαμορφώνεται με την εμπλοκή του στα κινήματα των ενεργών πολιτών. Τα κινήματα αυτά είναι κατά κανόνα μη κυβερνητικά, έχουν σοβαρή επιστημονική τεκμηρίωση των απόψεων που προωθούν στην ελληνική κοινωνία και παρεμβαίνουν στη δημοσιότητα με θεσμικό και πολιτικό τρόπο. Τα μέσα που χρησιμοποιούν οι Έλληνες οικολόγοι για να επιτύχουν τους στόχους τους είναι οι προσφυγές στη δικαιοσύνη, οι παραστάσεις και τα υπομνήματα στα πολιτειακά όργανα και οι έντονες διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις. Έτσι, και παρά τις αδυναμίες του, το ελληνικό οικολογικό κίνημα έχει να αναδείξει σημαντικές πολιτικές επιτυχίες για την προστασία του περιβάλλοντος.

Στην Ελλάδα το περιβαλλοντικό κίνημα έχει ισχνή παρουσία τόσο σε κοινωνικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο πολιτικής εκπροσώπησης. Σε αντίθεση με τα ανεπτυγμένα βιομηχανικά κράτη (Γερμανία, Μ. Βρετανία, Γαλλία, Βέλγιο, Σουηδία, Ολλανδία), όπου ευδοκίμησαν πράσινα κινήματα και κόμματα ως κριτικά διακείμενα στο βιομηχανικό πολιτισμό, σε χώρες της ημι-περιφέρειας, όπως η Ελλάδα, το ελληνικό οικολογικό κίνημα δεν αναπτύχθηκε ως διακριτό και αυτόνομο πολιτικό ρεύμα και ο βαθμός διεξόδου του στο κοινωνικό σώμα παρέμεινε χαμηλός.

Το περιβαλλοντικό κίνημα στη χώρα⁵⁶⁸ φυτοζωεί, διαδραματίζοντας μάλλον περιθωριακό ρόλο στην εκσυγχρονιστική διαδικασία, λόγω του ότι η αδύνατη κοινωνία των πολιτών δεν ευνοεί την μαζική ανάπτυξη νέων κοινωνικών κινήματων. Αυτή η προβληματική σχετικά με το περιβάλλον, εισήχθη με μεγάλη καθυστέρηση στο δημόσιο διάλογο στη χώρα μας⁵⁶⁹ λόγω των ειδικών ιστορικών συνθηκών. Για

⁵⁶⁵ Βλ. Δεμερτζής Ν., 1993α. «Κόμματα Νέας Πολιτικής : Πολιτικές και πολιτισμικές ορίζουσες», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 1, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993 σ. 76, στο «Περιβάλλον και κοινωνία : Μύθοι και πραγματικότητα»

⁵⁶⁶ Βλ. Βαλαώρα Τ., «Οικολογικές μη κυβερνητικές οργανώσεις. Σημαντικό Κοινωνικό Κεφάλαιο της Εποχής μας», Οικοτοπία, 10, 1998, σ. 56-58

⁵⁶⁷ Βλ. Eyerman R. και Jamison A., «Social movements, a cognitive approach», Cambridge, Polity Press, 1991, στο Μποτετζάγιας Ι., Καραμίχας Γ., (επιμ), «Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία», εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2008, σ. 94-119

⁵⁶⁸ Βλ. Μουζέλης Ν., «Εκσυγχρονισμός και κοινωνία των πολιτών» εφ. Το βήμα της Κυριακής., 21/3/1999, 1999, στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.apopsy.gr/2006/t_166/afieroma.htm

⁵⁶⁹ Βλ. Λουλούδης Λ., «Πολιτοικολογίες», Στοχαστής, Αθήνα, 1986, σ. 11

παράδειγμα η επιβολή της δικτατορίας την περίοδο 1967-1974 έθεσε σε πρώτη προτεραιότητα τον αντιδικτατορικό αγώνα, ενώ το κυρίαρχο αίτημα της μεταπολίτευσης υπήρξε η σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος, με αποτέλεσμα το περιβαλλοντικό ζήτημα να παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα στο περιθώριο του ενδιαφέροντος της ελληνικής κοινωνίας.

Βασική αιτία της μη ανάπτυξης του ελληνικού περιβαλλοντικού κινήματος⁵⁷⁰ αποτέλεσε η αδυναμία των μεσαίων στρωμάτων να αναπτύξουν μετά-υλιστικές αξίες, όπως συνέβη στην Δυτική Ευρώπη, όπου αποτέλεσαν την κύρια δεξαμενή άντλησης υποστήριξης των πράσινων κομμάτων - κινήματων. Είναι επίσης κοινά αποδεκτό ότι η περιβαλλοντική κρίση στην Ελλάδα δεν υπήρξε έντονη, ενώ εξέλειπαν οι λόγοι άμεσης κινητοποίησης. Το ελληνικό περιβαλλοντικό κίνημα, που έκανε δυναμική εμφάνιση τη δεκαετία του 1980, διέρχεται σήμερα μια κρίση προσανατολισμού με αποτέλεσμα να αποτύχουν οι απόπειρες συγκρότησής του. Ωστόσο είναι βέβαιο ότι η πορεία του περιβαλλοντικού κινήματος στη χώρα μας συντέλεσε στην αφύπνιση της κοινής γνώμης, όσον αφορά στα περιβαλλοντικά ζητήματα, ενώ τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα έχουν συμπεριλάβει, έστω και θεωρητικά, στα προγράμματά τους την οικολογική συνιστώσα.⁵⁷¹

Παρά το γεγονός ότι το ελληνικό περιβαλλοντικό κίνημα παρέμεινε άμορφο και ισχνό και δεν απέκτησε ισχυρή κοινωνική βάση, κατάφερε να αναδείξει με επιτυχία τα οικολογικά ζητήματα, να κερδίσει αναπάντεχα μάχες, όπως η αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος, και να καθιερωθεί ως «συλλογικός διανοούμενος» συνεισφέροντας στο δημόσιο διάλογο, μέσω της ανάδειξης της οικολογικής συνιστώσας της ανάπτυξης.⁵⁷²

4.2.6 «Ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων»

Σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο, η κοινή γνώμη στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει τη δραματικότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων και την αδυναμία των Κυβερνήσεων, πολλές φορές δρα αποφασιστικά και αποτελεσματικά, μέσα από συγκροτημένες ομάδες ευαισθητοποιημένων πολιτών, με διαφορετικά ενδιαφέροντα και ποικίλες μορφές δράσης. Πρόκειται για τις Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μέσα από τις οποίες εκφράζεται ένα μέρος της κοινωνίας των πολιτών.

Με τον όρο «κοινωνία των πολιτών» εννοούμε όλες τις μορφές συλλογικής δράσης που αναπτύσσονται σε εθελοντική βάση, δημιουργώντας μία κοινωνική διάσταση του ατομικού. Η κοινωνία των πολιτών αποβλέπει στην εμβάθυνση και ουσιαστικοποίηση των δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών καθώς και στην ολοκληρωμένη υπεράσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών.⁵⁷³

⁵⁷⁰ Βλ. Κατσούλης Η., «Η κρίση της ελληνικής κοινωνίας» εφ. Καθημερινή, φ. 1/8/1995, 1995, στην διαδικτυακή διεύθυνση : http://www.apopsy.gr/2006/t_166/afieroma.htm

⁵⁷¹ Βλ. Σπανού Κ., «Δημόσια Διοίκηση και Περιβάλλον» στο: Σκούρτος Μ. και Σοφούλης Κ. (επιμ.), «Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα», Τυπωθήτω, Αθήνα, 1998, σ. 160

⁵⁷² Βλ. Μοδινός Μ., «Η αρχαιολογία της ανάπτυξης», Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, 1996, σ. 184

⁵⁷³ Σύμφωνα με την υπουργική διακήρυξη για το περιβάλλον του Μάλμο (ΟΗΕ, UNEP, 29-31 Μάη 2000) ο «ρόλος της κοινωνίας των πολιτών είναι πολύ σημαντικός στα περιβαλλοντικά ζητήματα καθώς καταφέρνει να φέρνει τα τελευταία στο επίκεντρο των δημόσιων πολιτικών. Επίσης προωθεί καινοτόμες ιδέες και προσεγγίσεις και την έννοια της διαφάνειας στη λήψη αποφάσεων για περιβαλλοντικά ζητήματα. Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να ενδυναμωθεί σε όλα τα επίπεδα μέσω της πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφόρηση, της ευαισθητοποίησης του κοινού, της ευρείας συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και της πρόσβασης σε θέματα δικαιοσύνης. Οι κυβερνήσεις πρέπει να δημιουργούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να διευκολύνουν την

Στη δεκαετία του 1990, η κλασική έννοια του «περιβάλλοντος» εμπλουτίζεται από την έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης». Προϋπόθεση για τη βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ένταξη του περιβάλλοντος σε όλες τις τομεακές πολιτικές (αρχή της ενσωμάτωσης). Άλλες προϋποθέσεις αποτελούν η οικονομική ανάπτυξη, η οποία πρέπει να λαμβάνει υπόψη της, τις περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές ανάγκες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών και η διαμόρφωση ενός πλαισίου για μια πιο αποτελεσματική ενημέρωση με τη συμμετοχή και την υποστήριξη όλων των κοινωνικών ομάδων και φορέων. Ουσιαστικό στοιχείο για να πετύχει κανείς την αρμονική ισορροπία μεταξύ των παραγόντων αυτών αποτελεί η πληροφόρηση για το περιβάλλον και η διαδικασία με την οποία αυτή μεταδίδεται. Η πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφόρηση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τρία άλλα θέματα: τα θέματα της περιβαλλοντικής ενημέρωσης στο επίπεδο των σχολείων, της περιβαλλοντικής ενημέρωσης του κοινού και της ενεργού συμμετοχής των πολιτών.

Από τα τρία παραπάνω θέματα πολύ σημαντικό είναι το ζήτημα της ενεργού συμμετοχής των πολιτών, δεδομένου ότι η ενεργητική συμμετοχή των πολιτών μπορεί να φέρει πολύ σημαντικά αποτελέσματα για την προστασία του περιβάλλοντος. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις.⁵⁷⁴

Η βασικότερη φιλοσοφία και επιδίωξη των ΜΚΟ είναι φανερά αναπτυξιακή με κύριο στόχο τον αναπροσανατολισμό των μοντέλων ανάπτυξης, την εισαγωγή νέων ιδεών με παράλληλη εξοικείωση και εκπαίδευση και των ίδιων των οργάνων της πολιτείας καθώς και των πολιτών με θεμελιώδεις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Οι ΜΚΟ δεν είναι αποδεκτοί ως διεθνή νομικά πρόσωπα πέρα από τα περιορισμένα όρια του δικαίου των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αυτός ο περιορισμός φαίνεται να περιορίζει καταρχήν τη συμμετοχή τους στη διεθνή περιβαλλοντική διαδικασία. Ωστόσο στην πράξη οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ συμμετέχουν ενεργά στη διαπραγμάτευση περιβαλλοντικών συνθηκών και σε άλλες διεθνείς συναντήσεις δρώντας ως μέλη επίσημων κρατικών αντιπροσωπειών, ως επίσημοι παρατηρητές ή απλά ως ιδιωτικοί συμμετέχοντες.

4.2.6.1 «Οι Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις στην Ελλάδα»

Ξεκινώντας με μία μικρή ιστορική αναδρομή παρατηρούμε, ότι μεταπολεμικά η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα εμφανίζονταν αδύναμη και η κοινωνική κινητοποίηση σε θέματα περιβάλλοντος, όπως προαναφέρθηκε, αρκετά χαμηλή. Η περιβαλλοντική συνείδηση εξαντλείται σε συλλόγους φυσιολατρικού τύπου με μοναδική ίσως εξαίρεση την δημιουργία της Ελληνικής Εταιρείας για την προστασία της φύσης (1951) και επιστημονικές μονάδες όπως την Ορνιθολογική Εταιρεία.

Το ενδιαφέρον για το περιβάλλον άρχισε να ενισχύεται από τη δεκαετία του 1970 και υπολογίζεται ότι το 1974 δημιουργήθηκαν 200 περίπου περιβαλλοντικές και οικολογικές οργανώσεις χωρίς όμως να εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά κοινωνικών κινήματων όπως η μαζική συμμετοχή, η διαρκής στήριξη και ο υψηλός βαθμός

ικανότητα όλων των πολιτών να λένε την άποψη τους και να παίζουν ενεργό ρόλο στη δημιουργία ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης».

⁵⁷⁴ Η συμμετοχή των μη κυβερνητικών οργανώσεων στην εδραίωση και προώθηση των συμμετοχικών διαδικασιών είναι εξαιρετικά σημαντική υπόθεση που απαιτεί σημαντική και επίμονη προσπάθεια. Αυτό αντικατοπτρίζεται και σε μια έρευνα του European Barometer όπου φαίνεται ότι η κοινωνία εμπιστεύεται σε θέματα περιβάλλοντος πρώτα από όλα τις μη κυβερνητικές οργανώσεις με ένα ποσοστό της τάξης του 62%.

κοινωνικής συνειδητοποίησης που παρατηρούνται σε αντίστοιχες οργανώσεις στην Ευρώπη.⁵⁷⁵

Οι μεγαλύτερες και παλαιότερες Ελληνικές ΜΚΟ είναι η Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία της Φύσης (1951) και το WWF Ελλάς. Πολύ πιο πρόσφατα δημιουργήθηκαν η Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος (1972), τα εθνικά τμήματα διεθνών περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων όπως της Greenpeace καθώς και επιστημονικές εταιρείες για την προστασία του περιβάλλοντος.

Σήμερα οι σημαντικότερες ΜΚΟ στην Ελλάδα είναι : WWF Ελλάς,⁵⁷⁶ ο Αρκτούρος,⁵⁷⁷ η Εταιρεία Προστασίας της Φύσης,⁵⁷⁸ η Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία,⁵⁷⁹ η Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία της Φύσης και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς,⁵⁸⁰ η Μεσόγειος ΣΟΣ,⁵⁸¹ η Εταιρεία για τη Μελέτη και τη Προστασία της Μεσογειακής Φώκιας,⁵⁸² ο Σύλλογος για την Προστασία της Θαλάσσιας Χελώνας,⁵⁸³ η Greenpeace⁵⁸⁴ και η Νέα Οικολογία.⁵⁸⁵

Στην εποχή μας οι υποστηρικτές των μη κυβερνητικών οργανώσεων στην Ελλάδα δεν είναι τόσο πολλοί όσο σε άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (1998) είχαν καταγραφεί περισσότερες από 196 μη κυβερνητικές οργανώσεις προστασίας περιβάλλοντος.⁵⁸⁶ Τα συνολικά μέλη είναι περίπου 50.000 και αυτή η μικρή συμμετοχή είναι ο λόγος που κάνει τους ΜΚΟ να θεωρούν την περιβαλλοντική εκπαίδευση ως έναν από τους πρωταρχικούς τους ρόλους.

⁵⁷⁵ Βλ. Σπανού Κ., «Δημόσια Διοίκηση και περιβάλλον» στο: Σκούρτος Μ. και Σοφούλης Κ. (επιμ.), «Η περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα», Τυπωθήτω, Αθήνα, 1998, σ. 157- 161

⁵⁷⁶ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.wwf.gr/>

⁵⁷⁷ Ο ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ είναι μία αστική, μη κυβερνητική και μη κερδοσκοπική, περιβαλλοντική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1992 κι έχει ως στόχο την προστασία της άγριας πανίδας και του φυσικού περιβάλλοντος στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Αφορμή της ίδρυσής του ήταν η ανάγκη εύρεσης άμεσης λύσης στο τότε διαρκώς αυξανόμενο πρόβλημα της αιχμαλωσίας αρκούδων αλλά και λύκων. Μια αφορμή που οδήγησε σε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο δράσεων και ενεργειών. Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.arcturos.gr/>

⁵⁷⁸ Η Ελληνική Εταιρεία Προστασίας της Φύσης είναι Περιβαλλοντική Μη Κυβερνητική Οργάνωση πανελλήνιας εμβέλειας που δραστηριοποιείται συνεχώς από το 1951 για την προστασία του Ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος. Έχει ως αποστολή της να ενημερώνει και να ευαισθητοποιεί, τόσο τους Έλληνες όσο και αυτούς που αγαπούν την Ελλάδα για τη φυσική κληρονομιά της χώρας μας και να δραστηριοποιείται για τη προστασία της. Ασχολείται ενεργά με τους εξής βασικούς τομείς: Περιβαλλοντικές παρεμβάσεις, Έργα και προγράμματα προστασίας της φύσης, Περιβαλλοντική εκπαίδευση με πέντε εγκεκριμένα από το ΥΠΠΕΘ πανελλήνια Δίκτυα, Αειφορική διαχείριση στον τομέα του τουρισμού, Ευαισθητοποίηση του κοινού. Βλ. : <https://www.eepf.gr/el/h-eeepf>

⁵⁷⁹ Η Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία είναι περιβαλλοντική μη κερδοσκοπική οργάνωση με αντικείμενο την προστασία των άγριων πουλιών και των βιοτόπων τους στην Ελλάδα, θεωρώντας τα ως βασικά στοιχεία της ελληνικής φύσης. Από το 1982 εργάζεται ώστε να διασφαλίσει ένα βιώσιμο περιβάλλον τόσο για τα πουλιά, όσο και για τον άνθρωπο. Βλ. στο http://www.ornithologiki.gr/page_in.php?tid=1946

⁵⁸⁰ Βλ. ό. π., στη διαδικτυακή διεύθυνση : <https://eepf.gr/el/h-eeepf>

⁵⁸¹ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://medsos.gr/medsos/>

⁵⁸² Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.mom.gr/>

⁵⁸³ Ο Σύλλογος για την Προστασία της Θαλάσσιας Χελώνας ΑΡΧΕΛΩΝ, ιδρύθηκε το 1983 και είναι μη - κερδοσκοπικό σωματείο με αντικείμενο τη μελέτη και προστασία των θαλάσσιων χελωνών και των βιοτόπων τους, τη διαχείριση των παράκτιων οικοσυστημάτων στις σημαντικότερες παραλίες της Καρέττα στη χώρα μας, την περίθαλψη τραυματισμένων και άρρωστων χελωνών καθώς και την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού. Βλ. στο <https://www.archelon.gr/contents/aboutus.php?mid=5>

⁵⁸⁴ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <https://www.greenpeace.org/greece/>

⁵⁸⁵ Βλ. διαδικτυακή διεύθυνση : <http://naturefriends-gr.blogspot.com/2016/07/181-1984-2000.html>

⁵⁸⁶ Από αυτές 83 εδρεύουν στην Αθήνα και οι υπόλοιπες σε άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Οι οργανώσεις αυτές έχουν συσταθεί είτε με τη μορφή σωματείων είτε με τη μορφή μη κερδοσκοπικών εταιρειών. Διαθέτουν καλύτερη τεχνογνωσία και ευρύτερο δίκτυο εξεύρεσης πόρων από ότι στα προηγούμενα χρόνια και ενισχύοντας σημαντικά με την παρουσία τους την κοινωνία των πολιτών.

Οι δραστηριότητες των περιβαλλοντικών οργανώσεων περιλαμβάνουν αρχικά τη διοργάνωση επιστημονικών ημερίδων με περιβαλλοντικά θέματα, την έκδοση και διακίνηση εντύπων καθώς και τη χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης για την ενημέρωση και πληροφόρηση του κοινού, τη διοργάνωση σεμιναρίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την προαγωγή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε συνεργασία με ιδρύματα της πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, περιλαμβάνουν την εκπόνηση μελετών σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος,⁵⁸⁷ την επεξεργασία προτάσεων και την παρακολούθηση της περιβαλλοντικής πολιτικής και τέλος τη δυναμική αντιμετώπιση των τυχόν αυθαιρεσιών με προσφυγή στη δικαιοσύνη.

Ειδικότερα, μεταξύ των κύριων και άμεσων επιδιώξεων των οργανώσεων αυτών ήταν και εξακολουθεί να είναι η αποτροπή ενεργειών και έργων που θα ήταν δυνατό να έχουν μη αναστρέψιμες αλλοιώσεις και βλαβερές συνέπειες για το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, όπως είναι μερικά μεγάλα έργα «σκληρών υποδομών».⁵⁸⁸ Με βάση τα παραπάνω οι ΜΚΟ κατά καιρούς συμμετέχουν σε μεγάλες διαδικασίες μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, δε διαθέτουν όμως αρκετό προσωπικό ή χρηματοδότηση για να παρακολουθούν και μικρότερα έργα.⁵⁸⁹

Οι ΜΚΟ επίσης διαθέτουν κάποια δίκτυα εξεύρεσης πόρων, ωστόσο οι οικονομικοί τους πόροι είναι περιορισμένοι γεγονός που παρουσιάζει μία προβληματική στην πρόσβασή τους σε χρηματοδοτικά μέσα που θα οδηγήσει στην εφαρμογή και περαιτέρω προώθηση των συμμετοχικών διαδικασιών.⁵⁹⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ΜΚΟ έχουν καλή συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ και κρατούν επαφές με όλα τα Υπουργεία ανάλογα με το θέμα που διαχειρίζονται κάθε φορά.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Βλ. Γιαννακούρου Γ., «Σημειώσεις : Νομικό πλαίσιο και φορείς προστασίας περιβάλλοντος στην Ελλάδα», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών, «Περιβαλλοντικός σχεδιασμός Πόλεων, Έργων και κτιρίων», Μάιος, 1999, σ. 40

⁵⁸⁸ Βλ. Σκούλος Μ., «Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις : διαστάσεις της δράσης και στάσης τους απέναντι στα μεγάλα έργα», Πρακτικά Επιστημονικού συνεδρίου : Περιφερειακή Ανάπτυξη - Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης, Τόμος ΙΙΙ : Πολιτικές Περιβάλλοντος και Ανάπτυξη, σ. 51-55

⁵⁸⁹ Οι πολίτες και οι ΜΚΟ δεν βρίσκουν πάντα εύκολη πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφόρηση που διαθέτει η κυβέρνηση. Παρότι η απόκτηση της πληροφόρησης αυτής είναι θεωρητικά δυνατή, πρακτικά είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων συχνά διατίθενται για εξέταση από το κοινό σε άσχημες χρονικές περιόδους π.χ. πριν τα Χριστούγεννα, με αποτέλεσμα το κοινό να μη μπορεί να αντιδράσει έγκαιρα. Βλ. Έκθεση περιβαλλοντικών επιδόσεων ΟΟΣΑ, 2000

⁵⁹⁰ Βλ. Θεοδωρόπουλος Μ., Δοίκος Π., Μαγκλάρα Ε., «WWF, Εξεύρεση πόρων από περιβαλλοντικές ΜΚΟ», WWF, Ελλάς - Αθήνα, 2009, σ. 21, 67-86

⁵⁹¹ Βλ. Θεοδωρόπουλος Μ., Δοίκος Π., Μαγκλάρα Ε., «WWF, Εξεύρεση πόρων από περιβαλλοντικές ΜΚΟ», ό. π., σ., 106

Συμπεράσματα

Ζούμε στην εποχή, όπου το χρήμα και η δόξα βασιλεύουν. Ο εγωισμός μας, διάσπαρτος θερίζει την ζωή μας, με αποτέλεσμα να έχουμε τυφλωθεί και να μην μπορούμε να δούμε τίποτε άλλο πέρα από το προσωπικό μας συμφέρον. Ξεχνάμε πολλές φορές τί είμαστε και προπάντων πού ζούμε, την φύση μας, το περιβάλλον μας, τον πλανήτη μας, τη Γη. Το περιβάλλον είναι ότι πολυτιμότερο έχουμε, διότι χωρίς αυτό δεν μπορεί να υπάρξει ζωή ούτε για εμάς, αλλά ούτε και για τις μελλοντικές γενιές που θα έρθουν. Έτσι αντί να το προστατεύουμε και να το διαφυλάττουμε, εμείς το παραδίδουμε καθημερινά στις φλόγες και στο έλεος των συμφερόντων μας, το τεμαχίζουμε, ικανοποιώντας τα αρρώστα «θέλω» μας και τα «εγώ» μας.

Το δικαίωμα στο περιβάλλον και την βιώσιμη - αειφόρο ανάπτυξη, ορίστηκε από τα Συντάγματα των κρατών, ακριβώς για αυτόν τον λόγο, για να μην το ξεχνάμε. Για να μας θυμίζει καθημερινά πως είμαστε υποχρεωμένοι να τα προστατεύουμε και να παλεύουμε ενάντια σε οτιδήποτε έρχεται να τα βλάψει, ακόμη κι όταν ξέρουμε πως εμείς οι ίδιοι είμαστε το πιο «φονικό όπλο» που οφείλεται για αυτή τη καταστροφή. Όμως είμαστε επίσης κι οι μόνοι που μπορούμε να την σταματήσουμε. Το Σύνταγμα και οποιασδήποτε μορφής γραπτή δήλωση, δεν παύει να είναι αδύναμη μπροστά στην επιθυμία και την θέληση μας να πολεμήσουμε και να σώσουμε τον «τόπο όπου κατοικούμε». Το δικαίωμα στο περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη δεν γνωρίζει σύνορα, ούτε περιορίζεται, μας αφορά όλους, ανεξαιρέτως. Ωστόσο παρά τις διάφορες προσπάθειες που έχουν γίνει για την προστασία του περιβάλλοντος της και της αειφορίας, αυτό καταπατάται διαρκώς. Η φθορά και η αλλοίωση τους μεγαλώνουν σταδιακά και τα καθιστούν στις μέρες μας ένα μη «αντιμετωπίσιμο» δικαίωμα.

Όλες οι διασκέψεις που έγιναν για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη, έβαλαν κάθε φορά ένα μικρό λιθαράκι στην προστασία τους. Οι διάφορες Συνθήκες που θεσπίστηκαν στο πλαίσιο της έννομης ενωσιακής τάξης, παρόλο που κάνανε λόγο για ένα δικαίωμα, αδυνατούσαν ωστόσο να το ισχυροποιήσουν. Η ουσιαστική προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης έγινε με την Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία ενδυνάμωσε το δικαίωμα και ανέδειξε την σημασία του. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, η Σύμβαση Αρχών καθώς και πολλά άλλα νομοθετικά κείμενα, προσπάθησαν εξίσου να συμβάλουν σε αυτήν την προσπάθεια της προστασίας του έννομου αυτού αγαθού, υπογραμμίζοντας την βαθύτερη σημασία και αξία του για τον άνθρωπο και για την ζωή του.

Η Ελλάδα όπως και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, κατέβαλαν και εξακολουθούν να καταβάλουν τεράστιες προσπάθειες για την περιβαλλοντική προστασία και την αειφόρο ανάπτυξη. Ωστόσο η δυσκολία τους να προστατευτούν απόλυτα οφείλεται στο γεγονός ότι αφορά ένα δικαίωμα το οποίο συγκρούεται με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, καθιστώντας αδύναμη την υπεράσπιση του. Λόγω της υπόστασης του, συγκρούεται με την πολιτική και την οικονομία, δυο ισχυρά «μέτωπα», τα οποία τις περισσότερες φορές έχουν την στήριξη των Δικαστηρίων. Έτσι σε πολλές υποθέσεις το περιβάλλον έρχεται σε δεύτερη μοίρα καθώς την σκιάζουν άλλα πιο ισχυρά δικαιώματα που έχουν να κάνουν με το βασικότερο εχθρό του, που δεν είναι άλλο από το «συμφέρον».

Το οικολογικό κίνημα και οι διάφορες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, δημιουργήθηκαν για να καλύψουν ακριβώς αυτό το κενό που υπάρχει στην προστασία του περιβάλλοντος και της αειφόρου ανάπτυξης, προλαμβάνοντας την κάθε αυθαιρεσία και αδικία. Ως βασικό τους μέλημα έχουν να προφυλάξουν το εν

λόγο δικαίωμα, με κάθε τρόπο και να εξασφαλίσουν υγιείς συνθήκες διαβίωσης, σώζοντας στην ουσία τον πλανήτη μας από την καταστροφή που υπέστη και θα εξακολουθεί να υπέστη εάν εμείς δεν λάβουμε σοβαρά υπόψη ότι κινδυνεύουμε.

Σύμμαχος στο κοινό αγώνα της προστασίας του περιβάλλοντος, είναι και η περιβαλλοντική κοινωνιολογία, ένας νέος σχετικά κλάδος της κοινωνιολογίας που δημιουργήθηκε για να αφυπνίσει την επιστήμη και να μεταδώσει αυτήν την συλλογική προσπάθεια που γίνεται. Μελετώντας τις σχέσεις των ανθρώπων με το φυσικό τους περιβάλλον, προσπαθεί να τις κατανοήσει και να συμβάλει δυναμικά, στην διαφύλαξή του.

Ο αγώνας για το περιβάλλον και την βιώσιμη ανάπτυξη είναι μεγάλος, ωστόσο όποια προσπάθεια κι αν γίνεται, φαίνεται πως δεν αρκεί για να σταματήσει την τεράστια καταστροφή τους. Έτσι απαιτείται να θεσπιστούν από τα κράτη πιο ισχυρά μέτρα προστασίας. Επίσης, τα Συντάγματα θα πρέπει να καθιερώνουν ρητά ένα δικαίωμα στο περιβάλλον και την βιώσιμη ανάπτυξη και να μην το «εννοούν απλά» μέσα από τα διάφορα νομοθετήματά τους. Παράλληλα θα πρέπει τα Δικαστήρια, είτε τα εθνικά είτε τα ενωσιακά να τιμωρούν τους παραβάτες, να απονέμουν δικαιοσύνη και να μην συνδράμουν σε αυτή την καταστροφή, συγκαλύπτοντας την αδικία και λυγίζοντας μπροστά στην «πολιτική και την οικονομία».

Το Οικολογικό κίνημα και οι διάφορες μη κυβερνητικές οργανώσεις, θα πρέπει πια επιτέλους να ενωθούν, να συνεργαστούν με το κράτος και από κοινού μαζί να αγωνιστούν για την διαφύλαξή τους. Κι εμείς, ο καθένας ξεχωριστά θα πρέπει να σταματήσουμε να αδιαφορούμε για το περιβάλλον. Θα πρέπει να σκεφτούμε το μέλλον των παιδιών μας και να βάλουμε πια στην άκρη τα «εγώ» μας. Το περιβάλλον μας χρειάζεται. Κι εμείς είμαστε η μόνη φωνή και δύναμη του, μην το ξεχνάτε αυτό.

Είναι κρίμα άλλωστε να έχουν γίνει τόσες προσπάθειες για αυτό και να εξακολουθούν να γίνονται και να βρισκόμαστε ακόμη σε στάσιμο σημείο. Γιατί ακόμη στάσιμοι παραμένουμε. Πρέπει να σκεφτούμε πως ίσως κάτι δεν κάνουμε σωστά και να το αλλάξουμε.

Μόνο εάν προσπαθήσουμε πολύ θα μπορέσουμε να γίνουμε πιο αποτελεσματικοί και να πετύχουμε τον στόχο μας. Γι'αυτό διαλέξτε.

Εσείς με ποιους θέλετε να είστε;»

Οι βολεμένοι, οι ανασφαλείς και οι αποκλεισμένοι. Ο τριχοτομημένος αυτός κόσμος όχι μόνον είναι άδικος, αλλά θα είναι πάντα δυστυχώς διαιρεμένος και βίαιος. Οι συλλογικές πράξεις βίας των αποκλεισμένων θα εκφράζουν την αντίθεση τους σε μια εξουσία και σε ένα σύστημα καταστολής, στα οποία δεν αναγνωρίζεται καμιά νομιμοποίηση καθώς αυτά που παρέχουν είναι μονό υλική και ηθική εξαθλίωση. Η νέα συλλογική ευθύνη σε τοπικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο για την περιβαλλοντική προστασία και τη αειφόρο ανάπτυξη θα διαμορφωθεί μονό μέσα από τις κοινωνικές συγκρούσεις.

Ο κύκλος των αγώνων για την πρόοδο, την κοινωνική ευημερία, την δικαιοσύνη, την ισότητα, τον πολιτισμό και την ελευθερία για όλους τους κατοίκους της γης δεν έχει ωστόσο τελειώσει..αλλά ξαναρχίζει..και συνεχίζεται.

Βιβλιογραφία- Αρθρογραφία

Ελληνική

- Αθανασοπούλου Χ., (2002), «Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος - Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από τη GATT στον ΠΟΕ)», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Αθανασοπούλου Χ., (2006), «Πόρισμα αναφοράς Συνηγόρου του Πολίτη - Επιπτώσεις στη δημόσια υγεία από τη χρήση δακρυγόνων (Απρ. 2006)», ΠερΔικ, 3/2006
- Ανθοπούλου Θ. - Παπαδοπούλου Δ., (1993), (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα
- Αντωνίου Θ., (1987), «Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του περιβάλλοντος μεταξύ ελευθερίας και συμμετοχής», ΤοΣ
- Αντωνοπούλου Α., Βελετσάνου Ε., Γεωργιάδη Α., Κευνά Ε., Τσούρδη Ε., (2008), «Το δικαίωμα στο περιβάλλον», Greeklaws Law Journal, (107-113)
- Αντωνόπουλος Κ., Μαγκλιβέρας Κ., (2014), «Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας», 2^η έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Βαλαώρα Τ., (1998), «Οικολογικές μη κυβερνητικές οργανώσεις. Σημαντικό Κοινωνικό Κεφάλαιο της Εποχής μας», Οικοτοπία
- Βασιλειάδης Δημ., Διβάνη Χρ., Κουσκούνα Μ., Παπαπετρόπουλος Ανδρ., (2016), «Περιβάλλον - Διαγράμματα - Σχόλια - Νομολογία - Υποδείγματα», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Γιαννακούρου Γ., (1999), «Σημειώσεις: Νομικό πλαίσιο και φορείς προστασίας περιβάλλοντος στην Ελλάδα», Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών σπουδών, «Περιβαλλοντικός σχεδιασμός Πόλεων, Έργων και κτιρίων»
- Γκαρβέλας Σ., (2016), «Οι οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος και η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική έννομη τάξη», εκδ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσαλτας Γρ. Ι., (1993), «Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το Περιβάλλον και Ανάπτυξη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Γκρήφαν Μόνικα, επιμ., (1986), «Greenpeace», εκδ. Μετά τη Βροχή, Αθήνα
- Γκιζάρη - Ξανθοπούλου Α., (2003), «Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Δαγτόγλου Πρ., (1982), «Η τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων» σε: περιοδικό «Νομικό Βήμα»
- Δαγτόγλου Π., (1985), «Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο», 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Δαγτόγλου Πρ., (1992), «Γενικό Διοικητικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Δαγτόγλου Π. Δ., (2005), «Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα», 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Δελλή Γ., (1997), «Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ», ΠερΔικ

- Δελλή Γ., (1998), «Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Δεκλερής Μιχ., (1996), «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος - Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Δεμερτζής Ν., (1993α), «Το πράσινο κίνημα και το πράσινο κόμμα στην Ελλάδα» στο Σχίζας Γ., «Συμβολή στην ιστορία του Ελληνικού Οικολογικού Κινήματος», Οικοτοπία, 23 (α' περίοδος) στο Ανθοπούλου, Θ.-Παπαδοπούλου, (2005), Δ. (επιμ.) 2005, «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα
- Δεμερτζής Ν., (1993β), «Κόμματα Νέας Πολιτικής : Πολιτικές και πολιτισμικές ορίζουσες», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 1, Θεμέλιο, Αθήνα, «Περιβάλλον και κοινωνία: Μύθοι και πραγματικότητα»
- Δημητρόπουλος Α. Γ., (2014), «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου», τόμος ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ι' έκδοση, Αθήνα
- Δούση Εμ., (2014), «Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση σε κρίση, Ρίο+20: Υποσχέσεις με Αβέβαιη Εφαρμογή», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, (2007), «Η Εφαρμογή του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος στην Ελλάδα 1981-2006», (επιμ.) Γιαννακούρου Γ., Κρεμλής Γ., Σιούτη Γλ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Ζαγοριανάκος Ε., (2004), «Παρουσίαση της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ για τις «Στρατηγικές Περιβαλλοντικές Εκτιμήσεις», το παράδειγμα του τομέα των Μεταφορών, ΠερΔικ
- Ζέρη Αλ., Θεοχαρίδου Καλ., (2009), «Νόμιμη άδεια της αρχής και προστασία της προσωπικότητας», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2009
- Ζυγούρα Ο., (1994) «Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στη νομολογία του ΣτΕ, τόμος Ι: Η διείσδυση του κοινοτικού δικαίου του περιβάλλοντος στην Ελλάδα», εκδ. Αντ Σάκκουλα
- Ζώρας Κ., (2002), «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ - Νίκαια 2000 - Πολιτική και κοινωνική δυναμική», ΔτΑ
- Θεοδωρόπουλος Μ., Δοίκος Π., Μαγκλάρα Ε., (2009), «WWF: Εξεύρεση πόρων από περιβαλλοντικές ΜΚΟ», WWF, Ελλάς - Αθήνα
- Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, (1997), «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον: Προσβολές και Προστασία του», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, (2008), «Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη», (επιμ.) Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου Α., Μπρεδήμας Α., Σισιλιάνος Λ.-Α., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη
- Καϊτατζής Φ., (1998), «Πού χάθηκε η δυναμική των πράσινων;» εφ. Ελευθεροτυπία, φ. 22/6/1998 στο Ανθοπούλου Θ. - Παπαδοπούλου Δ., (2005), (επιμ.), «Περιβάλλον και κοινωνία. Μύθοι και πραγματικότητα», Gutenberg, Αθήνα
- Καλλία - Αντωνίου Α., (1999), «Η αξιολόγηση του αγαθού “περιβάλλον” σε σχέση με τα λοιπά αγαθά στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ», ΠερΔικ, 2/1999
- Καλογερόπουλος Α., (2003), «Προστασία του Περιβάλλοντος και ποινικό δίκαιο», σε Μαγγανά Α. (εκδ. επιμ.), «Δικαιώματα Ανθρώπου - Έγκλημα-

- Αντεγκλητική Πολιτική», Τιμητικός Τόμος για την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Τόμος Α', εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Καραγεώργος Β., (2004), «Η αειφόρος ανάπτυξη ως βάση της σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής - Βασικοί άξονες και εργαλεία με βάση τα νέα δεδομένα», ΠερΔικ, 2/2004
 - Καρακώστα Ι., (1993), «Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων», Νομικό Βήμα, τ. 41
 - Καρακώστα Ι., Καραμπατζός Α., (2008), «Ο ρυπαίνων πληρώνει : μια σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος», ΠερΔικ, 2/2008
 - Καρακώστας Ι. Κ., (2011), «Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο διαχείρισης και προστασίας των περιβαλλοντικών αγαθών», 3^η έκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα
 - Καραμπέλα Αικ., (2001), «Η επίδραση της ρύπανσης του περιβάλλοντος στην ανθρώπινη υγεία», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2001
 - Κάρμου Βασιλική, (2005), «Τα Κοινωνικά Δικαιώματα», ΕΚΠΑ, Αθήνα
 - Κατσούφρος Θ., (2002), «Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην κοινοτική Δικαιοσύνη, Εφαρμογές της θεωρίας της ενδικοσιμότητας», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
 - Κεφαλογιάννη Α., Παλαιολόγου Ν., (1991), «Το δικαίωμα πληροφόρησης των πολιτών σε Θέματα Περιβάλλοντος», ΝοΒ
 - Κορκοβέλος Χ., (1997), «Η προστασία του περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
 - Κουτούπα - Ρεγκάκου Ε., (2007), «Δίκαιο του Περιβάλλοντος», 2^η εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
 - Κρεμλή Γ., (1998), «Η Ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο του περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο», Νόμος και Φύση
 - Κρεμλή Γ., (2001), «Η αρχή της αειφορίας : καταστατική αρχή ευρωενωσιακού οικοδομήματος», ΕΕΕυρΔ
 - Κυριτσάκη, Ι. Α., (2009α), «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην ΕΕ και η Συνθήκη της Λισαβόνας», σε Χρυσομάλλη Μ. (επιμ), «Η Συνθήκη της Λισαβόνας - Θεματικές Προσεγγίσεις», εκδ. Κατσαρός, Αθήνα
 - Κυριτσακη Ι. Α., (2009β), «Το Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και η αρχή του διττού αξιοποιήσιμου», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
 - Κυριτσάκη Ι. Α., (2010), «Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον υπό το πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
 - Κώττης Γ., (1975), «Οικονομική της Προστασίας του Περιβάλλοντος», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
 - Λιάσκα Α., (2008), «Δέκα χρόνια μετά τη Σύμβαση Άαρχους», ΠερΔικ
 - Λουλούδης Λ., (1986), «Πολιτοικολογίες», Στοχαστής, Αθήνα
 - Μάνεσης Α., (1982), «Συνταγματικά Δικαιώματα», τομ. α', «Ατομικά Δικαιώματα», πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
 - Μενουδάκος Κ., (2002), «Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση», ΝοΒ
 - Μοδινός Μ., (1996), «Η αρχαιολογία της ανάπτυξης», Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης
 - Μούσης Ν., (2011), «Ευρωπαϊκή Ένωση», 13^η έκδ. Παπαζήση, Αθήνα

- Μπάλιας Γ., (2002), «Τα ηλεκτρομαγνητικά πεδία, οι κίνδυνοι βλάβης της υγείας και του περιβάλλοντος και οι προληπτικοί μηχανισμοί του δικαίου», ΠερΔικ, 1/2002
- Μπάλιας Γ., (2005), «Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο», Νόμος και Φύση, 15/2005
- Μπιολά Γκυ, (1984), «Μαρξισμός και Περιβάλλον», εκδ. Αλφειός, Αθήνα
- Νίκας Δ., (1985), «Η νομική προβληματική της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Νικολόπουλος Τ., (1996), «Το νομικό καθεστώς της διακίνησης των αποβλήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ενιαία Αγορά», Νόμος και Φύση, 2/1996
- Νικολόπουλος Τ. (2003), «Διακινδύνευση, αρχή της προφύλαξης και δικαίωμα πληροφόρησης και συμμετοχής», σε Ζιάμο, Παναγιωτόπουλο, Ρουμελιώτου (επιμ), «Περιβαλλοντική πληροφόρηση και συμμετοχή στην λήψη αποφάσεων», Νόμος και Φύση, 10/2003
- Οικονόμου Α., (2016), «Περιβάλλον και Αστική ευθύνη του Δημοσίου», ΠερΔικ, 1/2016
- Παναγόπουλος Θ., (2004), «Δίκαιο Περιβάλλοντος», 3^η έκδ. Σταμούλης, Αθήνα
- Παπαρηγορίου Β. Ι., (2011), «Πολεοδομία, Εισαγωγή, θεσμοί, πολιτική», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Παπαδημητρίου Γ., (1994), «Περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία», εκδ. Νόμος και Φύση
- Παπαδημητρίου Γ., (1995), «Συμμετοχική Δημοκρατία και Σύνταγμα στο τόμο : Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές», (επιμ. Σπανού Κ.), Αθήνα - Κομοτηνή
- Παπαδημητρίου Γ., Ασημακοπούλου Μ., (1995), «Νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος», (1.1-31.6.1994), Νόμος και Φύση, 2/1995
- Παπαδημητρίου Γ., (2002), «Δεσμευτική ισχύς του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων», ΕΕΕυρΔ
- Παπαδοπούλου Ρ. Ε., (2001), «Από τις γενικές αρχές του Δικαίου του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ΔτΑ
- Παπαθανασόπουλος Αθ., (2015), «Το δικαίωμα κυριότητας των περιβαλλοντικών αγαθών», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 4/2015
- Παπακωνσταντίνου Α., (2007), «Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: ερμηνευτικές, κανονιστικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος», ΠερΔικ, 4/2007
- Παπακωνσταντίνου Α., (2004), «Η συνταγματική αρχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης, των νησιωτικών περιοχών», Νόμος και Φύση, Οκτώβριος
- Παπαστάμκο Γ. Κ., (2005), «Το συνταγματικό τέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης», 1^η έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Πάντζαλη Σ., (2001), «Η συμμόρφωση της Ελλάδας, προς το κοινοτικό δίκαιο διαχείρισης των αποβλήτων», ΕΕΕυρΔ
- Πατσώρη Χ. - Δρούτσα, (2005), «Οι αρχές της ΣυνθΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος, Σημαντική και διαχωρισμός», ΠερΔικ, 1/2005
- Παυλάκη Σ., (2014), «Το ναυάγιο του κ/ζ Sea Diamond και η περιβαλλοντική προστασία του Κόλπου της Καλντέρας Σαντορίνης», (με αφορμή την ΠΠρΠειρ 464/2014), ΠερΔικ, 2/2014

- Παυλάκη Σ., (2015), «Το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης σε στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως έκφανση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας - Με αφορμή τη ΣτΕ 2034/2015
- Περράκης Σ., (2001), «Δικαιώματα του Ανθρώπου και Ευρωπαϊκή Δημόσια Τάξη, Σκέψεις πάνω στις διαστάσεις μιας αναδυόμενης νομικής διαδρομής ανάμεσα στην πραγματικότητα και την ουτοπία;», ΕΕΕυρΔ, Ειδικό Τεύχος
- Πλατιάς Χαρ., (2009), «Ο Συνδυασμός Περιβαλλοντικών και Αναπτυξιακών Στόχων. Προς μια Νέα Αρχιτεκτονική στη Διεθνή Οργάνωση για την Αντιμετώπιση της Πείνας στον Κόσμο», στο Τσάλτας Γρ.Ι. (επιμ.), «Το Δικαίωμα στην Τροφή, Παγκόσμια Επισιτιστική Κρίση και Περιβάλλον», εκ. Καλοκάθη, Αθήνα
- Πορτόλου - Μιχαήλ Α., (1978), «Η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος και η ανάγκη προστασίας του», ΤοΣ, (τ.4)
- Πούλου Ε., (2013), «Θεμιτές εκπομπές και προσβολή της προσωπικότητας», σε: περιοδικό «Περιβάλλον και Δίκαιο», ΠερΔικ, 3/2013
- Ρένεση Ν., (2014), «Η αρχή της οικονομικότητας ως έκφανση της νομιμότητας», ΘΠΔΔ, 10-11/2014
- Ρόζος Ν., (1994), «Η νομική προβληματική του χωροταξικού σχεδιασμού», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Σαμιώτης Γ. Δ., Τσάλτας Γρ. Ι, (1990), «Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος, διεθνείς πολιτικές και δίκαιο του περιβάλλοντος», τομ. 2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Σηφάκη Α., (2004), «Ο ρυπαίνων πληρώνει, για περιβαλλοντική ζημιά», ΠερΔικ, 2/2004
- Σιούτη Γλ., (1985), «Η Συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Σιούτη Γλ., (2002), «Δίκαιο Περιβάλλοντος», Γενικό Μέρος, Δημόσιο δίκαιο και περιβάλλον: Συμπλήρωμα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Σιούτη Γλ., (2003), «Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα -Κομοτηνή
- Σιούτη Γλ., (2004), «Η αρχή της προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων», ΠερΔικ, 4/2004
- Σισιλιανός Λ. Α., (1996), «Η προστασία του περιβάλλοντος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Νόμος και Φύση
- Σκούλος Μ., «Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις: διαστάσεις της δράσης και στάσης τους απέναντι στα μεγάλα έργα», Πρακτικά Επιστημονικού συνεδρίου: Περιφερειακή Ανάπτυξη- Χωροταξία και Περιβάλλον στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης, Τόμος ΙΙΙ: Πολιτικές Περιβάλλοντος και Ανάπτυξη
- Σκουρή Β., (1991), «Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Σμπώκο Γ., (2004), «Μονάδες διαχείρισης στερεών αποβλήτων-Υγειονομική ταφή απορριμμάτων», ΠερΔικ, 2/2004
- Σπανού Κ., (1998), «Δημόσια Διοίκηση και Περιβάλλον» στο: Σκούρτος Μ. και Σοφούλης Κ. (επιμ.), «Η περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα», Τυπωθήτω, Αθήνα
- Στάγκος Π., (2004), «Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη - Η σχέση της με την συνταγματική εξέλιξη της ΕΕ», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη

- Σπυρόπουλος Φ. , Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., Γεραπετρίτης Γ., (2017), « Σύνταγμα, κατ'άρθρο ερμηνεία», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη
- Συμεωνίδου - Καστανίδου Ε., (2004), «Ο νόμος για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας»- Βασικά χαρακτηριστικά και πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση, ΠοινΔικ
- Τάχος Α., (1990), «Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Ταχος Α., (1998), «Δίκαιο προστασίας του περιβάλλοντος», 5^η εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη
- Τζέμος Β. Γ., (2015), «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Τροβά Ε., (1992), «Η εννοια του πολιτιστικού περιβάλλοντος κατά το Σύνταγμα του 1975/86», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Τροβά Ε., (2001), «Οι τομείς για το περιβάλλον στην αναθεώρηση του 2001», στο συλλογικό τόμο : Δ. Θ. Τσάτσος, Ε. Β. Βενιζέλος, Ξ. Ι. Κοντιάδης, «Το νέο Σύνταγμα», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Τσαλτας Γρ. Ι., Γρηγορίου Π., (1994), «Κοινοτικές Στρατηγικές για το Περιβάλλον», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Τσάλτας Γρ. Ι. (2003), (επιμ.), «Γιοχάνεσμπουργκ, Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη», εκ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Τσάλτας Γρ. Ι. - Πλατιάς Χ., (2010), «Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον, Ανατομία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής», εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Τσάλτας Γρ.Ι., (2017), «Περιβάλλον, Διεθνής Προστασία, Πολιτική - Δίκαιο - Θεσμοί», 2^η εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Τσαμπούκου - Σκαναβή Κωνστ., (2004), «Περιβάλλον και Κοινωνία, Μια σχέση σε αδιάκοπη εξέλιξη», εκδ. Καλειδοσκόπιο
- Τσάτσου Δ., (1992), «Συνταγματικό Δίκαιο», Τόμος Β', εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Τσάτσος Δ., (2001), «Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Για μια ένωση λαών με ευρωπαϊκές πατρίδες», εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα
- Τσίρης Π., «Η αρχή της αειφορίας κατά το Ελληνικό Σύνταγμα», Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, (Εργασία καθηγητή, αδημοσίευτη)
- Χαϊνταρλής Μ., (2001), «Αειφορία, αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο», ΠερΔικ, 4/2001
- Χαρίση Μ., (2009), «Το δικαστικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η Συνθήκη της Λισαβόνας» σε Χρυσομάλλη Μ. (επιμ), «Η Συνθήκη της Λισαβόνας - Θεματικές Προσεγγίσεις», εκδ. Κατσαρός, Αθήνα
- Χαραλαμπίδου Σ., «Το φλέγον πρόβλημα προστασίας των δασών», Νόμος και Φύση, 1994
- Χαροκόπου Α., Μαριά Μ., (1993), «Ο τομέας του περιβάλλοντος στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο και στην νομολογία του ΔΕΚ», εκ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Χατζημπίρου Κ.- Αραβαντινού Μ., (1993), «Η Ελληνική Φύση με αριθμούς», Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Επιστήμης και Τεχνολογίας, τόμος Α', Μυτιλήνη
- Χατζημπίρου Κ., «Φάκελος «Ελληνική Φύση», (εισαγωγή), Οικολογία και Περιβάλλον, τομ. 4

- Χριστιανός Α. Βασίλειος, (2011), «Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Χριστοφιλόπουλου Δ., (1984), «Χωροταξία - Πολεοδομία», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Χρυσανθάκης Χ., (2007), «Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Χρυσόγονος Κ., (2006), «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», εκδ. γ', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Φραγκάκη Ν., (2002) «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση», ΝοΒ
- Φιλίopoulos Π., (2003), «Κοινοτικό δίκαιο και εθνικό ποινικό δίκαιο», ΠοινΧρον

Ξενόγλωσση

- Ammiot J.A., (2002), «Environment Equality and Indigenouw Peoples, Land Rights in the Inter - American Human Rights System : Mayagna (Sumo) Community of Awas Tingni v. Nicaragua», Environmental Law
- Altenstetter C., (2005), «European foods safety policies : between a single market and a political crisis», σε M. Steffen, «Health governance in Europe: issues, challenges and theories», Routledge, London
- Alston P. - Weiler J.H.H., (1998), «An Ever Closer Union in Need of a Human Rights Policy», EJIL
- Alston P.(1999), (ed.), «The EU and Human Rights», Oxford University Press, Oxford
- Belotsky L.,(1998), «Freedom of Access to Environmental Information, A Survey of Problems and Legislative Development», Tel Aviv University Studies in Law
- Bioregionalism: The Need For a Firmer Theoretical Foundation Archived 2018-11-05 at the Wayback Machine", Don Alexander, Trumpeter v13.3, 1996
- Birnie P., Boyle A., (2003), «International Law and Environment», 2^η έκδ., Oxford University Press, Oxford
- Bonine J. E., (1998-1999), «Negotiation for Public Participation, Freedom of Information, and Citizens, Suits in Europe-Aarhus», Pangea
- Botetzagias I., (2008), «The Greek public opinion, the concern for the environment and the ENGOS'» στο Chris. Vernardakis (επιμ.) VPRC: «Public Opinion in Greece 2007», εκδ. Savallas, Athens
- Bramwell Anna, (1989), «Ecology in the 20th Century. A History» Yale University Press, London
- Buttel, F. H., (1987), «New Directions in Environmental Sociology», Annual Review of Sociology 13
- Buttel Frederick H., Craig R. Humphrey, (2002), «Sociological Theory and the Natural Environment», στο Riley E. Dunlap and William Michelson, (επιμ.) «Handbook of Environmental Sociology», CT, Westport, Greenwood Press

- Burke Tom, (1982), «Friends of the Earth and the conservation of resources» στο Willets Peter, « Pressure Groups in the Global System», Frances Pinter Publishers, London
- Cairncross Frances, (1989), «The environment, the politics of posterity», στο The Economist, September, 2
- Catton W.R. and R.E. Dunlap,(1978), «Environmental Sociology, A new Paradigm», The American Sociologist
- Cook K., (2002), «Environmental Rights as Human Rights», European HRLR
- De Burga G., B. Aschenbrenner J., (2002-2003), «The Development of European Constitutionalism and the Role of the EU Charter of Fundamental Rights», Columbia, JEL
- De Vries S. A., (2006), «Tensions within the Internal Market», Europa Law Publishing, Groningen
- Dunlap, R.E. and W.R. Catton, (1979), «Environmental Sociology, A Framework for Analysis In Progress in Resource Management and Environmental Planning», (επιμ.) O. O'Riordan and R.C. d'Arge, vol. 1, Chichester, Eng: John Wiley
- Eyerman R. και Jamison A., (1991) «Social movements, a cognitive approach», Cambridge, Polity Press στο Μποτετζάγιας Ι., Καραμύχας Γ.,(2008) (επιμ), «Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία», εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Erkmann S, (1999-2000), «Linking Human Rights, Rights of Indigenous and The Environment», Buffalo ELJ
- Fitzmaurice M.,(2001) «International Protection of the Environment», RCADI
- Foster, John Bellamy, «Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology», The American Journal of Sociology
- Foster John Bellamy, (2000a), «Marx's Ecology: Materialism and Nature», Monthly Review Press, New York
- Foster, John Bellamy, (2000b), «Marx's Ecological Value Analysis», Monthly Review
- Getliffe K., (2002), «Proceduralisation and the Aarhus Convention - Does Increased Participation in the Decision-Making Process Lead to More Effective EU Environmental Law?», Environmental Law Review
- Hall Lesley, (2000), «Malthusian Mutations: The changing politics and moral meanings of birth control in Britain»
- Hannigan John A. (2006), «Environmental Sociology», 2nd revised edition, Routledge, London and New York
- Harwood R.,(2004), «Development Consent and Duties on the Member State», Journal Environmental Law
- Harrison J., (2005), «Human rights and world trade agreements: using general exception clauses to protect human rights.» United Nations, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR)
- Heldeweg, M. A., (2005), «Towards Good Environmental Governance in Europe», European Environmental Law Review, January
- Herlin - Karnell E., (2008), «The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice», European Policy Analysis
- Hetzel Nancy, (1980), «Environmental Cooperation Among Industrialized Countries: The Role of Regional Organizations», University Press of America, U.S.A.

- Horng Chr., (2003), «The Human Rights Clause in the European Union's External Trade and Development Agreements», ELJ
- Hughes Donald, (1984), «Αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι Περιβαλλοντολόγοι», στο η Νέα Οικολογία, τ.1-2, Δεκέμβριος
- Institutions of the European Community», RECIEL, 2002
- Jans J. H., (2003), «The European Convention and the future of European Environmental Law», Europa Law Publishing, Groningen
- Jared Diamond, (2011), «Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed»
- John Taylor, (1974), «Neo-Marxism and Underdevelopment - A Sociological Phantasy», Journal of Contemporary Asia
- Johnson Chr., (2004), «Improved Access Regime for Environmental Information and the Role of the Information Commissioner», Environmental Law Review
- Johnston Douglas, (1981), «The environmental law of the sea: Historical development», IUCN, Gland - Switzerland
- Karakostas I., Vassilopoulos I., (1999), «Environmental Law in Greece», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Kiss Alexandre, (1976), «Survey of Current Development in International Environmental Law», IUCN, Switzerland
- Kiss A., (2001), «Un droit a' l' environnement, un droit fundamental dans l' Union Europeenne», REDE
- Lamy P., (2002), «Stepping Stones or Stumbling Blocks? The EU's Approach Towards the Problem of Multilateralism vs Regionalism in Trade Policy», The World Economy
- Lee M., (2008), «The Environmental Implications of the Lisbon Treaty», Environmental Law Review
- Liisberg J. B., «Does the EU Charter of Fundamental Rights Threaten the Supremacy of Community Law?», Harvard Law School, Harvard Jean Monnet, Working Paper 04/01
- Marks S. P., (1980-1981), «Emerging Human Rights: A New Generation for the 1980s», Rutgers L. Rev.
- Marx Karl, (1981), «Capital», vol. III, Vintage, New York
- Morand - Deviller J., (1993), «Le droit de l'environnement, Que sais- je?», εκδ. ESTEM, Paris
- Mommsen, Theodore E., (1942), «Petrarch's Conception of the 'Dark Ages», Speculum, Cambridge MA: Medieval Academy of America
- Moore Jason W., (2000), «Environmental Crises and the Metabolic Rift in World-Historical Perspective», Organization and Environment
- Moore Jason W, (2011), «Transcending the Metabolic Rift: A Theory of Crises in the Capitalist World-Ecology Archived 2014-07-22 at the Wayback Machine», The Journal of Peasant Studies Ulrich Beck, Wolfgang Bonss, Christoph Lau,(2003), «The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme», Theory, Culture & Society, Volume: 20 issue: 2, page(s): April 1
- Morris Brian,(1983), «Η εξέλιξη των απόψεων για τη φύση», στο Οικολογία και Περιβάλλον, τ.11, Δεκέμβριος
- Nickel J.W.L., (1993), «Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification», Yale J. Int'l L

- Noteboom C., (2004-2005), «Addressing the External Effects of Internal Environmental Decisions: Public Access to Environmental Information in the International Law Commission's Draft Articles on Prevention of Trans-boundary Harm», New York University ELJ
- Ohn Dryzek, Daid Downs, Hans-Kristian Hernes and David Schlosberg, (2003), «Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States», Oxford University Press, United Kingdom, Germany and Norway, Oxford, U.K.
- O'Riordan T., (1981), «Environmentalism», 2^η έκδ., Pion Ltd, London
- Paddock L., (2003 - 2004), «Environmental Accountablility and Public Involvement», Pace Environmental Law Review
- Pellow David N., Hollie Nyseth Brehm, (2013), «An Environmental Sociology for the Twenty-First Century», Annual Review of Sociology
- Pepper David, (1984), «The Roots of Modern Environmentalism, London», Croom Helm, London
- Peter J. Coleman, (1960), «Beard, McDonald, and Economic Determinism in American Historiography», Business History Review
- Petersman E.U., (2001), «Human rights and international economic law in the 21st century the need to clarify their interrelationships», Journal of International Economic Law
- Rainer A., (2000-2001), «A Fundamental Human Rights Charter for the European Union», Tulane European and Civil Law Forum
- Rodenhoff V., (2002), «The Aarhus Convention and its Implications for the Institutions of the European Community», RECIEL
- Sanbach Francis, (1980), «Environment Ideology and Policy», Basil Blackwel, Oxford
- Sands P., (2003), «Principles of International Environmental Law» 2^η έκδ., Cambridge University Press, Cambridge
- Sing C. Chew, (2001), «World Ecological Degradation: Accumulation, Urbanization, and Deforestation», AltaMira, Press
- Sing C. Chew, (2006), «The Recurring Dark Ages: Ecological Stress, Climate Changes, and System Transformation» (World Ecological Degradation), AltaMira Press
- Sing C. Chew, (2008), «Ecological Futures: What History Can Teach Us» (Trilogy on World Ecological Degradation), Alta Mira Press
- Shaw M., (2003), «International Law», 5^η έκδ., Cambridge University Press, Cambridge
- Sohn L., (1973), «The Stockholm Declaration on the Human Environment», Harvard, ILJ
- Spinelli, A., (1972), «Agenda pour L' Europe», εκδ. Hachette, Paris
- Stephen G. Bunker and Paul S. Ciccantell, (2007), «Globalization and the Race for Resources» (Themes in Global Social Change), The Johns Hopkins University, 2005, και Stephen G. Bunker and Paul S. Ciccantell, «East Asia and the Global Economy: Japan's Ascent, with Implications for China's Future», (Johns Hopkins Studies in Globalization), The Johns Hopkins University
- Stephen Gill, William Wordsworth, (1989), «A Life», Oxford, University Press

- Stewart R. B., (1985), «Economics, Environment, and the Limits of Legal Control», Harvard, Env't. L. Rev.
- The Economist,(1989), «Russia's greens», The Economist, November, 4
- Ulrich Beck,(1992), «Risk Society, Towards a New Modernity», Sage Publications, London
- Van Ooik R., (2008), «Cross-Pillar Litigation Before the ECL Demarcation of Community and Union Competences», European Constitutional Law Review
- Vedder H., (2003), «Competition Law and Environmental Protection: Towards Sustainability?», Europa Law Publishing, Groningen
- W. Petersen, (1979), «Malthus», Heinman, London
- Wallerstein, Immanuel Maurice, (2004), «World-systems analysis: An introduction», Duke University Press
- Weale A.,(2000), «Environmental Governance in Europe : An even Closer Ecological Union», Oxford University Press, New York
- Wirth D., (1994), «The Rio Declaration on Environment and Development: Two Steps Forward and one back, or Vice Versa?», Georgia LR
- Wood Harold, (1985), «The United Nations World Charter for Nature: The developing nations initiative to establish protections for the environment», in E.L.Q., αρθ. 12

Διαδικτυακές πηγές

- <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Cyprus.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 15/03/2019
- http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingThesaurus_E.asp?DescID=2825&Scope=DOC&offset=210 Ημερομηνία ανάκτησης 22/03/2019
- http://ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 23/07/2019
- http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2014/06/symbasi_gia_anthrw_pina_dikaiwmata_el.pdf
- <https://core.ac.uk/download/pdf/85212839.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 29/03/2019
- <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=A27b&viewtype=text&pageseq=1> Ημερομηνία ανάκτησης 9/04/2019
- <https://eepf.gr/el/h-eepf> Ημερομηνία ανάκτησης 11/04/2019
- https://ec.europa.eu/environment/eir/pdf/report_at_en.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 11/04/2019 Ημερομηνία ανάκτησης 27/9/2019
- https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-approach-sustainable-development_el Ημερομηνία ανάκτησης 27/9/2019
- <https://eclass.duth.gr/modules/document/file.php/KOM01151/%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%A7%CE%91%CE%A1%CE%A4%CE%97%CE%A3.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 17/04/2019
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32006R1367>
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTX> Ημερομηνία ανάκτησης 21/06/2019

- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT> Ημερομηνία ανάκτησης 21/06/2019
- <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:12016P/TXT> Ημερομηνία ανάκτησης 24/08/2019
- <https://ieep.eu/> Ημερομηνία ανάκτησης 25/07/2019
- <https://www.ihu.edu.gr/icsd/docs/eisagogi-sti-viosimi-anaptyxi.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 28/09/2019
- <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566> Ημερομηνία ανάκτησης 11/06/2019
- <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>
- <http://medsos.gr/medsos/> Ημερομηνία ανάκτησης 24/08/2019
- <http://naturefriends-gr.blogspot.com/2016/07/181-1984-2000.html> Ημερομηνία ανάκτησης 10/03/2019
- <http://nomosphysics.org.gr/11128/i-sumbasi-tou-aarxous-kai-i-nomologia-tou-sumboulou-epikrateias-gia-tin-pliroforisi-kai-summetoxi-ton-politon-noembrios-2007/> Ημερομηνία ανάκτησης 27/05/2019
- <https://soapboxie.com/social-issues/The-Environmental-Economic-and-Social-Components-of-Sustainability> Ημερομηνία ανάκτησης 03/09/2019
- <https://static.eudoxus.gr/books/40/chapter-11740.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 08/04/2019
- <http://ssrn.com/abstract=1310190> Ημερομηνία ανάκτησης 02/09/2019
- <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> Ημερομηνία ανάκτησης 02/09/2019
- https://wtf.tw/ref/ostrom_1990.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 09/05/2019
- <http://web.unep.org/gemswater/who-we-are/history-and-mandate> Ημερομηνία ανάκτησης 17/06/2019
- http://www.apopsy.gr/2006/t_166/afieroma.htm Ημερομηνία ανάκτησης 17/06/2019
- <https://www.arcturos.gr/> Ημερομηνία ανάκτησης 19/06/2019
- <https://www.archelon.gr/contents/aboutus.php?mid=5> Ημερομηνία ανάκτησης 27/08/2019
- http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_esp_texto_ingles_0.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 16/06/2019
- https://www.biw.kuleuven.be/aee/clo/idessa_files/boserup1965.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 16/03/2019
- <https://www.britannica.com/topic/biological-determinism> Ημερομηνία ανάκτησης 03/06/2019
- <http://www.climatenetwork.org/policy> Ημερομηνία ανάκτησης 14/03/2019
- https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 12/08/2019
- https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015.pdf?lang=en Ημερομηνία ανάκτησης 12/04/2019
- <http://www.cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=eu/ecj/2000/61997CJ0387ELNOT.html> Ημερομηνία ανάκτησης 05/04/2019
- https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/Gro_ndwetUK.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 16/08/2019
- <https://www.eepf.gr/el/h-eepf> Ημερομηνία ανάκτησης 23/08/2019
- <https://www.ess.co.at/GAIA/Reports/indics.html> Ημερομηνία ανάκτησης 19/08/2019
- <http://www.foei.org/fr/a-propos-de-nous/organisation> Ημερομηνία ανάκτησης 09/09/2019

- <http://www.globalgreens.org/who-we-are> Ημερομηνία ανάκτησης 09/07/2019
- <http://www.globalgreens.org/statements/planetary-greens-rio-1992> Ημερομηνία ανάκτησης 05/08/2019
- <http://www.google.gr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Les+Amis+de+la+Nature> Ημερομηνία ανάκτησης 19/05/2019
- <https://www.greenpeace.org/greece/> Ημερομηνία ανάκτησης 21/05/2019
- <https://www.greenpeace.org/greece/issues/perivallon/2908/15-pragmata-chernobyl/> Ημερομηνία ανάκτησης 23/06/2019
- <http://www.greenpeace.org/international/en/news/Blogs/makingwaves/40-yeaars-of-inspiring-action/blog/36808/> Ημερομηνία ανάκτησης 02/04/2019
- <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/bcc26661-143b-4f2d-8916-0e0e66ba4c50/k-euomap-pap-synolo.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 17/07/2019
- <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en#part13> Ημερομηνία ανάκτησης 10/09/2019
- <http://www.inderscience.com/offer.php?id=10039> Ημερομηνία ανάκτησης 05/05/2019
- <https://www.ipr.northwestern.edu/publications/papers/urban-policy-and-community-development/docs/schnaiberg/treadmill-of-production.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 26/06/2019
- <http://www.iucn.org/> Ημερομηνία ανάκτησης 12/05/2019
- <http://www.johannesburgsummit.org/> Ημερομηνία ανάκτησης 07/09/2019
- <https://www.kathimerini.gr/94173/article/epikairothta/kosmos/sevezo-h-kolash-egine-25-xronwn> Ημερομηνία ανάκτησης 08/04/2019
- <https://www.kemel.gr/articles/viosimi-anaptyxi> Ημερομηνία ανάκτησης 17/04/2019
- <http://www.mfhr.gr/> Ημερομηνία ανάκτησης 09/06/2019
- <https://www.mom.gr/> Ημερομηνία ανάκτησης 29/04/2019
- <http://www.monosphysis.org.gr/articles.php?artid=67&lang=1&catid=1> Ημερομηνία ανάκτησης 26/06/2019
- <https://nomosphysis.org.gr/17392/i-metriopathis-symfonia-ton-parision-gia-tin-klimatiki-allagi/> Ημερομηνία ανάκτησης 27/09/2019
- <http://www.nis.gr/npimages/docs/ESDA2.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 08/08/2019
- <https://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/fact-sheets/3mile-isle.html> Ημερομηνία ανάκτησης 11/03/2019
- <http://www.oecd.org/dac/environment> Ημερομηνία ανάκτησης 30/07/2019
- http://www.oecd.org/topic/0.3373,en_2649_37465_1_1_1_37465,00.html Ημερομηνία ανάκτησης 05/09/2019
- http://www.ornithologiki.gr/page_in.php?tID=1946 Ημερομηνία ανάκτησης 12/05/2019
- <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 14/08/2019
- <https://www.prismaweb.org/nl/wp-content/uploads/2017/06/Poverty-and-famines%E2%94%82Amartya-Sen%E2%94%821981.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 08/09/2019
- https://www.quirinale.it/allegati_statici/en/costituzione_inglese.pdf Ημερομηνία ανάκτησης 15/08/2019
- http://www.servat.unibe.ch/icl/fi00000_.html Ημερομηνία ανάκτησης 27/06/2019

- <http://www.synigoros.gr/reports/apalotriosi.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 17/08/2019
- <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide> Ημερομηνία ανάκτησης 03/05/2019
- http://www.servat.unibe.ch/icl/nl00000_.html Ημερομηνία ανάκτησης 06/09/2019
- <http://www.sbaliance.org/> Ημερομηνία ανάκτησης 15/07/2019
- <https://www.treehugger.com/sustainable-product-design/ask-experts-why-hasnt-cradle-to-cradle-design-caught-on-yet.html> Ημερομηνία ανάκτησης 21/06/2019
- <https://www.umweltbundesamt.de/en/the-german-environmental-constitutional-law> Ημερομηνία ανάκτησης 16/04/2019
- http://www.unece.org/env/efe/historyofefe/history.en1998_04.html#/ Ημερομηνία ανάκτησης 10/07/2019
- <http://www.unece.org/env/pp/aarhus/map.html> Ημερομηνία ανάκτησης 05/03/2019
- <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 25/06/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pt/pt045en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 19/06/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/hu/hu047en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 17/05/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/pl/pl027en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 02/04/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 25/06/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lt/lt045en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 14/06/2019
- <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/se/se137en.pdf> Ημερομηνία ανάκτησης 28/08/2019
- <http://www.worldlife.org/> Ημερομηνία ανάκτησης 28/06/2019
- <https://www.wwf.gr/> Ημερομηνία ανάκτησης 28/06/2019
- <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=447&language=el-GR> Ημερομηνία ανάκτησης 27/09/2019
- www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/03001-01.html Ημερομηνία ανάκτησης 13/07/2019
- www.un.org/fr/sustainablefuture/about.shtml Ημερομηνία ανάκτησης 02/09/2019
- www.unece.org/press/pr2001/01env15e.htm Ημερομηνία ανάκτησης 16/06/2019

Παράρτημα νομοθεσίας

Άρθρο 24: (Προστασία του περιβάλλοντος)

- 1.⁵⁹² Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον.
- 2.⁵⁹³ Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης. Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους.
3. Για να αναγνωριστεί μία περιοχή ως οικιστική και για να ενεργοποιηθεί πολεοδομικά, οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε αυτή συμμετέχουν υποχρεωτικά, χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα, στη διάθεση των εκτάσεων που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθούν δρόμοι, πλατείες και χώροι για κοινωφελείς γενικά χρήσεις και σκοπούς, καθώς και στις δαπάνες για την εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων, όπως νόμος ορίζει.
4. Νόμος μπορεί να προβλέπει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών περιοχής που χαρακτηρίζεται ως οικιστική στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμισή της σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με αντιπαροχή ακινήτων ίσης αξίας ή τμημάτων ιδιοκτησίας κατά όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής.
5. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση των οικιστικών περιοχών που ήδη υπάρχουν. Οι ελεύθερες εκτάσεις, που προκύπτουν από την αναμόρφωση, διατίθενται για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων ή εκποιούνται για να καλυφθούν οι δαπάνες της πολεοδομικής αναμόρφωσης, όπως νόμος ορίζει.
6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

⁵⁹² Ερμηνευτική δήλωση: Ως δάσος ή δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραία.

⁵⁹³ Με δύο αστερίσκους δηλώνονται τα σημεία της Αναθεώρησης που αναγράφονται στο Ψήφισμα της 6ης Απριλίου 2001 της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων.

